

**ÊZDÎ Û ÊZDIYETÎ
LI
BAKUR ROJAVAYA SÛRYÊ**

Dr. Mihemed Ebdo ELÎ

Êzdî û Êzdiyetî
Li Bakur Rojavaya Sûryê

Daner
Dr. Mihemed Ebdo Elî

EFRÎN ... 2008

ÇAPNIVÎSA KURDÎ

Pêşgotin

Bi demê re, di nav pêşdeçûna civakên mirovê berê de, gav li dû gavê, baweriyên olî yên mirov dewlementir dibûn, û nav, rêwresm û lave jî ji baweriyên wî ên olî re dihatin afrandin.

Wekî ku dîrok xuya dike, belkî Rojhilata Navîn ji hêla olbaweriyên de ji gelek herêmên cîhanê yên din dewlementir bû.

Tiştê herî diyar li vê herêmê ew e, piraniya olbaweriyên ku derhatine, nêzîk hev in, û di gelek warên ramanî û felsefî de digihên hev. Ew jî ber ku meletên herêma Rojhilata Navîn, li dirêjîya sedsalan, pir derbas nav hev bûne, û bi şeweyekî xwezayî, û di riya têkilhevbûnên çandeyî, şaristanî, nijadî û olî ên demdirêj re, gelek tiştên hevbeş di navbera wan de peyda bûne, ji xwe yek jî jê baweriyên olî bûn.

Em kanin bêjin, ku ola Êzdî jî di vê pêvajoya ramyarî û çandeyî de cihê xwe digre, ew jî di heyama şaristanî a rojhilatî de hatiye afrandin û nasîn. Gelek rêwresm û baweriyên olî di hundirê wê de hene, ew jî ji kûraniya dîrokê de dikşên, gelek ji wan baweriyên jî, mîna yên olên bi ``Kitab û bi Pêxember`` in.

Hêja ye em bêjin jî, ku wargehê jidayîkbûna ola Êzdî navenda welatê Kurda ye, hemû bawermendên wê jî Kurd in, berger û laveyên wê jî bi zimanê Kurdî hatine afrandin û tene gotin.

Wekî ku tê zanîn, hebûna Êzdîtiyê û Êzdiyan, wek bawerî û bawermend, ji zû de li bakurê Sûrya niha hebûn, gelek pirtûk, rêwînger û rojhilatnasan li ser wê yekê deng

kirine û ew dane zanîn. Wan hemîyan, Êzdî wek nofeke Kurdî, xudî taybetiyeke olî û civakî e cuda bi nav kirine. Me jî ji hêla xwe de xwast, dîrok û baweriyên wan li navça Çi.Kurmênc (Efrîn) ê û li Bakur Rojhilata Sûryê vekolînin û bidin nasîn. Em hêvîdar in, ku ev kar ji dîroka gelê Kurd û kelepûra wî re sêdar be, û pê çande û ramana mirovatîyê dewlementir bibe.

Em spasiya herkesê ku alîkariya me kir dikin, nemaze jî Şêx Husên şêxê Êzdiyên Ferîne.

Em spasiya her du mamosteyên hêja **Mistefa Henan** û **Siyamend Birîm** bikin, wekî ku bi hûrnêrîna li lêdana kompûterê vegehin.

Ma em bêjin, ku me di hêla rêzman û vekîte de pala xwe daye ser şop û rêbaza Mîrê Celadet Bedirxan.

Dr. Mihemed. E. Elî

Efrîn... 19.5.2007

Spas....

Beşê Yekê

**Êzdiyetî li Navça
Çiyayê Kurmênc**

Lêkolîna Yekê

Ola Êzdî

Despêk:

Eger em çêrokên "Pêxember û Şandeyên Xwedê" û baweriyên olî ên ku pê bang kirine bişopînin, kok û bingehên olên kevin yên ku li Rojhlata Navîn peyda bûne vekolin, û ji olên pûtperestiyê de bigire û ra ên Xwedênas û a dawîn Îslam, emê bibînin ku pêwendine pir xurt di navbera wan hemûyan de hene. Ta radekê, mera bê erêna kane bêje, ku ew ol zincîreke pevgerêdayî ye ji raman, felsefe, bawerî û rêwresmên nêzîk hev in. Ango em kanin bê tirs bêjin, ku her olek ji wan, bitaybetî jî yên Xwedênas, pala xwe dane ser olbaweriyên olên berî xwe, û li ser bingeha wan rabûne û ava bûne, û bi demê re, gava ku oleke nû ji wan (ji ezmên dadiket), yan peyda dibû, bawerî û bingeha ew ola nû li gor astên pêşdeçûna wê civakê û şaristaniya dema wê dihat nûjenkirin û bi şêweyên nû dihat darijtin. Li ber roniya wan guhertinan, rêwresmên nû jî, li gor nîr û serdemên ku her olek tê de peyda dibû, bi ser olbaweriyên berê de zêde dibûn.

Di vê pêvajoyê de, Zeredeştê ku di sedsala heftan berî zayîne de li herêma Mediya (Kurdistana Êranê) derehatiye û xwe wek Pêxember daye nasîn, cara despêkê bû, ku ramana **yekîtiya Xwedê** aniye meydanê û gotiye, ku **Xwedê yek** e, bê hevpar e, û gerek e ew bi tenê were pîrozkirin û perestin.

Zeredeşt digot, wî nama pêxmbertiya xwe ji ezmên ji Xwedayê Gewre wergirtiye, li gora nama wî a Xwedawendî a ezmanî, hemû Xwedayên ku li welatên Mezopotamiyayê û Êranê dihatin pîrozkirin, di Xwedayekî tekûbitenê de hatine bicihkirin, Zeredeşt ew bi Xwedayê Gewre “Ehoramezde” bi nav kir.

Li gor raman û baweriyên ola Zerdeşt, zemîn û ezman û hemû heyberên (giyanewer û ne giyanewer) ku di navbera wan de ne, bi vîna Ehoramezde hatine afrandin. Wî hemû Firîşte (melayke), çi ên çêxwaz û çi ên bedxwaz (şerxwaz), hin ji wan di olbaweriyên kevin ên berî Zerdeştîyê de jî hebûn, afrandine.

Dîsa li gor baweriyên Zeredeşt, hêzên bedxwaz ku bi teşeyên giyanî (Spênte Mayno) têne binavkirin, pevçûneke herdemî bi hêzên giyanî ên bedxwaz re dikin. Zeredeşt ew hêzên bedxwaz bi teşeyekî giyanî û bi navê (Engre Mayno -Ehrîmen) nimûnandiye. Delameta Engre Mayno û piştgirên wî, tenê şer û nerindiyar bi nav afrandeyên Xwedê ên pak û çêxwaz de berdîn û wan kaviil bikin.

Lêbelê, Zerdeşt mizgînî dida bawermendan, û dida zanînin û dupat dikir, ku li dawiyê dê daxwaza Xwedayê Yekta û teşeyên giyanî ên çêxwaz bi ser kevin. Lêbelê bê alîkariya dilsoz a mirovan, hêzên çêxwaz wê bi ser nekevin, ango ji mirov tê xwastin, ku li kêleka Xwedayê xwe û teşeyên giyanî ên çêxwaz bisekine. Ev cêwîtiya ku di warê sinciyane de li dijî hev in, bingeha bawerîya ola Zerdeşt bû, û pişt re bû bingeheke giştî ji hemû olên yekirinî ên li dû Zerdeştîyê hatin jî.

Di olên ku li dû zerdeştîyê hatin de, ew ramana cêwîtiyê bi darêjine din, û bi teşeyine giyanî en nû, çi ji

hêla nêv û çî ji aliyê delametê de, wek xwe man û pir ne hatin guhertin. Paşê jî, li demine nêzîktir, Xwedayê Zerdeşt (Ehoramezde) ê yekta, li ba her olekê, her miletekî, û li her navçekê jî, bi navekî hat binavkirin û nîşandan. Serkêşê bedxwaziyê “Engra Mayno” jî, hat kotîkirin û qedra wî hat şikandin û bû nimûneyê bedxwaziyê.

Lê ji bo ku kirdeyên ew pevçûna herdemî di navbera çêxwazî û bedxwaziyê de bimînin, Engramayno di olên ku li dû Zerdeştîyê hatine de jî ma, û rola xwe a bedxwaz û çepel parast. Li ba wan olan jî, giyanewerên bedxwaziyê, herdem kêmanî û nerindiyan di afrandeyên Xwedê ên pak de diçîne, û pevçûna herdemî bi vîna afrandeyên Xwedê ên rind re bi rê ve dibe. Ew teşeyê giyanî yê Zerdeştîyê ê bedxwaz “Engra Mayno”, li ba olên xwedênas jî bi “Firişteyê bedxwazî û xinaniyê - Iblîs” hate binavkirin.

Bingehên dîrokî yê Ola Êzdî

Hin nêrînên hemdemî li derbara ola Êzdî:

Li dema me, nêrînên têvel li derbara ola Êzdî têne gotin. Hin dibêjin ola Êzdî ji bermahiyên olên Arî û Mezopotamiyayî ên kevin e. Hinek jî wê bi hêla Zeredestiyê ve têvedidin. Hin din jî dibêjin, Êzdîtî Firîşteyê Xinaniyê, rojê û êgir pîroz dike. Hinekan jî gotiye, ku ew rêolek e, ji Îslamê veqetiye û şopa Yezîd lawê Mi'awiyeyê Umewî dajo. Û gotinên bilî wan jî hene û tê kirin.

Lê li gor zanîna me ji ola Êzdî re, nêrînek ji wan nêrînan rastiya zelal ne gotiye. Çinkî piraniya wan gotinan, zanîn û gotinên çepûrast ji vir û ji wir anîne, hin jî ji jêderên ne Êzdî birine, hin din jî ji jêderên Êzdî ku pir sivik û rûkî ne hatin wergirtin. Lewre, rastiya baweriyên Êzdîtiyê û koka wan a dîrokî bi zelalî ne hatiye naskirin û nasandin. Belkî ji ber wê jî, piraniya xelkê, gelek Êzdî jî di nav de ne, hîn rastî û koka Êzdîtiyê, binsaziyên ramanên wê ên felsefî, rêwresm û perestvaniyên wê ên bingehîn baş nas nakin.

Şirovekirineke dîrokî:

Herêma Rojhilata Nêzîk/Navîn ji hêla Xaknîgariyê ve, parve du beşên sereke dibe; Navçeyên çiyayî li Bakur, û deverên deştî û çol li Başûr.

Beşê çiyayî, ji çiyayên Zagros, Torosê û deşt û zewrên di navbera sirtên wan de, peyda dibe. Ew cih ji berbanga

dîrokê de, ji hêla gelên Lolo, Gotî, Kaşî, Horî, Hitît û hinên din ve hatine şênkirin. Li hezarê yekê berî zayînê, militine Arî en din jî bi ser ew navçeyên çiyayî de hatine û lê bi cih bûne, hinek ji wan ev bûn: Med, Skêts, Kêmir...

Beşê deştî jî, ji Nîvgirava Erebî û Çola Welatê Şamê pêk tê, ew jî ji hêla hin miletan ve şên bûn, wek gelên Ekadî, Bablî, Aşorî, Ken'anî, Aramî, 'Ebrî, û hwd.

Navça deştî a herî Başûr ji welatê Mezopotamiyê jî, ji aliyê gelê Somerî ve hati bû şênkirin.

Zanyar û lêkolînan, gelên ku li beşê çiyayî dijîn bi "Gelên Çiyayî" bi nav dikin. Ên ku li herêma çolî a Başûr jî dijîn, bi navê "Miletên Samî" dinasînin û gelê Somerî jî wek miletekî cuda û serbixwe dibînin. Ew hersê şaxên miletan, ji hêla nijadî, şaristanî û zimanî de, wek sê malbatên gelên cuda tene dîtin. Lêkolînen şûnewarî destnîşan dikin, ku jiyana giyanî ya gelên Rojhilata Nêzîk a kevin zor dewlemend bû, baweriyên wan ên olî û perestvaniya wan jî pîrerengî bûn.

Wek ku hatiye zanîn jî, di serdemên dîrokî ên pêşîn de, pêşveçûneke şaristanî, dewlemendiyeke giyanî û zanîneke mirovî û civakî a zor balkêş li Rojhilata Nêzîk hati bû meydanê, lê tevî wê yekê, ew civak di warên olbaweriyên de negihîştî bûn asta ku kani bin sazûmaneke olî a lihevhatî û sergîhayî li saz bixin, û kani bin jî bi awakî hêsan û zelal, bersivên pirsên ku li derbara hin tiştan dihatin kirin, bidin, wek: Afrandina gerdûnê, jiyana mirin, nemirî... û hwd. Û tevî ku mirovên wan deman, di warê raman û pêjna xwe de baş dewlemend bû jî, lê ew ji bo bersivdana wan pirsan di sergêjiyekê de bûn, û tê de bi ser ne diketin.

Wek nimûne li ser hewildanên wê bersivdanê, mirovê berê bawer dikir, ku gelek Xwedê li gerdûnê hene, ew karûbarên gerdûnê û jîndaran bi rê ve dibin. Li wan deman, ew Xwedêna bi nav û delamet bûn, û hemû jî dihatin pîroz kirin.

Di vî warî de, nêzîkbûna xaknîgarî ya milletên Rojhilata Nêzîk, û têkilhevbûna wan a demdirêj, dihîştin ku ew di gelek warên çandeyî û şaristanî de, nemaze di hêla olbaweriyên de, têkilhev bibin, û piraniya caran baweriyên xwe ên olî jî bi hev biguhêrin.

Ango gelek caran, baweriyên olî û Xwedayên miletekî, bi deslata wî a siyasî re, yan li gor giringiya delameta wî Xwedêyî, û bi belkî bi tiştine din re jî, diçûn ba miletekî din, yan navçeke din û li ba gelîne din jî dihatin pîroz kirin.

Bi tevahî, ew rewşên olbawerî, ta navîna hezarê yekê berî zayîna Pêxember Îsa, bi wî rengî diçûn, û jiyana mirov û komelgehê jî bi wî rengî dimeşî.

Li wê çaxê, û piştî ku ew ramana demeke dirêj di hiş û agahiya mirov û civakê de hatin keyandin; Mirovekî bi navê Zeredeşt li herêma Çiyayî li welatê Medya derket, xwe wek Pêxemberê Xwedê da nasandin û doza oleke xwedênas kir.

Bi rastî jî, ramanên Zeredeşt guhertineke dîrokî e zor gewre peyda kir, wî şoreşeke mezin di warê têgihîştin û baweriyên olî yên mirov û çanda civakên wê demê de çê kir.

Motik û bingeha ola Pêxember Zerdeşt, yekirina Xwedê bû. Wî hemû Xwedayên ku dihatin pîroz kirin dan

alîkî, û doza Xwedayekî tekûbitenê kir. Zeredeşt digot: Xwedê yek e, û doza perestvaniya Xwedayê gewre “Ehoramezda” kir.

Û wilo, di navbera sêsed sal de, piraniya gelên Bêla Êranê û herêmên çiyayî /Zegros û Toros/, dev ji olbawweriyên xwe ên sirûştperestî berdan, û bawerî bi ola Zerdeşt a nû anîn, û ra hatina Pêxember Mihemed û ola Îslamî li ser ola Zerdeşt man.

Lê tevî ku ew guhertina felsefî ya kûr di bingeha ramana olî de çê bû, lêbelê Zeredeşt hin Xwedê û baweriyên serdemên berê, ku demeke dirêj di baweriyên mirov de cih girti bûn, wek berê hîştin, û wî tenê delametine nû di sersiya Ehoramezde de spartin wan, û ew di sîstema sazûmana Xwedêyî a nû de jî bi cih kirin.

Wek nimûne, Xwedayê rojê û rastiye “Mîsra” ku li ba gelê Horî pir pîroz bû, di Zeredeştiyê de jî ma, û bû serokê dadmendên cîhana din (pişdawiye).

Lê li deverine din, Zerdeştî bi giştî bi ser ne ket, lewre hinek ji Xwedayên berê, bi delametên xwe ên berê man û hatin pîrozkirin, wek Xwedayê Mezopotamyayî “Nebo”, ra sedsala sisiyan piştî zayîne li hin deveran dihat pîrozkirin, perestgeheke wî e mezin û giring li Na.Efrînê, li ser Çi.Lêlûn jî hebû.

Di nava ew guhertinên gewre di warê olbaweriyên de, bawermendên ola “Ezdahî”, wekî ku Xwedênasên despêkê bûn, bêguman, ew jî dê keti bin bin bandora Zeredeştiyê, lê bêguman jî, nofin ji wan, dê di kûraniya raman, wijdan û çanda xwe de, gelek baweriyên olên berî Zeredeştiyê bi xwe re hilanî bin.

Wekî ku hatiye zanîn, Ola Îslamî li despêka belavbûna xwe, berve welatên gelên ku li ser ola Zerdeşt bûn, çû, Kurdistan jî di nav de bû. Û bi rûxandina Impiretoriya Sasanî re bi hêrişa Ereben Mislîman, parêzerê siyasî yê Zerdeştîyê têk çû, pişt re zerdeştî jî pir lawaz bû û ola Îslamî şûna wê girt.

Lê li wê demê, belkî ji ber giringî û giraniya ola Zerdeştîyê bû, Xelîfyê Mislîmanan ê duyem Umer bin Elxetab, fetwek da, tê de Zerdeştî wek oleke “Xwedan Kitab” û Ezmanî bi nav kir, ango mîna Filehan, yan Zerdeştî jî wê Îslam bibana, yan jî wê cizye(baç) bidana.

Wekî ku em dizanin, ola Îslamî di demeke kine de li nav gelên Bêla Êranê û gelên derdora wê, ku li ser ola Zerdeşt bûn, belav bû; Lêbelê ne hêsan bû, ku hemû baweriyên olî yê berê, ewên ku di kûraniya agahiya civakên wan gelan de hati bûn çandin, yekcar bihatana hilaîn û tunekirin. Loma jî, û bêguman, dê gelek tişt ji çand û rêwresmên olbaweriyên kevin di jiyana xelkê de mabin, gelek ji wan ra dema me jî hîn hene, wek mehrecana Newrozê, dadan û pîroziya Êgir, sonda bi rojê, hêvê, stêrkan û hwd. Bi taybetî jî, ev tişt li herêma navçeyên ku ji navendên deslata Îslamî û baregehên wê ên serbazî dût bûn, dihatin dîtin û li dar diketin.

Ji ber wê yekê, û dema ku deslata xilafeta 'Ebbasî sist bû, û tevî ku hîn demeke dirêj jî di ser doza Pêxember Mihemed re derbas ne bû bû, gelek bineol, rêol û şiroveyên têvel di hundir ola Îslamî bi xwe de serî hildan, hin ji wan felsefe û nêrînan, ra derbas dîwanên Xelîfetan bi xwe jî dibûn.

Li derbara Ola Êzdî, ew bi nav û naveroka xwe a niha, li despêka sedsala dozdehan zayînî, yanê li dawiya serdema 'Ebbasî hat meydanê.

Li despêka xwe, ola Ezdî li navça Şêxan li derdora bajarê Mûsilê li Kurdistanê derhat, û ji wir de belav bû. Bawerî û rêwresmên ola Êzdî yên ku em niha dinasin, li ser destê “Şêx 'Edî kurê Misafir – Şêxadî” hatine danîn.

Li derbara netewa Şêxadî, tiştêkî birdar tune ye ku wê xuya dike, lêbelê piraniya lêkolînavan dibêjin, ku rûniştina wî di nav Kurdan de û binavkirina hin mirovên wî bi “Hekarî” û ristina lave û sirûdên olî bi zimanê Kurdî, ew hemû tişt Kurdîtiya wî dupat dikin.

Zanînên ola Êzdî, Şêxadî wek Pêxember didin nasîn, ew dibêjin: Xwedê Şêxadî ji Êzdiyan re şandiye da ku ola Êzdî ji tunekirinê biparêze, dibêjin jî ku bi hatina wî pirsra dahatina Pêxemberan gihîştîye dawiya xwe.

Û li gor zanînên Êzdîtiyê, Êzdîtiyê oleke ezmanî ye, û ew ji berê de hebû, Şêxadî jî Pêxemberek e ji Pêxemberên Xwedê, ku ji ola Êzdî re daketiye.

Gumana mezin ew e, ku sedema pêgirtina Kurdan bi ola Êzdî û helwesta wan a erênî jê, bi çand û baweriyên olî yên Kurdan ên berî Îslamê ve girêdayî ye. Ji xwe ola Kurdan a kevin û nêzîktir, çî ji aliyê demê û çî ji aliyê çand û baweriyên de jî, ola Zeredêşt bû.

Li despêkê, ola Êzdî bi rengekî fere ji hêla gelek hozên Kurdan ve, li deverên Şêxan, Şengal û li navçeyên derdora wan hat pejrandin û belav bû, paşê jî ew di demeke kin de, ji sînorên Êranê de bigire û ra derdora Helebê li Rojava, yanê li ser navçeke fere ji welatê Kurdan belav bû. Belkî

ya kiri be ku ew zû belav bibe, çûnhatina hozên Kurdan di çarçewa dewleta Eyûbî de bû.

Pêxember Şêxadî sîsetemeke bawerî û rêwresmî e olî e nû darijt. Li gor wan baweriyên, cihê ku Şêxadî lê rûdinişt, gor û mêrava wî li “Laliş”, wek “Ke'be” û “Hec” hat pîrozkirin û tewaf pê dibû û hîn jî wilo ye. Ava “Kaniya Sipî” jî, ku li Lalişê ye, wek “ava zemzemê” hat nasandin, lave û srûdên Şêxadî jî mîna deqên pîroz hatin rêzdarkirin...

Lêbelê wek me li jor got, ola Êzdî jî wek bilî xwe, gelek olbaweriyên olên kevin di xwe de parastin, carina delametîne nû jî dane wan, wek nimûne pîrozkirina Êgir û Rojê, wekî ku ronîya Xwedê û pakiya wî dinimandin, gelek tiştên din jî, li ba Êzdiyan wek xwe mane.

Lê tiştê herî balkêş ew e, ku Êzdî rêzdariya hersê olên ezmanî Cihû, Filef û Îslamê, ku li herêma Rojhilata Navîn daketîne, digirin û pîroz dibînin.

Êzdî li ser xwe çi dibêjin?

Emê hinek tiştên ku Êzdî li ser dîroka ola xwe dibêjin, hewaldin.

Ji hêla baweriyên de:

Li gora zanîna Êzdiyan, li demên pir kevin, ola wan bi navê Ezdayî, Ezdahî, yanê "Xwedayê ku ez dame û afirandime" dihat nasîn. Ango bawermendên ola Ezdahî ji berê de hebûn, ew xwedanas û bawermendên "ola Xwedê" bûn û li ser ola Îbrahîm Xelîl bûn, û ew hîn jî wilo mane û ew tişt parastine. Çinkî Qewleke olî heyê dibêje⁽¹⁾:

**Siltan Êzîd bi xwe Padşe ye
Hezar û yek nav li xwe danaye
Navê mezin her Xweda ye**

Ji vê qewlê tê têgihîştin ku navê Xweda li ba Êzdiyên berê jî "Êzîd" bû.

Di deqeke Mîxî de jî ku ji serdema Somerî de maye, hatiye û dibêje, Ku "Êzdî": Bi wateya ``giyanên çêxwaz û pak in, û yê li ser rîya rast in``⁽²⁾.

Ji hêleke din ve, perestgehên Êgir ên Zeredestî jî bi navê "Perestgehên Êzîde" dihatin binavkirin.

Ji van rastiyan tê têgihîştin, ku li dema hatina Zeredestiyê navê Êzdî hebû û pîroz bû jî.

¹ - Qewl: Srûdên olî ne, bawerî û bingehên ramanî û felsefî ên olî dibêjin.

²- Kovara Metîn, hejmara Tebax 1994, rûp 85.

Nijada Êzdiyan:

Êzdî dibêjin, ew ji tova Adem bi tenê hatine jiyane, gelên din jî ji Adem û Hewa ne, ji ber wê jî, Êzdî miletekî cuda ye. Li derbara wê baweriyê, di jêderên Êzdiyan de wiha hatiye:

Gava ku Adem û Hewa zarokek anîn, wan li ser arzîvaniya wî li hev ne kirin, lewre her yekî ji wan ava pišta xwe xist kûzekî, dev lê girtin û li bendê rawestîn. Piştî demakê, û gava ku kûzik vekirin, Hewê dît ku kûrm û kêz di kûzikê wê de ne, lê di kûzkê Adem de lawek hebû, wê hingê wan navê “Şît” (Şehîd Pêxember) lê kir.

Piştî ku Şît mezin bû, Xwedê Horiyeke buhuştê jê re şand, bi Şît re zewicî û ji wan her duyan Êzdî peyda bûn. Yanê bapîrkê Êzdiyan Şît kurê Adem e, dapîrka wan jî Firîşteya buhuştê ye⁽¹⁾. Miletên din jî, mîna Cihû û Fil jî ji Adem û Hewa ne. Wê lomê jî, her demekê Xwedê Pêxemberekî taybet ji miletê Êzdî re dişîne, wan zana dike û ola Êzdî ji windabûnê diparêze. Û wilo, Zeredeşt û Şêxadî du Pêxemberên Xwedê bûn, û ji ola Êzdî re hatine şandin.

Evsaneyê ola Êzdî li derbara afrandina gerdûnê:

Bi taybetî afrandina gerdûnê, di pirtûka “Mishefa Reş” de ku ji jêderên Êzdîtiyê ên kevin e, wiha hatiye:

((Li despêkê, Xwedê ji surra xwe a hêja durreke ji çar rengan afirand:

¹- Hin jêderên dîroknasiyê dibêjin, nijada Arî ji pišta Şît Kurê Adem û Firîşteyeke Buhuştê ye. Belkî ev gotina evsaneyî koka gotina dibêje ku: (Kurd neviyên pêriyan e) be.

Sipî: Roniya Xwedê dest nîşan dike.

Zer: Nîşana Kerameta Xwedê ye.

Kesk: Şana aşî û şîndaniyê ye.

Sor: Destnîşana hêzdariya Xwedê dike.

Pişt re wî balindeyek bi navê “Angir” afirand, ew durra li ser piştta wî danî, û çel hezar sal li ser rûnişt.

Paşê, Xwedê heft Firîşte ji nûra xwe di hef rojan de afirandin, ew jî ev bûn: Izraîl li roja Yekşemê, Ezazîl li roja Duşemê, Dirdayîl li roja Sêşemê, Israfil li roja Çarşemê, Mîkayîl li roja Pêncşemê, Şemnayîl li roja Înê û Cibrayîl li roja Şemiyê, Ezazîl/ Melek Tawis jî kir serokê wan. Li vê derbara Qewl wiha dibêje:

Ew in melekên kibîr

Berî xasa bi çendî bedîl

Çûn hizreta Melekê Celîl

Pişt re, Xwedê ji durrê peya bû, û bi dengê gewre lê kir Qîrîn. Wê hîngê durr peqî, perçeperçe bû, av ji hundirê wê derket û pê derya afirî. Pişt re Xwedê Cibrayîl şand, ji perçeyên durrê roj û hêv çê kirin, ji pirtikên wê jî stêr çê kirin, û bi ezmên ve daliqandin.

Paşê Xwedê gemiyek çê kir, lê siwar bû, û sî hezar sal li ser deryayê gerî.

Piştî wê, Xwedê bi dengê gewre bang kir, kevir pê hişk bûn, zemîn afirî û gilover bû, çar alî jê re hatin çêkirin, Xwedê bi xwe jî ji ezmên daket û li Lalişê “ango li Buhuştê” danişt.

Pişt re, Xwedê çiya, dar û geya afirandin, û sî hezar Firîşte jî afirandin da ku perestvaniya wî bikin, û fermana wan jî radestî Melek Tawis kir.

Wê hîngê, Xwedê ji Firîşteyên xwe re got, ez dixwazim Adem bafînim û bikim mirov da ku millet li ser zemînê peyda bibin. Wî ferman da Cibrayîl, da ku av, agir, ba û axê ji çar aliyên zemînê wîne. Ew ax çar rengê bû: Sipî, Zer, Sor û Reş (rengên nijadên mirov), û govdê Adem ji wan tiştan afirand. Û qalibê Adem 700 sal bê giyan ma. Li wê demê giyana Adem di buhuştê de di qendîlekê de hati bû parastin. Û dema ku Xwedê ferman da, da ku wî bibin bi govdê Adem de berdin, giyan ji Xwedê tika kir, ku wî bi rêwresmên şahiyê bibin, û wilo ew bi aheng, defikê û pîkê birin.

Piştî ku Xwedê giyan bi govdê Adem de berda, ew di buhuştê de hîşt, û rê dayê ku ji bilî gênim, her tiştêkî bixwe, û wilo Adem sed salî di buhuştê de ma.

Wê hîngê, Ezazîl ji Xwedayê xwe pirsî û got: Xwedayê min, çawa tamara Adem dê pir bibe û te ew di vê rewşê de hîştiye? Xwedê ji Ezazîl re got: Tu çawa dibînî wilo bike!.

Wê hîngê, Melek Tawis Adem qayîl kir ku gênim jî bixwe, û gava ku Adem genim xwar, û ji ber ku ew tersî daxwaza Xwedê bû, Xwedê Adem ji buhuştê derxist û daxiste ser zemînê.

Adem sed salî li ser rûyê zemînê bi tena xwe ma, û herdem digirî. Wê hîngê, Xwedê ferman da, da ku Hewa ji parsûya bin çengê Adem ê çepê bafînin, û wilo Hewa hat afrandin, bi Adem re zewicî, tamara mirov jî pir bû û li ser zemînê belav bû.

Li ser vê babetê Qewl wiha dibêje:

**Siltan Êzîd bi hezar û yek nav e
Ev dinya li ba wî si'et û gav e
Siltan Êzîd dizane li behra çend keşkûl av e
Ewî Hewa kire bûk û Adem kire zave**

Emê li jêr, qewla Êzdîtiyê a afrandina gerdûnê hewaldin:

**Afrandina Kinyatê⁽¹⁾
((Qewla zibûnî dilmeksûr))**

Zibûnekî min î dilmeksûr e
Heke ji ba 'ezîz melek Fexredîn bêtin destûr e
Emê medhâ bidin ji behrên kûr e

Zibûnekî min î kêm taqet e
Heke ji ba 'ezîz melek Fexredîn bêtin îcazet e
Emê ji behrên kûr bidin osfet e

Li min kom dibûn babzer e
Ji wê behrê bidin xeber e
Tê hene durrên cewahr e

Li min cema dibûn zerbab e
Dê ji wê behrê deyn tebab e
Behr e û doj e û qîr di nav e

Medhâ bidin ji kitîr
Textê tenê dibû emîr
Ew e alim ew e xebîr

Padşê min ji durrê bû
Hisnetek jê çê bû
Şaxa mehbêtê lê bû

¹ - Jêder: Pîr Xidir Silêman: Pirtûka Êzdîyetî, rûpel 37.

Lê bû şaxa mehbê
Li destê Sultan Êzî heye qelema qudretê
El Hemdullah û şikir ez avêtime ser pişka sunnetê

Aşîqa ew mîr dît û kir nas e
Jêk vavartin muhbet e û kas e
Kire riknê çendî esas e

Kire rikin û rikinî
Durr ji heybetê hincinî
Taçet nema hilgirî

Taçet nema li ber bisebirî
Durr bi renga xemilî
Sor bû sipî bû sefirî

Durr bi renga geş bû
Berê ne 'erd hebû ne 'ezman hebû ne 'erş bû
Ka bêje min padşê min bi kê re xoş bû

Padşê min xoş suhbet e
Lêk rûniştibûn muhbet e
Padşê min li wê derê kir hedd û sedd e

Padşê min hedd û sedd li wê çêkirin
Şerî'et û heqîqet jêk cihê kirin
Sunnet mixfî bû hingî dehir kirin

Sunnet mixfî bû hingî kir diyar e
Padşê min heqîqet di nav da dihinare
Gotê: 'Ezîzê min, sunnet li kû bû li kû girti bû war e?

Çi mewlayekî min î hukim rewa
Mersûm nazil bû ji cewa
Bi qudretê surra sunnetê malîq westa bû li hewa
Bi qudretê malîq westa bû sunnet e

Û bir ji ber padşê xwe îcazet e
 Gotê: 'Ezîzê min, me hîzret mehîbet e
 Çi mewlayekî min î hûkim giran e
 Li nav van dana zor erkan e
 Muhbet û Xerzê Nûrî dane wan bi nîşan e
 Xerzê nûrî bab e
 Dû cewher keftine nav e
 Êk 'eyne êk çav e
 Êk 'eyne êk beser e
 Padşê min da durrê bi neder e
 Padşe dizane kî li ser e kî li ber e?
 Qendîl ji bana nizilî, muhbet e kefte nav e
 Padşê min pê hilîna bû çav e
 Ka bêje min çi gote durrê jê weriya bû av e?
 Av ji durrê weriya
 bûye derya û pengiya
 Padşê min merkeb best û tê geriya
 Padşê min li merkebê dibû siwar e
 Padşe ye û her çar yar e
 Têk seyrîn çar kenar e
 Li Lalişê sekinî û got : Ev e heq war e
 Heq war e û sekinî
 Padşê min hêvan avête behrê behr meyînî
 Duxanek jê duxanî, her heft 'ezman pê nijînîn
 Padşê min 'ezman birast e
 Muhbeta ji qevda rast e
 Padşê min mekan dane text veguhast e
 Padşê min li ezmên kiri bû sefer e

Ew bû çar sefer kiri bû ker bi ker e
Kire riknê çendî member e

Aşiqan we jê xeber da
Şaxekî dî jê berda
Kire riknê çendî 'erda

'Erd ma bûye behitî
Xedudekê xeditî
Got: Ezîzê min, 'erd bê wê surrê natebitî

Piştî çel salî bi hejmar e
'Erdê xwe ranegirt heşar e
Heta Laliş bi nav de dihate xwar e

Laliş ku dahate
Li 'erdê şîn dibû nebat e
Pê zeynî çiqas kinyat e

Ku kinyat pê dizeyinîn
Çar qisme têk hincinîn
Ax û av û ba û agrî qalibê Adem Pêxember jê njinî

Şembû dane asas e
Îniyê kir xilas e
Piştî heftsed sal, heft surr hatine durran û kas e

Piştî heft sed sal heft surr hatine hendav e
Qalib ma bûye bê gav e
Gote Ruhê tu bo çî naçiyê nav e

Ruhê got li ba aşiqan: We me'lûm e
Heta bo min ji bane nêz saz û qedûm e
Nîveka ruhê û qalibê Adem Pêxember zor tuxûm e

Saz û qedûm hatin û hindirî
Nûra muhbetê hingivte serî

Ruû hat û qalibê Adem Pêxember şiyarî
 Adem Pêxember ji wê kasê vedixwar û vedijiya
 Mest bû hejîya
 Goşt lê huriya, xûn tê gerîya
 Adem Pêxember ji wê kasê vedixware
 Kerameta wê kasê hate diyar e
 Lew Adem Pêxember pêngijî pê dibû şiyar e
 Adem Pêxember ji wê kasê vedixwar û pê xoş tê
 Kerameta wê kasê hat û gehîştê
 Lew Adem Pêxember hilgirt û bire behîştê
 Padşê min Rebil semed e
 Ji Adem wê bûn coqet e
 Jêk vavirtin heftê û dû millet e
 Bûye bedîla nûhê nebiya
 Qewmek dê dahir be li dilê wan heye zor kifriya
 Ew jî wê li xwedê xwe bine yaxiya
 Piştî wê hêwanê
 Qewmek dê dahir be di dil de namîne îmanê
 Ew jî dê gerq bin bi ava tofanê
 Piştî wan bedîla
 Qewmek dê dahir be neyê 'edîla
 Nuqtek dê nazil be ji qendîla
 Wê li nav dahir be Brahîm Xelîla
 Birahîm Xelîl ji nuqtek sadiq e
 Bi sê herfa dibû multeq e
 Heta xwedê xwe nas kir bi heq e
 Heta xwedê xwe bi heq nas kir
 Ligel Azir û Nemrûd û senema behs kir

Lew giyanê xwe ji kifriyê xilas kir

Piştî wan Xelîlullay e

Îsa ye û Mûsa ye

Mehemedê nû kamil e

Muhîba wî dê hingifte hindêk dil e

Xitmê Mîra seyyidê mursil e

Ya seyyid El-Murslî

Çend bedîl hatin û bihurî

Çend xas hatin, min hijmirî

Ew siltan Şêxadî ye,

tac e ji ewil heta bi axirî

(Di servehî-2- de li dawiya pirtûkê, ev qewl çawa li navça Efrînê tê gotin, hatiye danîn).

Wekî ku tê dîtin, gotina Êzdîtiyê li derbara afrandina mirov, di xêzên xwe yên qaling de, nêzîk a mezopotamiyayî, Tewrat û Îslamê ye. Ew di warê çêroka tofana Nûh û Pêxemberan de jî, hîç ji wan ne dût e.

Rêzdariya Rojê û Êgir di Êzdîtiyê de:

Carina, bawermendên ola Êzdî bi perestvaniya Rojê û Êgir tînin binavkirin. Ew yek jî ji rastiye dût e, çinkî Êzdî Xwedayekî Tekûbîtenê pîroz dîkin, û tu hevparan jê re nabînin. Rastî û bîngeha pîrozkirina Rojê û Êgir jî li ba Êzdiyan wiha ye:

Êzdî rojê û êgir wek du şanên Xwedê dibînin, loma jî ew wan pîroz dîkin. Ew dibînin, ku ronahî şana pakî û zelaliya Xwedê ye, hebûna Xwedê jî di her tiştên ku ronahiyê didin de diyar dibe. Wekî ku em dizanin, agir û roj, di Zeredeştiyê de jî du baweriyên resen bûn.

Êzdîtî û Melek 'Ezazîl:

Gotina Êzdîtiyê li derbara vê mijarê wiha ye:

Li despêkê, Xwedayê gewre ji ronîya xwe ya rûmetdar heft Firîşteyên mezin afrandin: Izrayîl, Ezazyîl, Dirdayîl, Israfil, Mîkayîl, Şimqayîl û Cibrayîl, û komelgeha Firîşteyan a giyanî a despêkê ji wan damezrand, ew firîşte li dora textê xwe ê gewre danîn, ji xwe re kirin alîkar û birêvebirina karûbarên gerdûnê û hemû afrandeyan bi wan hilpesartin; û ew ferman jî kirin, ku ji wî bi tenê re perestvaniyê û secdê bikin.

Pişti ku Xwedê gerdûn û zemîn çê kirin, û ji her renekî jîyan bi nav de berda, govdê Adem jî afirand û giyan bi wî de jî berda, wê hîngê Xwedê ferman da Firîşteyan da ku ji Adem re herin secdê, hemû pêriyan secde kir, tenê Ezazîl secde ne kir!! Xwedê jê pirsî, got tu çima ji Adem re secde nakî? Ezazîl bersiv da û got: Xwedayê min ê gwere, te em ji surra xwe ya 'ezîz afirandine, te Adem jî ji şênberên zemînê çê kiriye, dema te em afirandin jî, te em agahdar kirin ku ji bilî te ji tu kesî re bejna xwe neşkînin û perestvaniya tu kesî nekin, min jî Xwedayekî ji bilî te nas ne kiriye û ez sozê xwe jî bi te re naxim.

Wê hîngê, Xwedayê gewre ji Ezazîl re got: Birastî tu Firîşteyekî guhdar û dilsozî, te tembiya min ji bîr ne kir, wê hîngê Xwedê rabû gerdenek/tokeke zêrîn xist stûyê wî, û ew kir serokê Firîşteyan, û ji wê hîngê de bi “Tewûsê Firîşteyan” hate binavkirin.

Ji hewaldana Êzdiyatiyê tê têgihîştin, ku dema Ezazîl ji Adem re daneket ser çokan, Xwedê ew seza ne kir, li bervajî wê, li ser dilsozî û pêbendiya (iltîzam) wî bi tembiya Xwedê re hat pesinand û ji Xwedê ve nêzîktir bû.

Di vê mijarê de gotina Îslamê jî baş naskirî ye, ew jî wiha dibêje: Gava ku Melek Iblîs (Ezazîl) şora Xwedê şikand, Xwedê ew ji komelgeha Firîşteyan û ji paytexta Xwedêtiyê qewtandin, sezakirina wî jî hîşt roja rabûnê (qiyametê), û bi navê “Firîşteyê Bedxwazî û Xinaniyê-Iblîs” bi nav kir.

Ev cudatiya ku li derbara Firîşte Ezazîl di navbera gotinên her du olan de heye, ew xaleke ji xalên herî peyvêş û gengeşdar e, û di navbera olên ezmanî de cihê danûstandinê ye.

Bawerî heye, ku Şêxadî jî yek ji kesên ku di vê pirsê de xwedî nêrîn bû. Di vê mijarê de, tê bawerkirin, ku Şêxadî, nêrîna ku ji ramana sade û ji hişdariya mirov ve nêzîktir e, vebjartîye. Ew helwest jî li bingehên felsefî, ku Xwedê afrandeyên xwe li ser afrandine tê, wek: Xwedê payebilind e, yekta ye, bê heval û hevpar e, cihê lave û bergera her afrande û her perestvaniyekê ye jî. Lêbelê Adem ji afrandeyên Xwedê ye, û koleyekî wî ye, loma jî ew şûna Xwedê nagre, netê perestkirin û secde jê re nabe. Çinkî, perestvanî tenê ji Xwedayê afrandar re tê kirin, û di navbera afrandeyan bixwebixwe de çê nabe. Eger radeya afrandeyekî di binyata sîstema Xwedawendî yan cîhanî de çî be, û delametên wî ên ezmanî û zemînî jî çî bin, perestvanî ji afrandeyekî Xwedê re, gawirtî û înkarkirina yekîtiya Xwedê tê jimartin.

Helwesta Êzdîtiyê li derbara Ezazîl bi vê nêrîna jorîn tê ravekirin. Ango Êzdîtî nabêje Ezazîl gunekar e, û ji paytexta Xwedê ne hatiye avêtin, li bervajî wê, Êzdîtî dibîne ku Xwedê dilsoziya Ezazîl bilind nixandîye, û ew kiriye serokê Firîşteyan. Û wilo, Ezazîl "Melek Tawis" di

Êzdîtiyê de, bi sinc û delameta xwe a pîroz ve maye, û ne "Firişteyê Xinaniyê" ye.

Eger salixên Melek Tawis, di beşê pêşîn de ji gotina Îslamî mîna salixên Ezazîl in, lê ew di beşê diduyan de ji gotina Êzdîtiyê, Firişteyekî çêxwaz e, ji Xwedayê xwe re guhdar û dilsoz dimîne, û tucarî xinaniyê nake.

Bi tevahî mera kane li ser vê pirsê van xalan wek encam bibîne:

1- Melek Tawisê Êzdîtiyê, û "Firişteyê Xinaniyê-Iblîs" ne yek in. Digel ku ew di beşê yekê de ji çêroka olî, di her du olên Êzdî û Îslamî de mîna hev in, lê ew di beşê diduyan de ji hev cuda ne. Di wî beşî de, Melek Tawisê Êzdî ji sîstema Xwedawenî ne tê avêtin, ew wek Firişteyekî dilsoz bi Xwedayê xwe re dimîne û bi kardayînen qenc ku pê hatine hildipesartin radibe.

2- Teşeyekî giyanî li mûdêla teşeyên bedxwazane, û ji Xwedê re ne agahdar, wek Engra Mayno yê Zeredestî, û Firişteyê Xinaniyê ku di olên ezmanî ên din de hene, di sîstema Xwedawendî a ola Êzdî de ne tê dîtin. Ramana Êzdîtiyê li ser vê mijarê wiha dibêje:

((Her karek di gerdûnê de, çi çê û çi ne çê, ji Xwedê tê, tu kes ji bilî wî nikane pê rabe, û ne gengaz e jî ku kani be bike)).

Qewl dibêje:

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû idîn
Ellahû ehsenûl xaliqîn
Xêra bide şera wergerîn

Yanê çêxwazî û bedxwazî yekser bi vîna Xwedê dibe, Xwedawendiyêke cêwî (xêr û şer) e eşkere di ola Êzdî de xuya nabe. Ango di Êzdîtiyê de, pêdvî bi hebûna teşeyekî ezmanî ku bedxwaziyê û çepeliyê di afrandeyên Xwedê de biçîne, û eşkere dijberiya vîna wî bike, û ta roja qiyametê jî bimîne, ne tê dîtin.

Em bawer dikin, ev tiştên ku me li jor gotin, gotina ku dibêje: “Êzdî perestevaniya Firîşteyê Xinaniyê dikin”, lawaz dike, û bicarekê ji holê radike.

Di navbera Êzdî û Zeredeştiyê de:

Carina bawermendên ola Êzdî bi "Zeredeştiyê" têne binavkirin. Hin jî dibêjin, Zerdeştî pêşketinek bawerane ye ji ola Ezdahiyê, û Êzdîtî jî şêweya pêşdeçûna Zeredeştiyê ye li herêmên Rojavayî ji welatê Mediya.

Gelo! Ma ra kîjan radeyê em kanin Êzdîtiyê bi Zeredeştiyê bi nav bikin, û çi pêwendî di navbera wan de hene?.

Emê li vir nekevin nav hûrmûrên her du olan, ji ber ku lêkolînên fere û kûr pê gerek in, em jî ji wî karî re ne amade ne, ne jî mijara lêkolîna me ye. Lewre me dît, tenê hin tiştên ku di navbera her du oln de hevbeş in, li ber çavan raxin.

Li gor zanînen ku me li ser kok û baweriyên her du olan, Zerdeştî û Êzdîtî, nas kirine, ew di hin warên bingehîn de digihên hev, hin rêwresmên Zeredeştiyê ji hêla Êzdiyan ve jî têne li dar xistin. Lêbelê ew her du ol, di gelek tiştên bingehîn de ji hev dûr in.

Li gor pêzanîna me, me kanî ev tiştên hevbeş, di navbera wan her du olan de bidîtana:

1. Li derbara demên despêka gerdûnê û afrandina wê: Her du ol dibêjin, ku Xweda ji ber xwe ve hebû, û bi tenê bû. Pişt re, wî gerdûn ji Durreke pîroz afirand. Paşê jî stêr, zemîn, av, geye, sewal, mirov û hemû tiştên gerdûnê di çend rojan de afirandin.
2. Hemû Firîşte û teşeyên giyanî ku ji afrandeyên Xwedê ne, bi fermana wî dilivin û dixebitin, û rola bingehîn di karûbarên gerdûnê û afrandeyan de, di destê wan de ye.
3. Sê bingehên flesefî ên Êzdîtiyê ên sereke hene:
 - **Rastî:** Gotina rastiyê, kirina rastiyê û karê qenc.
 - **Nasîn:** Nasîna Xwedê, mirov û pesendkirina zanînê, û di wan hemiwan de jî nêta pak.
 - **Fedîkirin:** Fedîkirin ji Xwedê, mirov û ji ber karên çepel ve.

Ev hersê tiştên bingehîn, ta radeke bilind, digihên her sê bingehên felsefî yên ola Zeredest, yanê: **Ramana çêxwaz, gotina çêxwaz û karê çêxwaz.**

4. Ronahî/agir di her du olan de pîroz in. Ew jî şana pakî û zelaliya roniya Xwedê ne.
5. Avdaz, pênc çax nimêj û guhdana pakbûna giştî, di her du olan de sepan (ferz) in. Hin liv û rêwresmên wek hev jî di nimêja her duyan de hene, jê: Li dawiya nimêjê, mirovê bawermend piştî nava xwe vedike, paşê jî sê caran li nava xwe dalîn, û li pêş û li paş girêdide, ev yek jî pêwîstiya pêgirtina bawermendên her du olan bi hersê bingehên felesfî ên olî bi bîr tîne, û pêbendiya wan xurt dike.

6. Êzdî dibêjin, li dawîya her hezar salî, Xwedê Pêxemberekî ji ola Êzdî re dişîne û wî ji windabûnê xelas dike. Ev yek jî mîna baweriya Zerdeştîyê bi hatina “Rizgarkerê Çavîrê - Sawşinat” e, ewê ku dê li dawîya demê were cihanê, û mirovatîyê ji çepeliyên Ehrîman rizgar bike. Ango, baweriya hatina Pêxemberan stûneke bingehîn di her du olan de.
7. Cilên rêberên ola Zerdeştî û xerqeyên “Tachile” li ba bawermendên her du olan şana pîrozîyê ne.
8. Êzdî zanînên ola xwe nanivîsin, Zerdeştîyên pêşîn jî zanînên ola xwe ne dinivîsandin, wan jî bawer dikir, ku nivîsandin wateya şoran wêran dike.
9. Her du astên olî Pîr û Mirûd, di Zerdeştîyê û Êzdiyê de jî hene.

Ji bilî wan, em kanin kirdene din jî li derbara nêzîkhevbûna wan her du olan ji hev ve bêjin, wek: Her du ol li welat û warên Kurdan derhatine.

Lêbelê digel wan hemû tiştan, mera nikane bi hêsanî û bi zelalî bêje, ku Êzdîtî bi şêweyekî yekser û sergîhayî ji Zerdeştîyê kişîye, yan jî Zerdeştî ji Êzdahîyê yan ji Êzdîtîyê hatiye.

[kurteşirovek li ser Zerdeştîyê di servehî-2- de li dawîya pirtûkê heye].

Lêkolîna Duyem

Bawerî û Perestvanî di ola Êzdî de

Êzdî bawer dikin, ku Xwedê yek e, ji berê de heye, wî her tişt afrandiye, gerdûn di destê wî de ye, hemû afrande bi şora wî ne, û hemû Firîşte jî bi vîna wî fermandar in. Qewl wiha dibêje:

**Xwedê yek e, bê hevpar û bê heval e
Her ew e, her ew e, ne xwarin e ne xew e**

Ji nav Firîşteyên Xwedê, heft ên mezin in, ew xizmetkarên serekene di paytexta Xwedawendî de. Her Firîşteyek jî wan li ser zemînê bi Şêxekî tê nimûnandin, Dirdayîl bi Şêxesen, Israfil bi Fexridin û hwd. Firîşte Ezazîlê jî, ku bi (TêrTawis tê nimûnandin), serokê Frîştan e, û karûbarên cîhanê û mirov pê hatiye hilpesartin⁽¹⁾.

Êzdî baweriyê bi hebûna jiyane û paşdawayê, heşir û hesêb, ecir û sewab, buhuşt û dogeh û gelek tiştên ku di olên ezmanî ên din de hene, dikin.

¹ - TêrTawis şana serbilindiyê û qiyametê ye... Ew di olbaweriyên Pûtperestî de jî nîşana herdemiyê ye. /Fîlîp Sîrîng, Nîşandek di huner, ol û jiyane de, rûp 194-195/. Kurd navê TAW bi (t)ya nerm li keçan dikin, û ji bo pîrozî û şêrînkirina tiştan jî bikar tînin. Gava ku yek straneke xweşik dibêje, dibêjin: TAW TAW.. ango Xwedê Xwedê... Navê rojê jî TAW, TAV û HETAW e, Roj jî Nîşana Xwedayê Horî MÎSRA ye.

Û wekî me berê jî gotiye, sê bingehên felsefî ên sereke di ola Êzdî de hene:

- **Rastî:** Gotin û kirina karên rast û qenc.
- **Nasîn:** Nasîna Xwedê, mirov, zanist, û hezkirina wan.
- **Fedîkirin:** Fedîkirin ji Xwedê, mirov û ji kirina karên ne baş.

Perestvanî û Laveyên sereke di ola Êzdî de

Emê li vir, lavij, berger, rêwresm û karûbarên ola Êzdî ên sereke hewaldin.

1. Pênc erkên olî ên sereke di ola Êzdî de hene, gereke her Êzdiyek wan zani be:

- **Şêx:** Gerek e şêxê xwe nas bike.
- **Pîr:** Hejmara Pîran çel e.
- **Hoste:** Ew zanayê olî ye, ji asta şêxan yan ji pîran e.
- **Mirebî:** Ew ji Şêxên Şêxûbekrî ne.
- **Birayê Axretê:** Ew ji şêxan yan ji pîran tê birin. Ji her Êzdiyekî ku gihşît temenê 35 saliyê, tê xwastin Birayekî Axretê bigire.

Qwel ji bo van tiştan wiha dibêje:

Şêx ferz e û Pîr nîşan e

Hoste û Merebî suhbeta wan e

Ferza Birê Axretê ferzek giran e

2. Berger (Nimêj):

Pênc çaxên pêkanîna nimêjê hene: Berbang, Rojhilat, Nîvro, Rojava û Hêvarê/şîva. Êzdî cihê rojê ji nimêja xwe re dikin qublet. Li ser wê yekê Qewl wiha dibêje:

Qublet elbdûr (roj) qubleta me ye

Zimzim heca me ye
Kaniya Sipî mora me ye
Şêşems meferê me ye

Êzdî berî her bergerekê, dest û rûyê xwe dişo, li çaxên berbangê û rojhilatê berê xwe dide Rojhilat, li nîvro berê xwe dide Başûr û li rojava jî berê xwe dide Rojava, bergera hêvarê jî li dema xewê di nav nîvînan de tê kirin û bi “Bergera Xwedê” bi nav dibe.

Bawermend piştî xwe li nava xwe girê dide, xwe pêxas dike, destên xwe vekirî datîne ser sîngê xwe, bi rêzdarî disekine û lava xwe dibêje.

Her çaxêke nimêjê laveke xwe heye pê tê binavkirin. Û ji ber ku di Êzdîtiyê de kar jî perestvanî ye, bawermend kane karê xwe jî berdewam bike, û lave û bergera xwe bêje.

Emê niha lave û bergerên her demeke nimêjê hewaldin:

Lava Şifaqê ((Beyta Cindî))
((Bi giştî, Şêx, Pîr û oldar vê nimêjê dikin))

Cindiyo rabe roj e
Bes vê xewê hindoje
Xewa berî sibê zor 'ezab û doje

Cindiyo rabe rabe
Bes vê xewê tu şab e
Xewa berî sibê zor 'ezab e

Rabe ji xewên şêrîn e
Bes gorê teng bibîne
Feqîr bê kerbe bê kîn e

Rabe ji xewên tarî ye
Xew heram dibû li cindî ye
Wê li xwedanên maşan û cenbeqî ye

Rabe ji xewê sibe ye
Xew heram dibû li medeh e
Wê li xwedanên xerqeh e

Rabe ji xewên hingora
Xew heram dibû li mêrdara
Wê li xwedanên kewnan û kara

Rabe ji xewên merxûna
Xew heram dibû li zirergûna
Wê li xwedanên danan û stûna

Malo nîveka şevê ye
Dengekî bilind wî tê ye
Here te debore ji pê ye

Maşa te maşeka çê ye

Wê li ber xilmeta mewlê ye

Malo dîkil wê dixûnin
Van şevan xew lê nînin
Cindî holê distînin

Cindî nakin nû xewê
Dê bi serê xwe çine gewê
Digel mîrê xwe nakin derewê

Dîkilê perê wî sipî ye
Wê dixûnê li 'erşê 'êlî ye
Wê li ber melekê bêrî ye
Bang û hawarên me ji dîwana Şêxadî ye

Dîkilê perê wî sor e
Wê dixwîne li 'erşê jor e
Wê li ber melekê bi mor e
Ban û hawarên me ji dîwana qublet bidor e

Dîkilê perê wî zer e
Wê dixwîne li 'erşê ser e
Wê li ber melekê ekber e
Bang û hawarên me ji Şêşemsê teter e

Dîkilê perê wî kesk e
Tû vê xewê bes ke
Rabe ji Şêxadî bixwaze maş û berat û rizq e

Dîkilê 'erşa bang da
Yê erda cewab da
Şêxadî wê di hekar da
Padşê min wê di dilê bi rehîm da

Dîkilê koke kok e
Wê dixwîne li me'sûqe
Wê li ber melekê foq e

Ele biramo li dîwana Şêxadî kiri bû şewq e

Dîkilê perê wî bi reng e

Ji 'erşa tên deng e

Haway şara tên ceng e

Malo feqîr dizergûnin

Mîrê xwe bi çavan nabînin

Maşê xwe ji mîrê mezin distînin

Cindiyo rabe roj e

Feqîr çûne ber roj e

Xunav ketî peykan û bişkojan û xerqeh e

Rabe ji xewê sibeh e

Feqîr çûne ber dergeh e

Xunav ketî peykan û bişkojan û xerqeh e

Rabe ji tarî bav e

Qesd bike merzên av e

Ciwan bike destan û çav e

Eva bû edetê me zirbav e

Cindiyo tuyê nivistî

Li xulmetê yê sistî

Lew mîrê mezin tu ji maşê existî

Ne xwastim lew nivistim

Heke bixwastama ne divistim

Lew mîrê mezin ez ji maşê existim

Cindiyo mexe rojê

Û menive bi şevê

Her roj ku roj hiltê

Te maşê xwe ji mîrê mezin divê

Cindiyo mexe rojan

Û menive bi şevê
Serî hilîne bibîne milkan û baxan
Behiştâ baqî milekê siltan Êzî 'eleyhîsslam

Cindiyo tu yî rênas
Me şerab divê ji kasên xas
Li wê hewdê yele biramo milekê Xidruliyas

Cindiyo tu yî nûrîn
Me şerab divêt ji kasên zirgûn
Li wê hewdê yele biramo milkê Şemsedîn û Fexredîn

Dilê min î bi kovan e
Pîrê bi navê Libnan e
Pîrê Libnano giyano
Zeynet bi navê Şêx Mendê Fexrano

kofê te yî qewî ye
lê cema dibûn welî ye
pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Şêxê Adiya

kofê te yî bi cid e
lê cema dibûn mirîd e
pîrê Libnano giyano
zeynet bi surra Siltan Êzîd e

kofê te yî mezin e
lê cema dibûn momin e
pîrê Libnano giyano
zeynet bi surra Şêx Sin e

kofê te yî bi cid e
lê dine bûye dihikir
pîrê Libnano gyano
zeynet bi sura Şêxubekir

kofê te yî nûrîn e
lê cema dibûn zergûn e
pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Şemsedîn û Fexredîn e

kofê te yî bi tertîf e
mêra jê dibir nesîb e
pîrê Libnano
Xidr-lyas bi xwe neqîb e

kofê te yî giran e
firî çû bû ezman e
li erşan dewran dane

mîrê sicayê sican e
Nasirdînê Baban e
şêr Mehmed Reşan e

pîrê Terciman e
Dawûdê bi Derman e
rastî sipartî giyan e

mîrê Hesên Meman e
serwerê me her çelan e
pîrê Libnano giyan e
zeynet bi surra şêx Mendê Fexran e

çûme diyarê wê nûrê
kela te wê dixure
pîrê Libnano giyano
li wê hewşê li şûrê

çûme diyarê behîştê
ew dîndara min xweş tê
cindî mîr bû, libsê reş lê

çûme bana kafêyo

me merzên behrêyo
pîrê Libnano giyano
kesê wa li ber geizrêyo

çûme silavgehê
fereca me li qubehê
pîrê Libnano giyano

Lava sibê

a. Beşa yekê

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû eddîn
Ellahû ehîsenûl xaliqîn
Bi himeta Şemsedîn
Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Babadîn
Şêşems qiweta dîn
Siltan Şêxadî tacjil ewellîn heta axirîn
Heq el hêmdilla rebill alemîn
Xêra bide şera wergerîn
Mehderekê dixwazin
Bi rehma Şêxadî rezay melek (Şêxesen) kerema Şêşems

b. Beşa diduyan

Nûr ji nûrê şefiqî
Sibhan ji te xaliqî
Melek li ber tifiqî

Ji malê heta malê
Şêşems xwedanê sîqalê
Em ji Şêşems nabrin xeyalê

Derecê heta derecê

Şêşems xwedanê ferecê
Em dê dest û damanên Şêşems kin
Şûna Ke'bitillah û Hecê

Ji stûnê heta stûnê
Şêşems xwedanê me'rîfet, erkan û nasînê
Ji çavî heta devî
Mora Şêşems lê dikevî
Mydana germa nahêlin binivî

Serî heta piya
Ya Şêşems danîne serên rêya
Em ji Şêşems nabirin hêviya

Ya Şêşems
tu li me veke dergeha rehmetê
Te em anî bûn ser vê xulmetê

Sunî ku disunîne
Zebûnin dimandîne
Em bi Şêşems bihêvî ne

Sunnet ku Sunnet e
Zebûne kêmtaqet e
Me bi Şêşems eyanet e

Çi du'aya extiyarê mergehê kirî
Cêşê melek Fexredîn qewalê Şêxadî
Du'a qebûl pîrê libina
Wan çî du'a kirî
Me ew du'a kirî.

((Temam Xwedê û Siltan Şêxadî, baqî Ella)).

Lava nîvro

Ya Xwedê.

Tu bidî xatirê Hesen zerbaba (keramet)

Def û şibaba

Êzdîn e mîr bavê bava

Mezinê çendî sihâba.

Ya Xwedê...

Tu bidî xatirê durra sipî ye,

Padşe û bêrî ye

Nefesa heq surra Siltan Êzdî ye

Melek Şerfedîn, xêr û sebîl, şerbik û çira ye.

Ya Xwedê...

Perî qendîl dergehê dîwan siltan Şêxadî kî

Tu bidî xatirê Ixtiyarê Mixfî

Surra li pê pira sîratê.

Ya Xwedê...

Tu bidî xatirê mezin meydana meleka

Ser holê sekiniye Dewrêşê Qatanî

Serdarê heştê hezar siwarên mala Adiya

Pîrê Libna, pîra Fat, Sitiya Ês, Maka Şêxadî, Xatûna Fexra,

Şêxfexrê Adiya, Şêx Mend, Nasirdîn, Sicadîn, Kafê û

Zemzemê, qublîlîl bidûr, Êzdînemir kî.

Ya Xwedê...

Tu bidî xatirê Kaniya sipî

Pîr Bab, Pîr Mendê Gorî, sira Tawisî Melek, her heft kurên

Pîrê, sûka me'rîfetê, pênc ferzên heqîqetê, dîwana agê

Qelendera, dergeha mîr li Mîr Amadîn kî.

Ya Xwedê...

Tu bidî xatirê Idrîsî Xeyat, banî 'erş e,

Melek Zîn, Melek Fexredîn, Çel Mîrî li ber secadê kî.

Ya Xwedê...

Em mirazê xwe ji te dixwazin

Dîn û îman û kemal e.

((Temam Xwedê û siltan Şêxwadi))

Lava rojava

Ya siwarê rojhilatê û rojavayê...

Win bidine xatirê Dotê(roj) û Dayê(hêv)

Win me xelas kin ji qedayê ji belayê

Win bidine xatirê kaniya sipiyê

Ya Şêşems...

Tu li halê mala xwe bipirsî û me jî vê carê

Win bidine xatira `erş û kursî

Ga û masî

Heyat li kursî

Ya Şêşems...

Tu li halê xwe û mala me bipirsî

Win bidine xatirê lûh û qelema

Hewa û Adem e

Îsa bin meryem e

Ya Şêşems...

Tu li halê xwe û me jî bipirsî li hemo dem e

Win bidine xatira çerxan û feleka

Horiyan û meleka

Surra Tawsî melek û çarde tebeqa

Ya Şêşems...

Tu pirsyareke xêrê li mala xwe û me jî bike

Win bidine xatira behîştê û darê

Kafê û mixarê

Surra Êzî û Bêtilfarê

Ya Şêşems...

Tu pirsyareke xêrê li mala xwe û me jî bikî vê carê

Win bixatira darê kin

Kasê kin
 Extiyarê mixfî pê pira selatê kin
 Ya Şêşems...
 Win pirseke mala xwe û me jî bikin
 Win bidine xatira durra sipî ye
 Melekê bêrî ye
 Surra Êzî ye
 Ya Şêşems...
 Li dîwana sultan Şêxadî
 Tu bo mala xwe û me jî bike hêvî ye
 Win bidine xatira durra sor e
 Êzdîn mîr e
 Qubletli bidûr e
 Ya Şêşems...
 Bang û hawarên me bê Melekê jor e
 Win bidine xatira durra zer e
 Ax û av û agir e
 Erd û ezman û ber e
 Êzdîn mîr û her çar surr e
 Ya Şêşems...
 Tu li banga mala xwe û me jî were
 Win bidine xatira sûka me'rîfetê
 Mêrê li ber bedlê dike xilmetê
 Derwêş şev û roj dike îbadetê
 Her pênc ferzên heqîqetê
 Şêx û Pîr, Hoste û Merebî, yar Birayên Axretê
 Ya Şêşems...
 Tu li mala xwe û me jî bikî sexbêran
 Win bidine xatira kursiya rehmana
 Melekê cana
 Behra qudsê cana
 Ya Şêşems...

Me ji te divêt dîn û îmana
Win bidin xatira Izrayîl, Cibrayîl, Mîkayîl
Şifqayîl, Dirdayîl, Ezafil, Ezazîl
Her heft melekên kibîr di dest de mifte û kilîl
Ew jî li ber hezreta Melekê Celîl
(Temam Xwedê û siltan Şêxadî))

Lava Hêvarê/ Bergera Xwedê

((Bi tevahî, ji hêla Şêx, Pîr û oldaran ve tê kirin))

Her ew e, her ew e, ne xwarin e ne xew e
Şehda dînê min bi navê Tawisî Melek dibe rewa
Şehda dînê min yek Ella
Meqlûb û mergeh sela
Silavên mêra li Lalişê, meqlûbî
Berî mehê, cotên quba li wî erdî
Erdê Êzîdxan e, ser dikşîne ber Şêxadî
'Ibadetê sucudehê

Siltan Şêxadî padşê min e
Şêxubekir mewlayê min e
Siltan Êzî padşê min e
Hesen Meman pîrê min e
Şêx Mend şêxê min e
Şêxubekir mirebiyê min e
Tawsî Melek tehde û îmanê min e
Kaniya Sipî mora min e
Kaf, mixar û zimzim hêca min e
Qubetilbidûr qublete min e
Pîrê cerwa xwedanê min e
Şêşems mesebê min e

Bînaya çavên min e

El Hemdilla ji Adiya

Vavartin ji kafira rafîdiya

Em avêtine ser pişka sunniya

Minet kirin ji mîra

Vavartin ji gawira ji xenzîra

Em avêtin ser pişka Şêxan û Pîra

Minet kirin ji minetê

Vavartin ji gawira ji şîretê

Avêtin ser pişka Şêxê sunntê

Heke xudê kir Êzdî ne

Ser navê Sltan Êzdî ne

El Hemdilla em bi ol û terîqeta xwe razî ne.

((Piştî bidawîkirina vê bergerê, gerek e bawermend navê Şêx, Pîr û Mirebiyê xwe bibîr wîne)).

3. Rojî:

Rojîgirê Êzdî ji si'ûra de ra fitara xwarin û vexwarinê dibire. Rojîyên ola Êzdî di van çaxan de ne, û wiha tên binavankirin:

a. Rojiya Êzîd (rojiya ferzan): Sê roj in. Li roja Sêşema serê meha Berfenbarê (Kanûna Yekê) bi demjimêra rojhilatî dest pê dibe, û li fitara roja pêncşemê kuta dibe. Bawermend li her Si'ûrê vê laveyê dibêjin:

((Eyneta ola Êzdî te li me kiriye ferz, ku em sê roj rojî li boyî te bigirin)).

Berî fitarê jî wiha dibêje:

((Ya Xwedê westana me li boşê nedî, xilmeta me qebûl bikî)).

Li roja rojiyê ya sisiyan li ser fitara, Qurbanek/xwênek tê rijandin, û cîran û dost tên vexwandin. Li wê şevê, û li siba îne jî, “Cejna Êzîd” tê pîrozkirin.

b. Rojiya Xwedana: Bawermendên Êzdî li hefteya berî rojiya Êzîd, sê rojan rojiyê digirin. Xêra wê rojiyê wiha belav dibe: Roja yekê ya Şêşems e, ya diduyan ya Fexredîn e, ya sisiyan jî ya xwedanê rojiyê û bav û bapîrên wî ye⁽¹⁾.

c. Rojiya Çele/ rojiya Xêrê: Ew çel roj e, û li du demsalan tê girtin:

1. Çelê Zivistanê: Li roja 21 meha Berfenbarê, yanê li despêka werzê Zivistanê dest pê dibe.
2. Çelê Havînê: Li despêka werzê Havînê, li 21 meha Pûşberê (Hezêran) dest pê dibe.

Lê li roja bîstan ji rojîgirtinê, Birayê Axretê kane rojîgir û şêxan vexwîne ba xwe, û bi hev re fitarê vekin, wê hîngê û bêyî ku çel roj sergihayî bibe, ew Çele tê pejrandin. Lê eger rojîgir bixwaze, kane çelê xwe bidawî bike.

Piştî ku çel rojî tamam bû, li roja dawîn, rojîgir qurbanekê dike, Şêxê xwe, merov û cîranên xwe vedixwîne ba xwe, û ew roja bi “Cejna Çelê Rojiyê” tê binavkirin.

¹- Şêşems: Xwedayê rojê ye li ba gelê Xaltî, /Dr.Xelîl Cindî, rûpel 18/. Xaltî j' ji gelên Çiyayî ye ku ji bapîrên Kurdan e.

4. Hec:

Heca Êzdiyan li Lalişê, li "Welat Şêx" li Kurdistana Êraqê dibe, ew li ber wargeh û mêrava Şêxadî tê kirin. Dema Hecê li 23 meha Rezberê (Êlûn) bi rojmêra rojhilatî li dar dikeve. Rêwresmên Hecê heft rojan dirêj dikin. Bawermendê Êzdî kane bêtirî carekê here hecê.

5. Zekat:

Tibaba zekatê bê sînor e. Mirovê Êzdî zekata xwe dide Şêx, Pîr û kesên xizan.

Cejn û rojên pîroz di Êzdîtiyê de

Gelek cejn û rojên pîroz li ba Êzdiyan hene, hejmara wan boneyan yazdehan derbas dike⁽¹⁾. Jê: Sersal, Cejna Êzîd, Çelên Havînê û Zivistanê, Simata Çelmîrê, Biline, Xidir Ilyas, Qapağ, Cumayê... û hwd. Emê li vir, tenê cejn û boneyên ku Êzdiyên Navça Efrînê pîroz dikin, û rêwresmên wan li dar dixin, hewaldin:

- Cejna Sersalê:

Ev cejna li roja Çarşema yekê ji meha Nîsanê bi rojmêra rojhilatî ye, ew bi Çarşema Sor jî bi nav dibe⁽²⁾. Wateyeke vê cejnê ye mezin di ola Êzdî de heye. Ew roja vejîn û dahatina Tawis Melek e, loma jî ew ji bo bergera Xwedê rojêke pir giring e.

Gotina olî li derbara vê boneyê dibêje, ew roja jîdayîkbûna Şît kurê Adem kalikê Êzdiyan e, û roja

¹- Ji bo vê mijarê li vê pirtûkê veeger: /Ebdirezaq El-Huseynî: Êzdî li niha û pêşeroja wan, çapa heftan 1980/.

²- Rojname zayînî ya rojhilatî sêzdeh rojan li şûn a rojavayî ye.

jidayîkbûna hemû afrandeyan e jî. Di vê mehê de sirûşt nû dibe, û hêk/hêlîn vedibin, loma jî hêk şanek giring e li vê cejnê, ew bi rengên kesk, zer, sor ligel rengê sipî tê fodilkirin. Bawerî heye, ku ev cejna ji dîrokeke pir kevin de maye. Li roja çarşema sor, Êzdî seredana Şêxên xwe dikin, derdikevin nava sirûştê û ahengan li dar dixin.

Ev cejn ta berî bîst salan, li meha Nîsanê bi şêwazên gelêrî û kilaskî dihat kirin. Xelk diçû ber pîrozgehan, qurban dikirin, xwarin belav dikirin û şahiyên cejnê li ber def û zurnê li dar dixistin⁽¹⁾. Li dema me, şahiyên mezin li ber pîrozgehên Şêx Berkêt, Parse Xatûnê û Çêlxanê tên lidarxistin.

- Gerandina Senceqê:

Êzdî bawer dikin, ku Senceq nîşan û nimûneyeke Xwedawendî û pîroz e. Senceq bi xwe pûtê Têrtawûs e, ji me'denê Bironz hatiye çêkirin.

Heft senceqên Êzdiyan hene. Mîrê Êzdiyan wan wiha li deverên Êzdiyan belav dike:

1. Tawisê Enzelî li Welat Şêx dimîne.
2. Tawisê Şengalê.
3. Tawisê Helebê.
4. Tawisê Navça Xalta.
5. Tawisê Çiyan (Hekarî).
6. Tawisê Rûsya ji bo Kurdên Ermenistanê.

¹- Giringiyeke taybet ya vê alava saz a pufkirinê di ola Êzdî de heye. Dibêjin, piştî ku qalibê Adem hat afrandin, giyan bi riya Zurnê di guhê wî re hat berdan.

7. Tawisê Tebrîzê.

Li sala 1881ê deslata Osmanî destê xwe danî ser hin senceqan û ew winda kirin.

Li werzên Biharê û Payîzê, Qewal senceqan li ser Êzdiyan digerînin û rêwresimên wê li dar dixin. Ew senceqê datînin nava odeke fere, li dorê rûdinin û srûdên olî ên bi taybetî wê boneyê dibêjin, bawervanên Êzdî jî tên Senceqê pîroz dikin û li qewlên olî guhdar dikin.

Li boneya gerandina senceqê, li cejnan, li ber dergêhên pîroz û bi hilatina rojê re, ev sirûda olî “Beyta Sibê”, li ber dengê defikê û pîkê, ji hêla bawervanan ve tê gotin:

Beyta Sibê

Hê hê ji wê hiltên roj e
Şêxê Nûrê bişkoj e
Destê Şêşems selat û doj e

Ji wê ku roj hilate
Ji berî mang derhate
Şêşems zeynan dibû welat e

Ji wê hiltên tav e
Şêxê Nûrê zerbav e
Sûnnet kiri bû tebab e

Ji wê tê qemer e
Şêşems ser kursiya zer e
Sûnnet kiri bû dehir e

Ji wê hiltên tî ye
Jê diçe manga sipî ye
Şêşems û Şêxadî sunnet kiri bû qewî ye

Ji wê hiltên şems e
Me ne dît li nav tukes e
Wekî bab û pisê, pê ava kiri bûn meclîs e

Berî aşiqên momin e
Şêşems bînaya çavên min e
Ban û nêdrên Şêşems ji ber diçine

Roj hate taştan e
Şêşems bestî dîwan e
Maşa wê dide mêran e

Roj hate tašta mîr e
Şêşemsî wezîr e
Mang û nêdrên Şêşems da cels û ruhaqên mîr e

Roj hate nîvro ye
Manga sipî jê diçêye
Şêşems î bi misk û mo ye

Nîvro dageriya
Manga sipî jê diçêye
Şêşems î bi misk û mo ye

Nîvro dageriya
Jê diçe manga sipî ye, Şêşems û Şêxadî ye
Sunnet kiri bûn qewî ye

Roj hate 'erşê jor e
Şêxadî yî xefûr e
Mang û nêdrên Şêşems da behrên kûr e

Roj hate 'erşê semeda
Aşîqa we jê xeber da
Mang û nedretê Şêşems ji ezman heta bi erda

Roj hate 'erşên 'êlî ye

Şêşems we dibêjiye
Da biçine silava Kaniya Sipî ye
Şêşems dibêje mêran e
Da biçin silava Dawidê bin Derman e
Dawid we dibêje
Hey Şêşemsoyê ewlî ye
Da biçin silava Şêxadî ye
Roj hate û ava bû
Şêşems li 'erş rawesta bû
Aşîqa selawat lê veda bû
Şemis û Fexir diçine
Li dergehê siltên in
Ew maşa didin û distînin
Şemis û Fexir biran e
Li dergehê rawestan e
Lê maşa didine biran e
Şêşemso navê te mîr e
Hey babikmo yî feqîr e
Bi şevê û rojê wê li nêçîr e, nêçîra dîndara mîr e
Ew babê şêx Hevindî
Wê li dereca bilindî
Şêxadî tu wê xûndî
Ew babê şêx Hesin î
Wê li dereca mezin î
Sunnet bi Şêşems sekinî, bînaya çavên min î
Ew babê Şêx Avdel î
Weliyo surre li bal î
Wê li hizreta Melekê Celal î

Ew babê Alî Reş e
Hey Şêro ji Laliş e
Dîwana Şêxadî bi te xweş e

Ew babê Şêx Babik î
Weliyo surre li nik î
Wê li hizreta xaliq î

Ew babê Amadîn e
Weliyo borî bi zîn e
Wê li hizreta siltîn e

Ew babê Babad î
Tu dermanê fuad î
Şêxê min e Şêxadî, sed xweziya wê ruhê jê dibe razî

Ew babê Şêx Xidirê ye
Weliyek jê diçê ye
Şêxadî hinare pê ye, kire qasidê mewlê ye

Ew babê Şêx Tokil î
Ew e surra ji ewil î
Wê ji berî qal û ber î

Wê berî, berî qala
Me sûk dît bazara
Qumaşê beha dikin hezar e, me rasmal nema bû
dêndar e

Tirbetiyên me çê ne
Pê digirin bi mênên e
Qumaşî beha dikin, rasmal ji me divêne

Ewan surra mîr beyinand
Hinciyê li rêya heqîyê xilitand
Ji bê nasînî îmana xwe şehitand

Win îmanê bernadin
Cewhera dernadin
Da we li dîwanên xasa li ser nedin
Îman ew e ya we birî
Çav nedine xelkê mişemrî
Da li taliya we nebe kifrî
'Etar hatin kitirîn
Xiwace dê difeşirîn
Rêya heqîyê maye mişerî
Şêxadî û Şêx Hesin e
Behra wan ya mezin e
Merkeb lê diçine
Dil bi wan emîn e
Şe bi wan sêkine
Leşkerên giran li ber nefsên wan diçine
Şêxadî û Şêx Berekat
Bi wê nûrê dikir xelat
Ew zû li bangiyê dihat
Şêxadî ji Şamê dihate
Li şerqiyê dikir xebat e
Mehmed Reşan dikir xelat e
Xelat kir Mehmed Reşa
Dabûyê maşe şeşa
Ji hew paş kir serwerê mêra
Ew Babê Sitiya Bilxanê
Rûniştî bû li dîwanê
Sunnet mabû li covanê
Ew babê Sitiya Êsiyê

Rûniştî li ser kursiyê
Sunnet ma bû li hêviyê
Ew babê Sitiya nisretê
Rûniştî bû li hizretê
Sunnet ma bû li xilmetê
Ji wan re dibêjin qisetê
Hey şero ji heqîqetê
Nav û karên Şêşems ji me'rîfetê

((Oxleman, oxleman, dikrê te digere ji şerqê heta bi Şam.
Oxledin Şêxadî û melek Şêxsîn, Şemsê Êzdiyan, xwedanê
kerametê, cêşên geliyê Lalişê, meded halê me û sunnetê.
Em kê m in Xwedê teman)).

- **Cejna Xidir Ilyas:**

Ev cejn dikeve şeva roja Înê ya yekê ji meha Şubata
Rojhilatî. Rojekê yan sê roj rojî tên girtin. Li hêvara Înê jî,
keç û xort Pêxûnê dixwin, bawerî heye, ku xewnên wê
şevê bicih tên, nemaze di warê zewaciyê de, belkî ji ber
wê jî, ew carina bi “Cejna Miraza” tê binavkirin⁽¹⁾.

- **Cijna Rojîyê / Cejna Êzîd:** Em berê çêrê bûne.

- **Cejna Biçûk:**

Dikeve roja Weqfa cejna Rojîyê li ba Mislîmanan.
Wek tê gotin, li demeke berê, kelake bi navê “Kela Rojê”
di navbera bajarên Hemê û Selemyê de hebû, xwedanê

1- “Pêxwûn”, ji heft cure tene ligel xoyê tên qewrandin û hêrandin, û
li wê hêvarê tê xwarin. Navê wê bûye Pêxûn, ji ber ku ew ji tiştên
“bê xwîn” tê çêkirin. Guman heye, ku têkliya vê cejnê bi “cejna
Evînê-Velentayn” re hebe, cejna Velentayn dikeve 14 Şûbatê.
Rahibê Romanî Velentayn jî li navîna sesdsala sisiyan berî zayînê li
bajarê Romayê jiyaye.

wê mîrekî Êzdî bi navê “Sîfala Şems” bû. Ew carekê dîl hat girtin û li roja Weqfê hat serbestkirin, loma jî Êzdî wê rojê pîroz dikin.

- **Cejna Çelê Rojîyê:** Hate çêrêkirin.

- **Cejna Qurbanê:**

Ev cejn dikeve roja yekê ji cijna Qurbanê li Ba Mislîmanan. Li vê cejnê “**Tac Hîle**” tîn vekirin. Vekirina “Tac Hîlê” ji rêwresm û olbaweriyên kevin û giring e li ba Êzdiyan.

Tac Hîle, heft perçe cilên pîroz in, ji deziyên rîsî hatine ristîn û çêkirin, û bi rengê mor hatine cîlawkirin.

Li siba roja cejna Qurbanê, xwedanê Tac Hîleyê qurbanekê dike, pêşwaziya şêx û bawermendên êzdî dike, û pişt re Tac Hîle tîn vekirin

Xwedanê Tac Hîlê perçeyên wê datîne ser Stêr⁽¹⁾, pişt re Êzdî dibêrin derbas dibin, perçe wê ê bi navê Xerqe meç dikin, û destê Şêx jî maç dikin. Paşê, jin û zarok dicin, mêr jî li mêvaxanê dimînin û xwarin tê danîn.

Pişt re, şêx qewlên bi taybetî wê boneyê dibêje, hin zanînen olî şirove dike, şîretan li bawermendan dike û li ser rewşên dîn û dinyayê daxive. Li dawiyê, kesên ku amade bûne, dest, serî yan cilên şêx radimûsin, û bi wî yekê bone bi dawî dibe.

¹ - Stêr: Cihê ku nivîn li ser tîn danîn e. Kurdên Çi.Kurmênc bi tevahî û Êzdî bi taybetî jê re dibêjin “Ûcaq”, ew wî cihî wek cihekî pîroz dibînin, û li pakbûna wî pir miqate dibin.

Li derbara koka kevin a Tac Hîleyê, gotina Êzdîtiyê dibêje: Piştî ku beran ji Ibrahîm Xelîl re ji ezmên de dahat, û ji dêvla kurê xwe şerjê kir, wî hiriya berên jî rist û kire cil û li xwe kir, û herwiha ew “Tac Hîleya” yekê bû, û destnîşana cilên Firîşteyan dike. Ji ber wê jî, Tac Hîle wek “Cilên Nûranî/Xerqeya Nûranî” tê pîrozkirin,.

Mîrê Êzdiyan Tac Hîleyan dide hin Êzdiyên ku ji ola xwe re dilsoz in, û gerek e ew ji pileya şêxan bin.

Beşên Tachîleyê ev in:

1. **Tac:** Ji bo dana serî ye.
2. **Kulik:** Kumekî biçûk e, di bin Tacê de tê danîn. Gerek e her Êzdiyekî oldar kumikekî di bin desmalê de bidê.
3. **Kemberbest:** Kembereke rîsî ye.
4. **Mêzer:** Êzdiyên oldar li Şengalê û li Welat Şêx wê didin serê xwe. Berê, Êzdiyên Na.Efrînê jî ew didanê, lê niha tenê Êzdiyên navsal û Şêx Husên şêxê Êzdiyên Efrînê wê didê. Mêzer carina bi “Şe'r yan 'Igal” jî bi nav dibe⁽¹⁾.
5. **Cube:** Cila govde ye, ji pêşiyê ve vekiriye, du piyên wê ên dirêj hene, bin çengên wan qulkirî ne, bawerî heye, ku ew mîna cilên kahinên Zerdeştî ên kevin in⁽²⁾.

¹- Zanyar Mortkart di pirtûka /Dîroka rojhilata nêzîk a kevin, rûpel 40-41/ de dibêj: Ji serdema Cemde-Nesir, yanê ji beşê diduyan de ji serdema berbanga dîroka Somerî, hin şûnewar dertên, koka wan ji bêla Êranê ne (welatê gelên Arî ku Kurd jî di nav de), ji wan şûnewaran: Morên dûzik û masûrkî, por û benikên serî ('Igal), ew benik ('Igal) ji bo ku qiral ji xizmeciyên bihatana naskirin, didan serê xwe.

²- Di goreke Medî de li nêzîk bajarê Silêmaniyê, di nav wêne û neqşên ku li ser dîwarên wê, Kahinekî ola Zerdeştî li kêleka Ûcaqê

6. **Keşkul:** Percakî rîsî ye, mîna Keşkul, Quf yan Zembîleke biçûk e, lewre carina jê re Zembîl jî tê gotin.
7. **Elekanî:** Piştekan e, li nava mirov tê gerandin. Ew ji deziyên rîsî ên lihevbadayî hatiye çê kirin, ji her deziyekî re Peng tê gotin⁽¹⁾, Şêx Husên dibêje, ew ji 72 pengan hatiye hûnandin, û dora 2 mitran dirêj e.

Heft Tac Hîleyên pîroz hene, ew heft Firîşteyên Nûranî li ser zemînê dinimînin. Hejmara wan bi qaserî ya Senceqan e. Wek tê zanîn, Senceq jî heft frîşteyên mezin li ezmên dinimînin, û li serê wan Melek Tawis e. Ew Nûranîyên ku Tac Hîle wan dinimînin ev in:

1. Şêşems.	2. Şêx Mend.	3. Şêx Nasirdîn.
4. Şêxobekir.	5. Şêxesen.	6. Şêxê Fexra.
7. Şêx Sicadîn.		

Ev Tac Hîle li navça Efrînê hene:

- Heft Tac Hîle li Gu.Qîbarê li ba van malan hene:

<u>Navê bapîrk</u>	<u>Xwedanê Tac Hîlê</u>
Şêx Mend	Mistoyê Dewrêş
Nasirdîn	Henanê Heskê
Şêşems	Menanê Ce'fer

êgir sekiniye, li goriya destûrê Medî, wî xeftanekî pî dirêj, ku ti dest tê re derneketine li xwe kiriye, [Diyegonof, rûpel 383]. Salixa wî xeftanî mîna Cube/Xerqeya Tac Hîle ye.

¹ - Ew pişt, pišta Zeredêşt a pîroz bi bîr tîne û jê re "Eyvia Enghen" an jî "Geştî" dihat gotin. Zeredêşt ew dida nava xwe, ew ji 72 deziyan pêk dihat û destnîşana (Elîsne)yê dikir. Elîsne beşên pirtûka (Evêsta) bûn, hejmara wan 72 beş bûn. Zeredêşt zanişwerên ola xwe di riya wan re diyar kirine. [Ola Zeredêştî, Nûrî Sma'îl, rûpel 14-15].

Şêşems
?
Şêxobekir
Şêkobekir

Mehmûdê Keleş
Wehîdê Evdê Hesên
Heyderê Xelîl
Bekirê Şêx Nasir

- Du Tac Hîle li Gu.Qestela Elî Cindo hene, yek li ba Hêsenê Evdokê ye, ya din jî li ba Osê Evdê Cûnê ye. Çiraliqek jî, ku ji hûrmûrên Tec Hîle ye, li ba Os Mendê ye.
- Li Gu.Feqîra jî Tac Hîlek li ba Se'îdê Îbê Îskanê ye, şeş perçeyên wê hene, belkî ew Tac Hîleya her sergihayî be li ba Êzdiyên Efrînê⁽¹⁾.

Wek tê gotin, berê hin Tac Hîle li ba maline Êzdî en din jî hebûn, lê ew mal niha Îslam bûne, mîna mala Hec 'Evdo li Gu.Kefirsefrê, mala Şindî li Gu.Marâtê, û li ba maline ji Gu.Qurtqulaqê jî hebûn. Lê ji bo ew bi nav destan nekevin, wan ew xistin bi binyatên xaniyên xwe.

Li derbara pirsê: Kînga û çawa Tac Hîle gihîştine Çi.Kurmênc? Êzdiyên ku me jê pirsîn, nikanîn bersiveke rast bidana, tenê digotin: Ew ciline pîroz in, ji bav û bapîrên me de mane, û bi destên mirovan ne hatine dirûtin!.

Karê Nasiktiyê:

Êzdî ji nasik re “Feqîr/Naskê Feqîr” dibêjin. Nasik mirovekî oldar û tergedunya ye, û bûye Sofî. Êzdiyê ku dixwaze bibe Feqîr, gerek e temenê wî pêtirî sî û pênc salan be, oldar be, rih, simêl û porê xwe kur neke ,û birayê wî yê axretê jî hebe.

¹- Ez li cejna Qurbanê ya sala 1997an li vekirina wê amade bûm.

Mirovê ku ji Feqîrtiyê re hate pejrandin, jê re “Bûka Şêxadî” tê gotin. Wê hîngê, gerek e ew li cejna Êzîd yan ya Cumayê sê rojan xwe ji ber çavan veşêre, û piştî ku derket, gerek e qurbanekê bike.

Paşê, civateke ji Birayê Axretê, Şêx, Pîr, Baba Şêx, Koçek, Qewal û Mîrê Êzdiyan tê girêdan, û rêwresmên Feqîrkinê dest pê dibin. Lê eger ew li welatekî dûr be, ew civata tenê ji Şêx, Pîr û Birayê Axretê pêk tê.

Di wê civatê de, di ber defikê û pîkê re, sê Qewl tên gotin. **Yek:** Qewla Şêxesen. **Didu:** Qewla Şêxûbekir. **Sisê:** Qewla Êzîdmakê. Pişt re, Xerqa Fêqîr li wî mirovî dikin, guçilê Xerqeyê maç dikin û wî pîroz dikin.

Ew Xerqe mîna cilên Tac Hîlê ne, û ta mirinê li govdê Feqîr dimînin, û eger mir pê ve tê veşartin jî. Û eger Xerqe rizî, wê di cihekî ku tu dest negihênê de vedişêrin, û wilo ew dirize û dibe ax. Xerqeya Fêqîr ji çend perçe kinc pêk tê:

1. Kulik.
2. Berdilk.
3. Meftûl, dike stuyê xwe.
4. Kember best, dide nava xwe.
5. Girêfana Hêqîqetê.

Her Êzdiyek, eger pileya wî di asta olî de çî be, kane Xerqeyê li xwe bike û bibe Feqîr. Nasikê Feqîr, di nav civaka Êzîdî de xwedî rêzdariyeke pir bilind e.

Guman heye, ku nasiktî berî dora 200 sal li Çi.Kurmên hebû /Li benda Pîrozgeha Melekadî vege/, rêwresmên wê jî li ber pîrozgeha Melekadî, li başûrê Gu.Qîbarê, li ser Çi.Lêlûn dihatin lidarxistin. Dibêjin, li kêleka pîrozgehê dareke “Zergozê” hebû, bi pelên wê “Xerqe dihatin Morkirin”, ango rîsê Xerqeyê bi ava çiloyê wê darê dihat ridarkirin/boyekirin û rengê mor distand.

Birayê Axretê⁽¹⁾:

Ew ji ferz û rêwresmên Êzdîtiyê ên bingehîn û giring e. Ji her Êzdiyekî ji asta Mirûdan tê xwastin, ku “bira yan xûşkeke axretê” ji nava asta şêxan vebjêre. Ew bira yan xûşk, dibe mirovê herî nêzîk di jiyana wan de.

Birayê Axretê li dema zewaciyê li kêleka birayê xwe disekine. Ew li dinyayê û li axretê jî ji ber wî de fîdekar e, û gunehan jî ji ber wî ve radike. Û gava ku mirov dimre, xûşk û birayên axretê wî vedişêrin. Ramana vê bawerîya olî a bingehîn ew e, ku Birayê Axretê alîkariya Birayê xwe yê axretê dike da ku kani be di ser Pira Sîratê re derbas bibe. Ji ber wî jî, pêwîst e ew hîç Birayê/Xûşka xwe ya Axretê ji xwe nexeydîne, û herdem wî/wê razî bike. Li dema me, ev ferza olî tenê li ba hin kalepîran maye.

Vebjartina Birayê Axretê bi vê şeweyê tê kirin:

Mirovê ji pileya "mirûd" qurbanekê dike, û nasên xwe vedixwîne xwarina Simatê. Pişt re, civatê agahdar dike ku ew dixwaze birayê xwe yê axretê bi nav bike. Wê hîngê, dema ku ew bira hat vebjartin, Birayê Axretê lê merc dike, ku gunehkarî û tiştên bi guneh berde. Mirûd jî wê yekê dipejrîne û sê caran tobe dike. Wê hîngê, Birayê Axretê tîne bîra wî, ku şahidê wan Melek Şêxesen e, û vê gotinê dibêje: ((Ixtiyarê Mixfî “Melek Şêxesen” li ser pira Sîratê)).

Ji Mirûd tê xwastin, ku salê heft parçe kinc ji Birayê xwe yê Axreta re diyarî bike, Şêxê Bira jî kane tenê carekê wê diyariyê lê vegeirîne.

1- Birayê Axretê, mîna “Eşbîn” e li ba Filehan.

Hin gerdişên Êzdiyan

- Hilanîna Biskê:

Êzdî berî temenê yeksaliyê porê zarokên xwe kur nakin. Piştî ku lawik yeksalî dibe, wek ferz, qurbanek tê kirin, şêx piçek por ji cênîka kurik ê rastê dibire, û laveya wê boneyê dibêje. Pişt re vexwandî hin pere û diyarî didin kurik û lavan jê re dikin. Bawerî ew e, ku ev kevneşopa wek bîranînekê ye ji bûyera Birahîm Xelîl û kurê wî Sma'îl re. Lava hilanîna biskê jî ev e:

Lava Biskê

Rojeke ji rojan e
Em destûrê Xwedê û mêran e
Biska şêxalê Şemsan e
Roj e, kaniya sipî didane
Lê danîn hed û sed û ol û erkan e
Micade û Çelxan e
Leylet Qedir sîret rehman e
Kaf bilind bû çû ezman e
Du çiya li hev dan wekî beran e
Şemsê Êzdî lê danî nîşan e
Ya siltan Şêxadî ji te dest e ji te lavan e
Ya Xwedê.. qurbana vê biskê jê re qebûl bikî
Heger gay e û heger beran e
Hoz hoz bimbarek be. Pîroz.

- Mirin:

Li dema mirinê, hin rêwresmên taybet li ba Êzdiyan tên kirin. Şêx govdê mirî dişo, kiras û derpiyekî sipî lê dike, serê wî bi şaleke sipî girêdide, goreke sipî dike

lingan, û pişt re wî hildigrin û dibin nava mezel. Jinên Êzdî jî bi darebestê re diçin nava goristanê.

Li piraniya caran, doşekê ji pembî di binê gorê de radixin, û mirî li ser piştê li ser dirêj dikin, serê wî li rojava û rûyê wî jî berve ezmên bi hêla Rojhilat de, berve rojê dikin.

Paşê, piştî ku mirî binax dibe, şêx li ber serê wî disekine, berê xwe dide Rojhilat, xwe pêxas dike, destê xwe datîne ser sîngê xwe û Qewla Saremergê ya Telqînê dibêje. Li dema hilanîna darebestê û dawîhatina telqînê, Êzdî lava "Fatihê" dibêjin:

Fatîhê

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû idîn, Ellahû ehşenû mîn kull xaliqîn
Himeta me Şemsedîn, Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn,
Amadîn, Babadîn,
Şêşems e qiweta dîn
Melekî Tawis tacjil ewlîn heta axirîn
Xêra bide şera wergerîn
Heq el hêmdilla rebil alemîn
Şehda dînê min yek Ellah
Melek Şêxesên heq hebîb Ellah

Laveke taybet ji boneya mirinê heye, Êzdî kane wê li ber mezel, pîrozgeh, li cih û li boneyên wek wan bêje, ew jî ev e:

Heq tu xweda yî
Xwedanê mor û mayî
Ya rebî kes ne ji te û tu ne ji kesa yî
Ya rebî tu layiqî medha yî

Kes nizane tu çawa yî
 Kes nizane tu çi lewnê çi reng î
 Kes nizane tu çi sewtî çi deng î
 Ya rebê tu rehîm î
 Xaliqê ji ezel de, tu qedîm î
 Li vê dinê tu kar tînî
 Vê ezmanî vê stûn radiwestînî
 Li hemû derda tu hekîm î
 Sed xwaziya wî rihê tu bidê jê nestînî
 Zor derecan bigihînî
 Tu bi rehma xwe ey Xweda tu me birehmînî

Piştî veşartina mirovê mirî, şêx li hersê rojên serxwaşkirinê li ba mala wî dimîne, li civata serxwaşkirinê rûdine, û li ser mijarên ol û dinyayê daxive. Û paşê li roja sisiyan sêrojê, û li roja heftan jî piştî mirinê, xwarina heftek tê kirin. Piştî xwarinê şêx lava sivrê dibêje, û bi wê yekê rêwresmên mirinê digihên dawîya xwe.

Gorên Êzdiyan ji yên Mislimanan netên naskirin, tenê li ser gorên Êzdiyan Ayetên Quranê û laveyên Mislimantiyê netêne nivîsandin. Li van salên dawî, hin nivîsarên taybet li ser gorên Êzdiyan tene neqşandin, wek:

((Şêx Mend şêxê min e, Şêx Bekir Mirebiyê min e, Esnalka Pîrê min e)). ((Şihada dînê min yek Ella, Melek Şêxesen heq hebîb Ella))...

Sinetkirin:

Piştî temenê yeksaliyê, lawik tên sinet kirin, û bi ava Kaniya Sipî li Lalişê tê şuştin. Lê li Na.Efrînê, tenê qurbanek tê kirin, mirov û cîran têne vexandin û şahî li dar dikevin. Ew rêwresm niha pir kêmbûne.

- Zewacî:

Şêweyê zewacyê li ba hemû Kurdên Na.Efrînê, çî Êzdî û çî Îslam, wek hev in.

Pirejinî li ba Êzdiyan netê dîtî, ji bilî hin rewşên pir awarte, mîna jina stewr (zarokan nîne), yan nexweş û ketî be, yan jî bimire.

Li roja zewacyê, bûk û zave ji hêla şêx ve têne “nikehkirin”. Bûk û zave ligel du nêrevanan li ba şêx amade dibin, û şêx vê pirsê ji wan dike:

((Bi qewil û resûlê Xwedê, li ser dînê Ezdahî, mezhebê Şemsanî, te ev ji xwe re jin/mêr qebûl kir?)).

Piştî ku bersiva erênî ji her duyan dibihîse, şêx vê laveyê dibêje, û zave jî li dû wî dubare dike:

((Ya Şêxadî ya Şêşms, ya Melek Fexredîn, ya Êzîd ya Ezda, we bismîllahî weselat weselam 'ele seyidîna Şêxesen heq hebîb Ella. Ya Xweda tu xêr bikî)).

Hink sînor û merc li ba Êzdiyan di zewacyê de hene, gerek e netên derbaskirin. Wek: Zewaca di navbera hersê şaxên şêxan de (Adanî, Qatanî, Şemsanî) qedexe ye. Pîr, Mirûd û Qewal jî neçar in ji pileya nofa xwe bizewicin. Lêbelê li dema me, jiyan û şaristaniya nûjen pêdviyên xwe dane pêş wan bend û mercan, û ew sînorên zor hişk gelek caran têne derbaskirin.

- **Kinc û qiyafet:**

Bi tevahî, mêrê Êzdî niha rihên xwe bernade, lê berdana simêlan ji salix û erkên giring e.

Ji aliyê lixwekirina kincan de jî, hemû Kurdên navça Efrînê wek hev li xwe dikin. Berê Êzdiyan 'Igal dida serê xwe, û dibin desmala serî de Kumek (Kulikê Pîroz) didanê. Lê li van dehsalên dawîn, 'Igal pir hindik tê dîtin.

Kincên binî jî, li ba jinan û mêran qilî sipî ne, ev yek Êzdiyan cuda dike û dide nasîn. Tiştêkî din heye, gerek e yaqa kirasê mirovê Êzdî gulover û bê bişkov be.

Êzdî kincên ji rengê şîn li xwe nakin, û şora (şîn) jî nabêjin, lê ev yek niha pir sivik bûye. Tê bawer kirin, ku ji heramkirina rengê (şîn) re du sedem hene:

Yek: Kincên rêberên olî yên berî Zeredeştiyê (şîn) bûn, mîna ku tê zanîn, Zeredeşt jî ew kinc û reng heram kirin.

Didu: Bêjeya (şîn) bi tîpa (ş) dest pê dibe, ew jî tîpa yekê ye ji navê Frîşteyê Xînanîyê-Iblîs, û ew jî li ba Êzdiyan Firîşteyekî sexte û nebextewr e, loma jî navê wî netê gotin.

- **Kirîftî:**

Kirîftî ji gerdişên naskirî ne li ba Kurdên navça Efrînê, bi taybetî jî li ba Êzdiyan. Li gor wê, gava ku kurikek tê sinetkirin, kesê ku wî dike hemêza xwe, xwîn dikeve navbera mala wî û mala lêwik, û dibin (Kirîfên) hev, li gor wê yekê, çênabe ku ew her du malbat ji hev bizewicin. Lê roja îro, ev 'adeta hemahema hilhatiye, ji ber ku sinet li ba bijîkan û li nexwaşxanan têne kirin.

Hin tiştên gunehkar(heram) di Êzdîtiyê de

- Vexwarina meyê, dandina fayîzê, zinekarî û hemû tiştên ku zîyanê digihînin mirov û civakê, heram in.
- Çênabe Êzdî gotinên kifriyê bêje, li şîpê yan di kaniyan de bimîze, yan jî tif ser axê, êgir û nava avê bike, ji ber ku ew hemû tiştine pîroz in, û gerek e werin parastin.
- Çênabe mêrê Êzdî jina bira, xal û apê xwe bizewice.
- Êzdiyên Efrînê dewêr şerjê nakin, belkî sedemek jê jî, Mislîmanan goştê dewarê ku bi destê Êzdiyan dihat şerjêkirin ne dixawrin. Şerjêkirin bi xwe jî, di Êzdîtiyê de karekî heram e, guman heye ku ev helwest ji Zeredeştiyê mabe, ji ber ku qurbankirin û şerjêkirina dewêr di wê olê de jî heram bû.
- Çênabe mirovê Êzdî navê Firişteyê Xinaniyê (Ş) hilde.
- Heram e ku Êzdî keskahiyên mîna Xes⁽¹⁾ û Qernebiyan bixwe. Lêbelê li roja me, piraniya Êzdiyan çî tiştê ku pê xweş e, dixwin.

¹- Li gor baweriyên kevin, Xes dixwaziya gihandinê(cins) zêde dike, gumana pir ew e, ku heramkirina xwarina wê, ji wê yekê hati ye.

Sincî û salixên Êzdiyan ên civakî

Bi tevahî, mirov Êzdî bi rastgotiyê tê nasîn, di Êzdîtiyê de mirovê verê dijminê Xwedê ye. Pakbûn jî ji Îmanê ye û pir lê miqyat dibin. Doza hevkarî û fîdekariyê jî di Êzdîtiyê de pir diyar e, Qewl dibêje:

Çûme dîwana wî Padşayî
Min lê dîtin xweş û şayî
Serê hemûyan **tifaq** û **tebayî**

Çêtirîn salixdan li derbara sincî û salixên Êzdiyan li despêka sedsala bîstan, ji hêla Qis Hênri Lamans de hatiye gotin, ew li derbara mirov Êzdî û xû û sinciyên wî wiha dibêje:

((Ezdî bi salixên xwe li pêş gelek miletên din in ku li Bakurê Sûryê rûdinin. Ew kesine mêvanhez, camêr û zarxweş in. Karûbarên wan diyar û aşkere ne, tu herdem kanî bi gotinên wan bawer bikî. Hemû bi qilafet, wêrek û jîr in. Li gor gotina dewlemendên Helebê, Êzdî çêtirîn karkerên herêmê ne, û ew bê nakokî bi wan re dijîn. Rastî û durustî ji sinciyên wan in, û digel ku ew ji sedsalan de toşî zordariyê jî bûne, lê wan ew sincî bernedane. Lêbelê, rewşa zordariyê a demdirêj, hîştiye ku ew zû bipijiqin û pir gumandar bibin))⁽¹⁾. Bi rast jî, hîn piraniya wan sinciyan li ba Kurdên navça Efrînê bi tevahî, û li ba Êzdiyan bi taybetî, tên dîtin.

¹- Qis Hênri Lamans: Kovara “rengeregiyên kolîja rojhilatnasiyê” ya zanîngeha Qidîs Yûsuf li Bêrûtê, sal 1957, rûpel 395.

Rêbertiya civakî û Pilevaniya olî di Êzdîtiyê de

- Rêbertiya civakî:

Serkêşiya civaka Êzdiyan di destê Mîrê Şêxanê de ye. Gotina wan di karûbarên Êzdiyan û civaka wan de a yekê û dawiyê ye. Navenda Mîr li navça Şêxan/Welat Şêx li Herêma Kurdistanê ye. Postê Mîrîtiyê jî bi şeweyekî bapîrane tê birin.

- Pilevaniya Olî:

Di ola Êzadî de, Baba Şêx li serê pilevaniya olî dimîne. Rêzdariya wî mîna ya Baba ye di ola Fileh de. Navenda Baba Şêx li Welat Şêx li Kurdistana Êraqê ye. Bi tevahî, gerek e Baba Şêx ji pileya Şêxê Fexra be.

Jêderên Êzdî dibêjin, berî ku peyama Şêxadî dakeve ser Êzdiyan, yanê berî sedsala yazdehan piştî zayînê, pilevaniya olî li ba Kurdan hebû, ew jî ji baweriyên ola Zerdeştî de ma bû.

Di pilevaniya ola Zerdeştî de Kahin hebûn, ew kahin ji miletê Med dihatin vebjartin, û bi Şêşems dihatin nimûnandin, pileyên Pîr û Mirûd (şênîyê sade) jî di Zerdeştîyê de hebûn.

Jêderên Êzdî dibêjin, Şêxadî guhertinek di pilevaniya olî ya Zerdeştîyê de çêkir. Wî pileyên Pîr û Mirûd wek xwe hîştin, û pileyek bi navê Şêx danî, ew pile bi xwe jî kir sê beş.

Li dema me, pilevanî di Ola Êzdî de wiha ye:

1. Pileya Şêxan:

Pileya Şêxan ji Sê nofan pêk tê, Şemsanî, Adanî û Qatanî:

I. Pileya Şêxên Şemsanî:

Ew digihên Şêx Şemsidînê Tewrîzî ê Şemsanî. Rûniştina wî li Lalişê bû. Ew zanayekî Ola Êzdî î gewre bû. Çar law jê man: Şêx Şems, Şêx Fexredîn, Nasirdîn û Sicadîn. Ew jî wiha bûn:

a- Şêx Şems/Şêşems: Êzdî dibêjin, Şêşems ola Êzdî rizgar kiriye, rola wî a olî zor giring e. Şêşems şana ronîya Xwedê ye, û nûra Xwedê di govde wî de bicih bûye. Deh lawên wî hebûn, ew jî ev bûn:

1- Şêxesen, ew malxoyê Xatûna Fexra ye (keça apê wî ye). 2- Şêx Babik. 3- Şêx Amadîn. 4- Şêx Babadîn. 5- Şêx Hevind. 6-Şêx Tokel. 7- Şêx Xidir. 8- Şêx Alê Şemsa. 9- Şêx Evdal. 10- Şêx Alê Reş.

Sê keçên wî jî hebûn: Sitya Belqan, Sitya Ês û Sitya Nisret.

b- Şêx Fexredîn/ Şêxê Fexra: Ew olzanekî mezin bû, rola wî jî di parastina ola Êzdî de giring bû. Sê kurên wî hebûn: Şêx Mend, Şêx Bedir û Şêx Aqûp.

c- Şêx Nasirdîn.

d- Şêx Sicadîn.

Şêxên Şemsanî li gor pîrên xwe jî wiha parve dibin:

- **Şemsanî:** Pîrê wan Pîre Fat e, jê li Na.Efrînê mala Necêr li Gu.Endarê ye.

- **Şêxê Fexra:** Pîrê xwe Pîrê Eslanek e, jê mala 'Evdalî Şemo li Gu.Birca 'Evdêl e.

- **Nasirdîn:** Pîrê xwe Pîrê Hecalê Memon e, ew li gundên Basûfanê û Turundê rûdinin, hejmara wan dora sed malî ye. Şêx 'Elî Berkat ji wan e.

- **Şêx Mend:** Pîrê xwe Pîrê Eslanek e, ew li gundên Basûfanê, Xezîwê (mala Hemgulî), Turundê (mala Şêx Hûs) û li Îska jî hene. Lê piraniya wan li Gu.Qestela Elî Cindo rûdinin.

Pêwîst e em bêjin, ku hemû Şemsanî ji hoza Dina ne.

II.Şêxên Adanî:

Ev nofa bi navê Şêx “Adî” hatiye binavkirin. Ev Şêx di nofa Adanî de hene:

- Şêx Hesenê Dasnî (Şêxesen), bi Ebûl Berekat kurê Sexir jî tê nasîn, ew biraziyê Şêxadî ye. - Şêx Şerfedîn. -Şêx Zênidîn. - Şêx Ibrahîmê Xitmî. - Şêxmûsê Sor. - Şêx Mûsa, bi “Şêxê Sêwîyan” jî tê naskirin.

Zaroyên Şêxadî tunebûn, loma jî biraziyê wî Şêx Hesenê Dasnî “Şêx Ebûl Berekat” destê wî rakir, lêbelê ew li sala 644g/1246an.z bi destê xwedanê Mûsilê Bediridîn Luilui hat kuştin.

Piştî Şêx Hesenê Dasnî, kurê wî Şêx Adiyê Diduyan “El Kurdî” şûna wî girt. Wî jî çend law li şûna xwe hîştin, jê: Şêx Şerfedîn, Ibrahîmê Xitmî, Şêx Zênidîn û Şêx Mûs.

Du şax ji nofa Adanî li navça Efrînê hene. Ew jî ev in:

1. **Şêxesenî:** Li Gu.Xezîwê, Mala Şêx Birîm, jê Şêx Husên Şêxê Êzdiyên Efrînê û Mala Şêx Melê (Hesen

Besrokî). Li Gu.Feqîra, Malên Şêx Cinêd û Mîro.
Mala Şêx Zêndo li gundên Bircê.

2. **Şerfedîn:** Mala Hesênê Osmên li gundên Bircê û axayên Gu.Xezîwê.

Bi tevahî, Adanî ji hoza Xaltî ne.

III. Şêxên Qatanî:

Şêxê wan Şêxesen e, Pîrê wan Sîva ye, Mirebî wan jî Hesên Pîrik e. Ev nofa ji koka xwe de digihên Derwêş Ademê Qatanî. Ev malbatina di nofa Şêxên Qatanî de hene:

a. **Şêx Mihemed:** Bi Şêx Mihemdê Batinî tê nasîn. Hin nivîskar wî bi Mihemedê Kurdî yê Erbîlî bi nav dikin.

b. **Isma'îlê Enzelî.**

c. **Şêx Evidilqadir**

d. **Şêxobekir:** Ew berztirîn malbat e di vê nofê de. Ew Şêxê yekê ye ku Xerqeya Şêxadî diyarî wî bûye. Ew Mirebiyê hemû Nûranîyên Êzdî ye. Şêxên Şêxobekrî ên Anqosî jî vê nofê ne, ew jî ev in:

- Li Gu.Qîbarê: Malên Şêx Nasir û Şero.

- Li Gu.Qestela 'Elî Cindo: Malên Evdokê, Seydê Dêlî Beko û Şêx Hênan.

- Li Basûfanê: Mala Menanê Feqîr.

Şêxên Qatanî, bi tevahî, ji hoza Reşî ne.

2. Pileya Pîr:

Pîr bi wateya “rêber û hişmend” tê. Rêzdariyeke pîr e bilind di Ola Êzdî de heye. Çel Şaxên Pîran hene.

Pîrên li navça Efrînê: Mala Îskanê li Gu.Feqîra ji Pîrên Omer Xala ye. Li Gu.Bircê jî Pîrê Eslaneka hene.

3. Pileya Mirûd:

Mirûd hemû Êzdiyên din ên bê pileyên olî ne.

Ji bilî ew nofên olî, bawermendên bi navê **Feqîr**, **Qewal** û **Koçek** jî hene, ew jî hin kes in, rewş û delametên olî ên taybet ji xwe re vebjartine. Ew li Na.Efrînê netên dîtin.

Ev cedwelê jêrîn, Şêx, Pîr, Mirebî û hozên Ezdiyên Na.Efrînê, û li kû rûdinin, dide nasîn:

Şêx	Pîr	Mirebî	Hoz	Li kû hene
Şêxobekr	Sîba	Hesen Pîr	Şikak	Qestel, Baflûn
Şêx Mend	Eslanek	Şêxobekr	Reşî	Bircê 'Evdêl, Qîbar
Şêxobekr	Sîba	Hesen Pîr	Reşî	Qîbar, Turundê, Qitmê
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xal	Reşî	Qîbar, Ebû Ke'bê
Şêşems	Hemed Reben	Şêxobekr	Dina	Qîbar
Şêxesen	Hacalî	Şêxobekr	Dina	Qîbar
Şêxesen	Eslanek	Şêxobekr	Dina	Basûfan (Şêx Mend)
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xal	Hekarî	Qîbarê- Omerîka
Şêxesen	Hecî Mihemed	Şêx Mihemed	Hekarî	Feqîra (Pîra)
Şêxesen	Hacalî	Şêxobekr	Xendeqî (Nasirdîn)	Basûfan
Şêxobekr	Sîba	Hesen Pîr	Şerqî	Feqîra (Merwanî)
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xal	Pûrî	Birca 'Evdêl
Şêx Mend	Eslanek	Şêxobekr	Xastî (Şerqî)	Gu.Mezin- Şêrewa
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xala	Badînî	

Zanayên ola Êzdî li navça Efrînê

Zanayê ola Êzdî yê herî kevin li Çi.Kurmênc ku Êzdî bi bîr tûnin, Sifo/Sifrî bû, ew li sedsala nozdehan jiyaye⁽¹⁾. Sifo Feqîr bû, û Xerqe li xwe dikir. Sifo Li despêkê, li Gu.Feqîra rûnişt. Wî dora /500/ Qewl li ezber kiri bû, û gelek sirûdên olî jî dizanîn. Van her du kesan: Reşoyê Henên ji Gu.Ebû Ke'be, û Şêx Melê ji Gu.Xezîwê zanînen olî ji Şêx Sifrî biri bûn, her du jî Şêxesenî bûn.

Pişt re, Şêx Husoyê Şêx Birîm, apê Şêx Husên şêxê Êzdiyên Efrînê niha, zanînen xwe ji Şêx Husoyê Xelo û ji Şemoyê Kalo birine, ew her du jî Şêxesenî bûn, û zanînen xwe ji Nasirê Evdikê Şêxobekrî biri bûn.

Ji berê de, Êzdî, zanînen xwe ên olî nanivîsin, şêxên wan ên berê û niha jî nexwende ne, loma jî pir tiştên wan, çi ên olî û çi ên dîrokî, ne hatin tomarkirin û winda bûn.

Ji zanayên ola Êzdî ku di nivê diduyan de ji sedsala bîstan mîna "şêx" naskirî ne, ev in: Şêx 'Elî kurê Şêx Berkê, her du bira Şêx Husên û Şêx Brîm ji Gu.Xezîwê, û Şêx Mihemed Kalo ji Gu.Bircê.

Emê li vir sê zanayên olî ji serdema me bidin nasîn:

- **Şêx 'Elî kurê Şêx Berkê (1930-1994):**

Ji Gu.Basûfanê, ji Şêxên Şemsanî-Nasirdînî û ji hoza Dina ye. Ew li sala 1949an çû Şengalê û ra sala 1955an lê ma. Li wir li ba Feqîrekî xwedan Xerq ji mirûdên Şêxbekrî rûnişt.

¹ - Navê Sifrî, pîrozgeha "Sifrî Dede" ku li navbera gundên Tirmûşa û Erendê ye, tîne bîra mera.

Piştî ku ji Şengalê ve gerî, Cemîlê Dewrêşê Şemo ku wê hîngê rêberê Êzdiyan bû, jê xwast li Gu.Qîbarê rûne, û herwiha ew ra mirina xwe li Qîbarê ma.

Şêx Elî dora nod Qewlî û gelek sirûdên olî li ezber kiri bûn⁽¹⁾. Ew mirovekî hişmend bû, şorxwaş û sincîbaş bû. Ola xwe rind nas kiri

Şêx Eliyê Şêx Berkêt

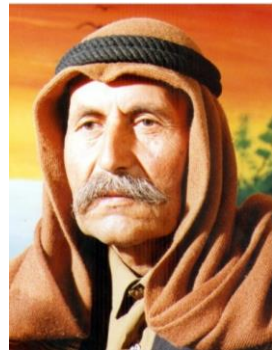
bû û tê de baş zana bû. Wî heyama civaka xwe jî baş nas dikir, û gelek bûyerên ku bi dîroka navçê ve girêdayî bûn jî dizanîn û hewalidan. Û ji ber ku ew çû bû serdana Lalişê, ew bi Hec Elî bi nav dibû.

- Şêx Husên kurê Şêx Hesenê Şêx Birîm

Malbata Şêx Husên ji Şêxên Şêxesenî ji nofa Adanî ye, hoza wî jî Xaltî ye.

Wî zanîna xwe a olî ji apê xwe Şêx Husoyê Şêx Birîm û ji Şêx Eliyê Berkêt wergirtye.

Şêx Husên li sala 1936an ji dayîk bûye, ji Gu.Xezîwê ye û lê **Şêx Husên Şêx Birîm** rûdine.

1- Di salên heştê de ji sedsala bîstan, ekadêmîkê Kurd Celîlê Celîl, li nav Êzdiyên Na.Efrînê gerî, bi kesên ku Qewl li ezber kiribûn re mîna Hec 'Elî rûnişt, û gelek Qewl û sirûdên olî nivîsandin.

Ew mirovekî dilfereh û zarxweş e. Rêzdariya mirovên ji her ol, temen û qadên civakê digire. Ew di olbaweriyên xwe de rastnêrîn û lêbordar e. Wî zanînen ola xwe rind nas kiriye, ji civak û ji derdora xwe re jî têgihîştîye.

Şêx Hûsên li miha Adara sala 2000an di konfiransa Êzdiyan a giştî de li Aleman beşdar bû, û gotinek jî tê de kir.

- Şêx Mihemedê Kalo:

Li sala 1942an li Gu.Îska ji dayîk bûye, li Gu.Bircê rûdine. Ew ji pileya Adanî û ji Şêxên Şêxesenî ye. Wî zanînen xwe ên olî ji Pîr 'Elo, ji Şêx 'Elo û ji Feqîr Berkatê Kaso biriye, ew her sê jî ji Kurdistana Êraqê ji Şenagalê ne.

Şêx Mihemed Kalo

Pîrozgehên Êzdiyan Li navça Efrînê

Bawermendên ola Êzdî jî mîna bawermendên olên din, salixên pîrozdariyê danîne ser gelek cigêh û warên Kevin, û ew xistine nav sîstema pîroz ya rêwresmên ola xwe. Piştî ku hin Êzdî Îslam bûn jî, wan dîsa salixên pîroziyê li ser pîrozgehên xwe ên berê hîştin û delametên wan ên olî û civakî yên ku berê li ser wan pîrozgehên bûn, bi kar anîn.

Li gundên ku şênîyê xwe li ser ola Êzdî mane jî, wan pîrozgehên xwe ên kevin parastine.

Li gundên qarişq jî, ku Êzdî û Islam bi hev re dijîn, dîsa rêzdariya wan pîrozgehên li ba bawermendên her du olan tê girtin.

Tiştên ku li dema me pîrozgehên Êzdiyên Na.Efrînê ji yên Mslimanan cuda dikin pir hindik in, nemaze li gundên deşta Cûmê, deverên Şikaka û Çi.Lêlûn. Li wan deveran, piraniya zaretan ji hêla bawermendên Êzdî û Mislîman de jî tene pîrozkirin.

Pîrozgehên ku di navbera bawermendên her du olan de jî hevbeş in, hinek jê ev in: Pîrozgehên gundên Turindê, Bircê, Xezîwê, Şadêrê, Îska, Sînka (Şêx Xerîb), li Şera (Ebdilmewlana)⁽¹⁾, li Gu.Bircilqasê (Şêx Qeseb)... û hwd.

1- Ev pîrozgeh di zemînê de kolandî ye. Pîrozgehên zêrzemînî jî perestgehên zêrzemînî yên serdema gelê Mîtanî tînin bîra mera, wan ew perestgeh ji Xwedayê xwe (Mîsra) re ava dikirin, û Ûcaqê Êgir jî tê çê dikirin. Kinîseyên Filehên despêkê jî wilo bûn, pirtûka /Qiraltiya Alalax, L. Wolly, rûp 88/.

Ew jî ji ber ku belkî li demên berê, hemû şênîyên wan gundan Êzdî bûn.

Pîrozgehên ku mera niha kane bêje ew ên Êzdiyan e, ev in: Parse Xatûnê û Şêx Hemûd li ber Gu.Qestela 'Elî Cindo. Şêx Şerfedîn li Gu.Baflûnê. Hecerkê, Melek Adî û Çêlxane li Gu.Qîbarê. Şêx Rikab li Şadêrê. Şêx Sîdî li Feqîra. Şêx 'Elî li Gu.Basûfanê. Şêx Berkat li ser Çi.Şêx Berkêt. Pîr Ce'fer li nêzîk Gu.Meşalê li ber Pîrozgeha Hênên. Pîrozgeha Menên li Gu.Serêkaniyê li ser bêla Menên.

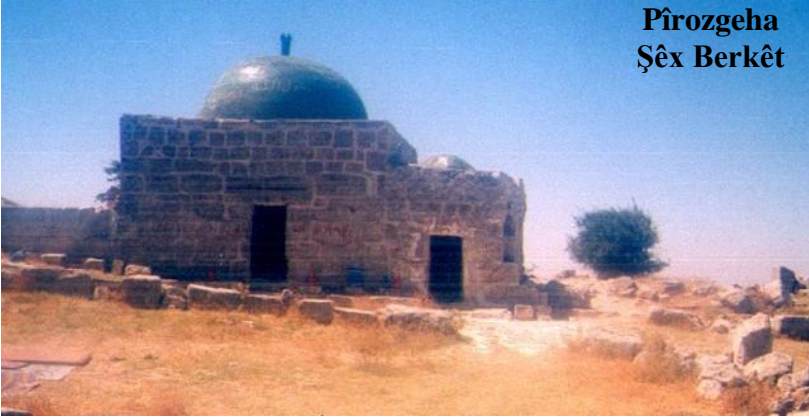
Ew hemû pîrozgeh li gundên Êzdiyan e, lêbelê Mislîman jî wan pîroz dikin û rêwresmên olî, mîna vêxistina mûman li şevên Çarşem û Înan û hwd, li ber pêk tînin,.

Lê mixabin zanînên ku li derbara dîroka wan pîrozgehan hene pir hindik in. Emê li vir wan pîrozgehan salix bidin, û kurtegotinekê li ser her yekê bêjin.

1. Pîrozgeha Şêx Berkêt:

Ev pîrozgeha li ser Çi.Şêx Berkêt dikeve. Li serdema Yûnanî, navê wî çiyayî û cihê pîrozgehê “Korîfos” (Pozik-Elqumê) bû. Pîrozgeh li Başûrê bajarê Efrînê bi nêzîkî 30/km ye. Bilindiya cihê wê 870/mitr e. Ew çiya ji aliyê Bakur de bi ser deşta Cûmê de xûz dibe.

Rûbereke dûz û çargoşe li ser pozê Çi.Şêx Berkêt heye, pîrozgeh li aliyê wê yê bakur e. Her aliyekî wê dûzahiyê 68/m e. Ew dûzahî bi dîwarekî şûnewarî î mezin hatiye sînorkirin. Bawerî heye, ku ew kavlên wargehekî kevin e. Li aliyê wê ê Bakur jî kevirên şekirî ên mezin hene, gelek neqîş û xaç li ser hatine nîgarkirin.

**Pîrozgeha
Şêx Berkêt**

Pîrozgeh odeke lodkî û biçûk e, qabek di bin de heye, bi çar pêplûkan dadikevinê.

Li derbara pîrozgehê û şûnewarên ku li derdora wê hene, Dr.Şewqî Şe'is dibêje, ew mêravekî Îslamî ye, li serdema Yûnanî jî perestgehek bû, ji Xwedayê Birûskê “Ziyos”⁽¹⁾ mêrê Xwedêya “Riya” re hati bû avakirin⁽²⁾.

Di Ferhenga Xaknîgarî a Sûrî de jî hatiye û dibêje, ku ew şûnewar kaviîlên perstgehên her du Xwedê “Cobîtir û Sîlîne” ye, û ji serdema Romanî û sedsala yekê zayînî de ne. Dîsa di wê jêderê bi xwe de li ser navê çiyê hatiye, ku ew navê Micahidekî ye, li dema hatina Îslamê li wir hatiye şêhîdkirin, navê wî yê sergihayî jî “Mihemed Nofel Berekat” bû.

¹- Dr.Şewqî Şe'is: Kela Sem'anê, Rûp 46.

²- Dr.Mufid 'Abêd: Pirtûka /Dîroka Yûnanî...

Hin nivîsar û dîrok li cihê perestgeha Şêx Berkêt hene diyar dikin, ku ew cih ji despêka sedsala yekê zayînî de, û ra sala 170yê zayînî, herdem şên bû û avahî lê hebûn⁽¹⁾.

Baba Bûlis Yetîm jî li derbara wê mijarê dibêje, Çi.Şêx Berkêt ji despêka serdema Fileh de çiyakî şênkirî û pîroz bû, û wiha dibêje: ((Li despêka sedsala Pêncan zayînî, Rahib Emyanos xwe avête şikeftên Çi.Berkêt, û gelek xurt û mêr li dora wî civîn, wan jiyana sêfîltî û tenahî (zahêd), nimêj û karê bidestan li ser xwe pejirandin, Sem'anê Stûnî jî yek ji wan bû, û herwiha ew çiya bû çiyayê “bereketên fere” li tevahiya Bakurê Sûryê⁽²⁾.

Şêx Husên, Şêxê Êzdiyan jî lê li derbara wê pîrozgehê, wiha dibêje: Ew pîrozgeke Êzdiyan e, û têkliya wê bi “Mîr Îbrahîm Edhem kurê Derwêş” re heye⁽³⁾.

Lêbelê dibe jî ku têkliya navê “Şêx Ebûl Berekat Sexir kurê Sexir kurê Misafir” biraziyê Şêxadî jî bi pîrozgehê re hebe. Ji ber ku Pîrozgeheke bi navê “Şêx Berkat” li Çi.Şengalê li başûrê Kurdistanê jî heye⁽⁴⁾.

Roja îro, Pîrozgeha Şêx Berkêt ji pîrozgehên Êzdiyan ên giring e, şahiya cejna sersala Êzdiyan li ber tê lidarxistin, û qurban jî li ber tî kirin.

Ji bilê Êzdiyan, bawermendên bineola Durzî jî tî ber pîrozgeha Şêx Berkêt, gotina wan jî dibêje ku Şêx Berkat

1- Ebdela Heccar: Kinîsa Mar Sem'an, rûp 91.

2- Bûlis Yetîm: Gotarin di şûnewarên Sûryê de, rûp 16.

3- Îbrahîm Edhem: Mirovekî Tergedunyayî ji Belxê - Efganistanê bû, /Fehenga Helebê... El-Esedî, cild 1, rûpel 31/.

4- Ebdirezaq Huesênî: Êzdî, niho û pêşeroja wan, rûp 133.

li cigeha pîrozgehê hatiye kuştin, û li seba bîranîna wî ew mêrava hatiye avakirin.

Lê eger rewşa pîrozgeha Şêx Berkêt çî be û ne çî be, ew roja îro li ba şênîyê Çi.Kurmên, çî Êzdî û çî bilî wan, pîrozgeheke navdar e, cihê rêzdarîyê ye, û hîn jî delametên civakî wek hêviyên çareserkirina naxwaşîyan...û hwd li ber tîn kirin.

2. Pîrozgeha Çêlxanê:

Ev pîrozgeha li ser Çi.Lêlûn li başûrê Gu.Qîbarê bi nêzîkî 2/km, di geliyê Çêlxanê de ye.

Pîrozgeh şikeftêk e, di rîfekî zinarî de hatiye kolan. Ferehiya wê: 4.5/m dirêjî, 3/m pehna hî û 2/m bilindî ye. Hin kortikên biçûk li binê wê hene, ava ku ji binbana

Pîrozgeha Çêlxanê

şekeftê a Kilsî dadirve tê de kom dibe.

Xelk ji hemû ol û nofan têne ber Çêlxanê, berik/kevîrên biçûk bi binban û diwarê wê dixin û hêviya bicihanîna dilxwaziyan dikin. Dareke guvîjê jî li ber deriyê wê heye, bi sedan paçik ji hêla seredaniyan ve bi şaxên wê ve hatine girêdan, bawerî heye ku bi wê rêwresmê dilxwazî pêk tên.

Navê Çêlxanê ji du bêjeyan pev ketiye: Çêl/Çel û Xan(rêzdar), yan Xanî(mal). Tê gotin, kesê ku dixwast bibe nasik, yan jî Çelê rojiyê bigire, li Çêlxanê rûdinişt, lewre jî belkî navê wê ji (Çel)ê rojiyê hati be.

Çêrokeke din heye dibêje, ku Şêxadî çelekî xwe di Çêlxanê de girtiye, lê ew gotineke lawaz e.

Berê gorek li ber deriyê pîrozgehê hebû, belkî ew ya perestvanekî bû, li wir miri bû û hati bû veşartin; lê mixabin dizên şûnewaran gor kolan û kavil kirin.

Gelek cihên din jî li Çi.Kurmênc hene, hejmar (40) hildigrin, wek: Çêlmîrê, Çêl Kaniya li başûrê Gu.Marâtê... û hwd. Li navça Çiyayê Şengalê jî pîrozgeheke bi navê Çêlmîra heye.

3. Pîrozgeha Melek Adî:

Ew li ser Çiyayê Lêlûn li Başûrê Gu.Qîbarê bi dora 2/km ye, û dora 300/m li Rohilata Pîrozgeha Çêlxanê ye. Avahiya wê kilasîkî û bi lod e. Şikêrên Gu.Qîbarê ên kevin li ber wê ne. Qîbariyan berî dora 200 salî ji wir barkirine û daketine deştê.

Li aliyê pîrozgehê yê Bakur, û li dûriya dora 300/m, mezelekî Êzdiyan î kevin heye û hîn jî gundî miriyên xwe lê vedişêrin.

Pîrozgeha Melek Adî

Ji nîşanên giring yê cihê pîrozgeha Melek Adî, “**Birca Cindî**” ye; cihê wê li Bakurê pîrozgehê bi dora 500m e, û li aliyê goristanê ê Rojava ye. Dîroka avakirina wê Bircê ne nas e, lê li gor serpêhatiyên ku li ser tîna gotin, ew ji du sed sal de hebû û navdar bû.

Dibêjin, Birc bi axa ku bi şîr hatiye histiran hatiye avakirin. Çinkî, li gor baweriyên ola Êzdî, guman li ser pakkûna avê heye, lê li ser pakkûna şîr tune. Şîr jî, bi dore ji gundên derdorê dihat civadin.

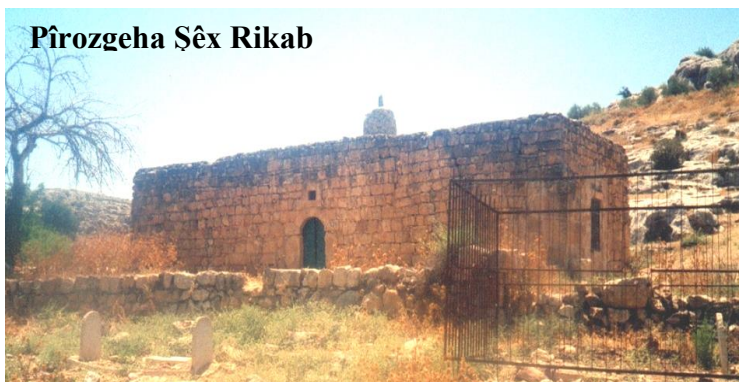
Delameteke wê Bircê e olî e giring hebû; tî gotin ku Xerqeyên riziyayî tî de dihatin veşartin, belkî ew ji bo veşartina hin oldarên pîroz jî bi kar dihat, çinkî gava ku dizên şûnewaran binê kaviên bircê vedan, qerqodeyekî mirovan û pariyên kincên riziyayî tî de hatin dîtin, lewre ne dûr e, ku ew qerqodeyê Feqîrekî nasik be, û bi Xerqeya wî ve di binê bircê de hati bû veşartin.

Li sala 1998an, hin kesan dîwarê pîrozgeha Melekadî ê Rojhilatî hilweşandin, binê wê kolan û li defîneyan gerîn, lê bawermendên Êzdî ew ji nû ve ava kirin.

Berê, Melekadî pîrozgeheke pir giring bû li ba Êzdiyan. Dareke Zergozê li ber hebû, pê Xerqeya Fêqîr dihat morkirin, û rêwresmên ketina nasiktiyê/Feqîrtiyê li ber dihatin lidarxistin.

4. Pîrozgeha Şêx Rikab:

Ew li Gu.Şadêrê ye. Avahiya wê kilasîkî ye, lê loda wê biçûk e. Ew ji pîrozgehên Êzdiyan ên sereke bû. Mezelekî Êzdiyan î kevin jî li ber e, Êzdiyên gundên derdorê mîna

Basûfan, Keferzît, Êgezîwê, Îska..., miriyên xwe tê de vedişartin. Gelek kevirên şûnewarên kevin jî li nava mêzel li kêleka pîrozgehê hene, ango ew ciyekî şûnewarî î kevin e jî.

6. Pîrozgeha Parse Xatûnê:

Ev pîrozgeh li ser Çi.Parsê li nêzîk Gu.Qestela 'Elî Cindo ye. Avahiya wê Kilasîkî, bi lod û biçûk e. Deriyê wê li Rojhlat e. Li ber deriyê wê dareke sindîganê e gewre

û kevnar heye. Li Rojavayê wê jî bi dora pêncî mitrî, mezelekî kevin heye. Li rojavayê wî mezeli bi çend deh mitran jî, zêzemîneke avê e pir mezin heye, ew sarîncî kela Canpolêt ya ku li ser Çi.Parsê li Bakurê Sarîncê bû.

Navê pîrozgehê ji du bêjeyan pev dikeve: Parse û Xatûn. **Parse:** Wateya parskirinê dide. Ew bêje bi zimanê Mîdî bi wateya “ê li aliyekê, li kêlekekê” tê ⁽¹⁾. **Xatûn:** Jina malmezin e. Bi wî rengî, tevahiya wî navî, dê vê wateyê bide: “Xatûna Parseker” yan jî “Xatûna li aliyekî û bi tenê”. Wek tê zanîn, gelek caran, parsekerî di têgihîştina gelêrî de, ji bo bicihanîna sozêkî, yan ji bo nêzîkbûna ji Xwedê ve jî tê kirin.

1- Pars, gotineke Medî ye, bi wateya “yê/yên li aliyekî” tê. Ew nav ji milletên ku li aliyên sînori ji Impretoriya Medî bûn re dihat gotin, navê gelê “Pars/Fars” jî jê hatiye, /Pirtûka Medya, Diyagonof, werger Dr.Wehbiye Şewket, rûp 14/. Em bawer dikin, ku navê parsûyên sîng jî ji wê gotinê ye, ji ber ku ew jî li derdora sîng in.

Li derbara dîroka wê pîrozgehê, di pirtûka /El-Durr El-Mintexeb, rûp 96-97/ de wiha hatiye: ((Li Çi.Parsê ji devera Ezazê, gora "Bersîsa" heye. "Ibin Şedad" dibêje ew mêrava Pêxember Dawûd e. Şêx 'Elî kurê Ebû Bekir El-Hurewî jî gotiye: Çi.Parsê warê Bersîsayê Perestvan e, û gora Şêx Bersîsa û warê Pêxember Dawûd e jî. Hatiye gotin jî, ku li devera Ezazê li çiyayê ku bi ser de xûz dibe, warê Dawûd û perestgeha wî heye)).

Wekî ku nas e, gelên Medî, û pişt re jî gelê Parsî, li ser ola Zerdeşt bûn, û perstgehên xwe yên Êgir li serên çiyayê ava dikirin. Pêwendiyên ola Êzdî jî bi Zerdeştîyê re naskirî ne.

Gotineke Êzdiyan e din jî heye dibêje, Parse Xtûnê Kuftikên germ digihandin Şêx Berkêt li ser Çi.Şêx Berkêt. Ev gotin Xwedayê Birûskê ê Yûnanî "Ziyos" ku perestgeha xwe li ser Çi.Şêx Berkêt bû, û jina wî Xwedê "Reya" tîne bîra mera, ew yeka dihêle mera guman bike, ku pêwendiya pîrozgeha Şêx Berkêt bi pîrozgeha Parse Xatûnê re jî hebe.

Lêbelê, eger dîroka Parse Xatûn çî be û ne çî be, ev pîrozgeh roja îro ji hêla Êzdiyan ve tê pîrozkirin. Lê ya herî balkêş, mirov ji van zanînan dinase, ku çiqas çande û têkilheviyên ramanî, olî û netewî jî li dirêjahiya dîrokê, li navça Çi.Kurmênc hatine dîtîn û hîn jî akamên wan hene.

7. Pîrozgeha Şêx Qesab (Qesab):

Ev pîrozgeh li ber Gu.Kilotê li ser Çi.Lêlûn/Şêrewa ye. Ew şikeftêk e, guhanên kilsî ji binbana wê dadikevin û aveke zelal jê dadirve.

Çêrokeke olî ye Êzdiyan li derbara wê pîrozgehê heye, dibêje: ((Li sed sala hejdehan, gundên Êzdiyên Çi.Şêrewa û Cûmê ji hêla hin hozên Tirkmanan ve dihatin talankirin. Ji ber wê yekê, şeniyê wan gundan alîkarî ji Mîrê xwe li Welat Şêx xwastin. Mîr jî rabû çel siwar ji wan re şand. Û gava ku ew siwarina gihîştin ber gundê Kilotê, hêvar li wan dahat, wê hîngê wan hespên xwe girêdan û li ber wê şikeftê razan. Û gava ku sibe li wan vevat, dîtin ku her hespekî cihêrek xwarin li ber e, û tukes jî li wir tuneye, wê hîngê siwaran bawer kir, ku ew ji huner û kerameta Şêx Qeseb xwedanê pîrozgehê ye!?.

Kurdên Êzdî û Îslam têne ber vê pîrozgehê û wê pîroz dikin. Hin mirovên ji bineola Şîrî ji bajarokê Niblê jî rêzdariya wê digirin.

8. Pîrozgeha Şêx Hemîd:

Ev pîrozgeha li Başûr Rojavayê Gu.Qestela 'Elî Cindo bi nêzîka 3/km ye. Deriyê wê li Rojholat e. Wek mihrabekê di dîwarê wê ê başûr de heye. Mezlekî Êzdiyan jî li ber pîrozgehê ye, bîreke avê e kevin û kevirên

şûnewarî ên mezin jî li dora pîrozgehê hene, ew kevirina mîna yên avahiyên serdemên Alefiringî ên berî Îslamê ne.

9. Pîrozgeha Şêx 'Elî:

Ew li nav gundê Basûfanê ye. Avahiya wê kilasîkî ye. Kevirên wê girs in, ew dest nîşan dikin, ku yan pîrozgeh ji mêj ve hatiye avakirin, yan jî bi kevirên şûnwarên kevin hatiye avakirin.

10. Pîr Cefer :

Li ber gundê Meşalê, li Bakurê pîrozgeha Ênen bi dora 70/m ye. Avahiya wê kilasîkî û bi lod e. Ji xelkê ye ku ew bi ser pîrozgeha Ênen ve ye, lêbelê ew pîrozgeheke Êzdiyan e, û navnîşana pilevaniya “Pîr” a Êzdî hildigire. Lê navdariya pîrozgeha Ênen daye ser navê Pîrozgeha Pîr Ce'fer û ew hatiye jibîrkin.

11. Pîrozgeha Ebû Ke'bê:

Li kêleka gundê Ebû Ke'bê ye, ew pîrozgeheke giring bû li ba Êzdiyan; lê piştî ku Êzdî ji gund derketin, û çûn li gundên derdorê rûniştin, pîrozgeh jî hat berdan û giringiya wê kêmbûn.

12. Hecerka Şêx Husên:

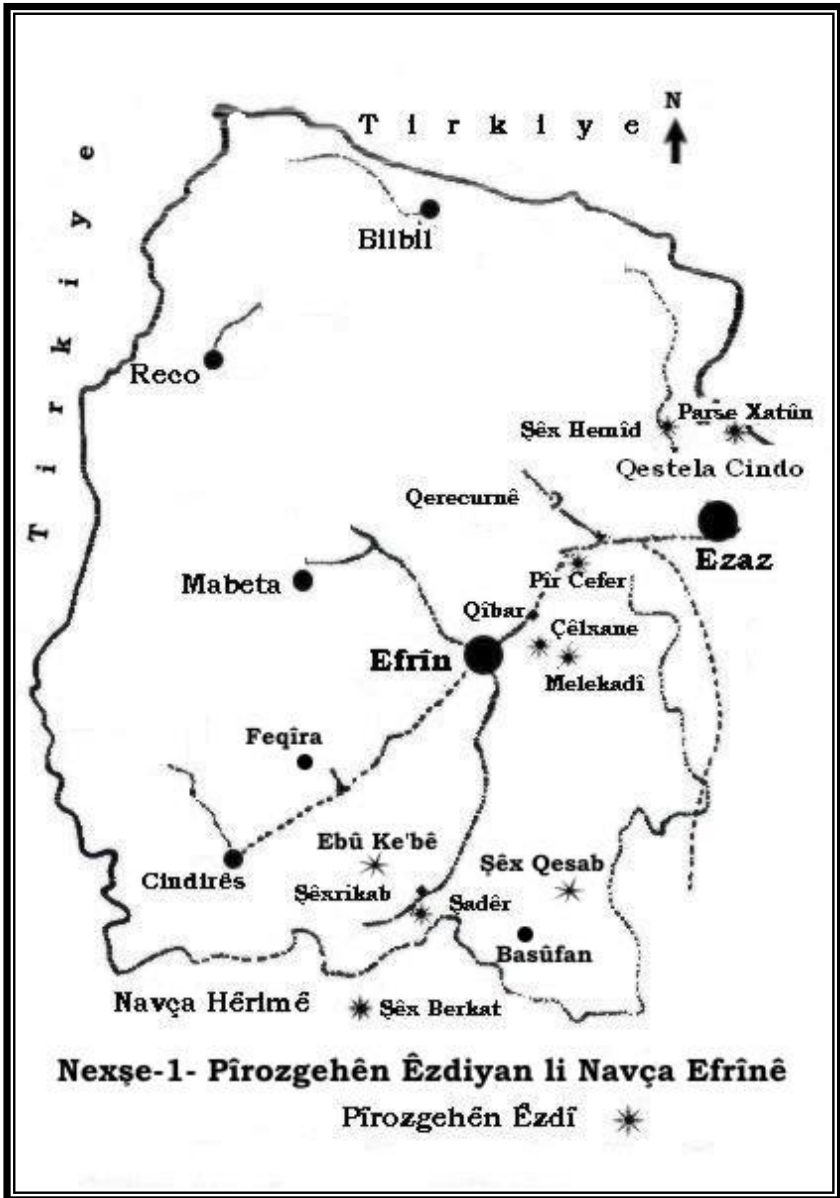
Pîrozgeheke kilasîkî ye, li bşûrê Gu.Qîbarê di çiyê de ye. Ew ji sedsalekî de li ser kerameta mirovê Êzdî Şêx Husên hatiye avakirin.

13. Pîrozgeha Menên:

Li ser bêla Menên di ser gundê Serê Kaniyê re ye. Avahia wê kilasîkî ye.

14. Pîrozgeha Şêx Seydî:

Li nav Gu.Feqîra ye, ew di nav malan de maye.
Avahiya wê kilasîkî ye, û li ber hilweşînê ye.

Beşê Duyem

Dîroka Êzdîtiyê û Êzdiyan

Li navça

Çiyayê Kurmênc

Lêkolîna Yekê

Dîroka Êzdîtiyê û Êzdiyan li Çiyayê Kurmênc

Hin nîşanên Êzdîtiyê ên kevin li Çi.Kurmênc

Gelek nîşanên olbaweriyên kevin ji serdemên berî zayînê de li navça Çi.Kurmênc hene. Hin jê, ra roja me di nav baweriyên ola Êzdî de xuya dibin. Ev in hinek ji wan:

- Pîrozkirina Masiyan:

Masî di ola Êzdî de wek jîndarekî pîroz tê dîtin, û girtin û xwarina goştê wan hêram e. Ji ber ku, Masî di baweriyên Êzdîtiyê de, mîna cewhera rastiya Xwedê ye, di binê deryan de. Loma jî şêniyê gundên Deşta Cûmê, girtina masiyên di kaniyên gundên wan dijîn, wek guneh didîtin, û goştê wan ne dixwarin. Hîn jî ew bawerî li ba mirovên navsal heye.

Jêderên dîrokî jî dest nîşan dikin, ku gunehkirina girtina Masiyan ji baweriyên pir kevin e li navça zewra çemê Efrînê; Dîroknivîsê Yûnanî “Kizênfûn” li sala 400/BZ,

çemê “Kalos”/Efrîn û devera wî salix daye, û li ser baweriyên şênîyê ku li perava wî dijiya wiha gotiye: ((Çem tijî Masî bû. Mirovê Sûrî wan pîroz dikin, û nahêlin kesek destê xwe bi wan bike.../rûpel 55)). Ji vê gotinê tê têgihîştin, ku baweriya pîrozkirina masiyan li Çi.Kurmênc, tewir hindik, ji 2400 sal de heye, û ra niha jî hatiye parastin, û tewir hindik jî, ew di heşt sedsalên dawîn de, baweriyêke Êzdiyan e naskirî bû.

- Tawis û Xaç:

Li gundê Kîmarê, li ser kevana xwînrêja kinîsekê ku di sala 573an zayînê de hatiye avakirin, neqaşa du Tawisan li hember hev hene. Di navbera wan de jî, xaçek di hundirê du giloverikan de hatiye neqîşkirin.

Neqşa xaçan pir bala mera nakşîne, ji ber ku hebûna wan li ser şûnewarên Filehî, nemaze kinîsan, tiştêkî normal e, lê hebûna wêneya Têrtawis li ser xwînrêja kinîsekê, çi weteyê destnîşan dike? Nemaze eger em zani bin, ku Tawis di baweriyên ola Êzdî de, destnîşana Frîşte Melek Tawis dike, ew jî di Êzdîtiyê de serokê civata her heft Firîşteyên mezin ên naskirî ne⁽¹⁾.

1- Lêkolînanê Kurd Tewfîq Wehbê dibêje: Koka navê Tawis “Diyawûs” e, Diyawûs jî li ba perestvanên endamên siruştê ji gelên Hindo Ewropî – Arî, ji xwe Kurd jî di nav wan de ne, Xwedayê ezmên bû. Li wan dema Diyawûs Xwedayê herî mezin bû di nav civata Xwedayên Arî de. Li dema serdariya gelê Horî, ango di hezarên diduyan û yekê berî zayînê de, Diyawûs roja ku ne dihat şikandin bû, bi “Mîsra” bi nav dibû û rêberê komelgeheke Xwedayên ji pilaya diduyan bû, endamên wê komelgehê jî bi navê “Êzîde” dihatin nasîn.

**Neqşa du Tawisan li ser kevana Xwînreja kinîsekê li
Gu.Kîmarê-Şêrewa**

Wekî ku em dizanin, ew civata Firîşteyan di ola Mîsrayî ya kevin de jê hebû, Mîsra jê Xwedayê Rojê ê Mîtanî-Horî bû, û gewretirîn endamên Civata Xwedêyan û serokê wan bû.

Û ji ber ku, Mîsra/Diyewûs teşeyekî Xwedêwî î gewre bû, Zeredeşt jî dest jê berneda, û ew xiste nav sîstema xwe a Xwedawendî, û di pevçûna dijwar de bi Xwedayê Bedxwaz “Ehrîman” re kir alîgirê Ehoramezde Xwedayê Çêxwaziyê, û mîna serokê desteya hesabkirinê li roja qiyametê danasîn, û ew bi rojê û bi agirê pîroz hat nimûnand.

Perestvaniya Xweda Mîsra li Rojhilata Nêzîk û Ewropayê ra dawiya sedsala diduyan piştî zayînê hebû, lê li dema ku Filehî hat, ola Mîsra xwe li ber ne girt û têk çû.

Lê digel wê yekê, hebûna neqşa Tawis li ser xwînreja kinîsa Filehan dest nîşan dîke, ku Xweda Mîsra pîroziya

xwe li ba Filehên navça me winda ne kiri bû, û ta piştî borîna çend sedsalan ji belavbûna ola Fileh jî, Mîsra li navçeyên Çiyayên Kurmênc û Lêlûn dihat pîrozkirin, û nîşana wî “Têrtawis” dihat bikaranîn.

Li gor baweriyên ola Mîsrayî, hebûna wêneya neqşa Tawis li dor guloverekê ku xaçek di nav de ye, destnîşan dikir, ku Xweda Mîsra li her çar aliyên zemîna gulover serdar e⁽¹⁾.

Û daku em nas bikin, eger ew neqşa li ser xwînreja kinîsê, li ba Êzdiyan jî tiştêkî dinimîne yan na, me ji rêberê Êzdiyên Na.Efrînê Şêx Husên pirsî, û wî wiha got:

((Li gor baweriyên ola me, "golverik" şana gozemîne ye, xaça ku her çar baskên wê qaserî hev in jî, destnîşana her çar aliyên zemîne dike, her aliyekî zemîne jî bi Firîşteyekî tê parastin: Melek Tawis li Bakur, Şêxesên li Başûr, Nasirdîn li Rojava û Sicadîn li Rojhilat)).

1- Xaça Filehiyê destikê xwe yê jêrîn dirêjtir e. Lê xaça ku her çar destikên wî bi qasî hev in, navnîşana Xwedayê MîteHorî “Mîsra” ye. Ew xaç dest nîşan dike, ku destê Mîsra di ser her çar kenarên gerdûnê re ye. Kurd li Na.Efrînê, Êzdî jî û Misliman jî, ra roja me xaça ku her çar destikên xwe bi qaserî hev in pîroz dikin, wêneya wî ji bo vegirtina ji nexwaşiyên li ser govde zarokan dikşînin û li ser hêvîr, meşka dêw ... resim dikin. Xaça kevnartir ku di dîrokê de hatiye naskirin, her çar destikên wê qiloch bûn, ew xaç li ser qermîtekî ji serdema kevirî ya baqirî de li navça sêgoşa Zapê Mezin, Dicle û Feratê Navîn (Kurdîstana Êraqê) hatiye dîtin, /Mortkart, rûpel 21/, ew navçe jî dergûşa ola Êzdî ye. Ji bo zanînen bêtir li van çavkaniyan vege: Corc Hebîb: Êzdî bermahiya oleke kevin. Nûrî Sma'îl: Ola zerdeştî- Mezdêsna. Şakir Fetah: Êzdî û ola Zerdeştî. Mihemed Berzincî: Koka ola Zerdeştî.

Ji bilî wê, guloverik di ola Êzdî de şana pevgirêdan û pêgira baweriyên olî ye jî, ew nahêle cindî/bawermend ji riya ola xwe derkeve, ev bawerî ra niha jî li ba Êzdiyan heye. Wekî tê zanîn, mirovê Êzdî yaqa kirasê xwe gulover didrû, da her carekê ku kirasê xwe li xwe kir, stubariyên ola xwe bi bîr wîne.

Li ber ronîya van tiştan, û eger ku em van çend xalan nedin ber çavên xwe, neqşa Tawis li ser xwînreja kinîsê wê bi hêsanî netê şirovekirin:

- Mîsra Xwedayê gelê MîteHorî bû. Hebûna wî miletî li navçeyên çiyayên Toros, Amanos û ra Derya Sipî zor pir bû, hîn jî hin olbawerî û rêwresmên MîteHorî li ba Êzdiyan tên dîtin, wek: Gerandina Senceqê (pûtê TêrTawis – şana Mîsra), pîrozkirina guloverika ku xaça Mîsrayî (Horî) di nav de û hwd⁽¹⁾.
- Gelek tiştên hevbeş di navbera Êzdiyetiyê û Zeredeştiyê de hene, gelek kes jî hene Ola Êzdî bi ser Zeredeştiyê ve dijimêrin, wek em jî dizanin, ola Zerdeşt gihîştî bû Çi.Kurmêncn jî. Yek ji belgeyên hebûna Zeredeştiyê li navça Efrînê, ew nivîsa ku li ser deriyê pîrozgeha Qerecurnê daliqandî bû, wê wiha digot: “*Ev pîrozgeh mêrava şehîdekî Misliman e, navê wî Hogir e, ew kurê Kahinekî Zeredeştî bû ji gundê 'Endarê, ew li sedsala dozdehan zayînî bi destê xaçeperestan hate kuştin*”.

¹- Pitik û daxdana bi êgir ji baweriyên olî ne li ba gelek miletên rojhilata navîn. Ew sincî ji koka xwe de Zeredeştî ne, çinkî di Zerdeştiyê de agir nûra Xwedê dinimîne û hêzên bedxwaz, reşantiyê û nexwaşiyên tine dike.

Di pirtûka "belgeyên lêkolînên komcivîna navnetewî ya cihanî de li ser dîroka Sûryê", di /rûpel 179/ de jî hatiye, ku kevirekî camî î biçûk, di asta pêncan a Exmînî de ji girê 'Endarê, hatiye dîtin, û neqşa Xwedayê Zeredêşt (Ehoramezde) li ser hebû, wek em dizanin, ew jî bi mirovekî ku bi roja bi basik re bûye yek, tê nimûnandin.

Ji van nimûnan tê têgihîştin, ku olbaweriyên Zerdeştîyê hîn berî derhatina Şêxadî li navça Çi.Kurmênc hebûn.

Li derbara hebûna Êzdiyetiyê jî li Çi.Kurmênc, şikavlin li devera Reco li ber Gu.Hesen hene, bi "Gundê Qewala" têne binavkirin, qewal jî nofek e ji oldarên Êzdî. Li navbera bajarokê Şiyê û Gu.Merwanê jî bêlek bi navê Qiracê Şengalê heye. Şengal jî navendeke Êzdîtiyê e giring û naskirî ye li Kurdistana Êraqê.

Li ber ronîya van rastiyan, hebûna dîrokî ya baweriyên ola Êzdî li Çi.Kurmênc, rastiyeke rast e, û ji kûraniya dîrokê de maye, û tevî ku belkî piranya kesan wate û mebestên ew tiştên pir kevin, û dîroka wan a olî jî nizanin, lê hîn ra dema me gelek bawerî ji hêla xelk de pê heye, rêwresmên wan di jiyana xwe ya rojane de bikar tînin, û pîroz dikin, û digel ku bingeha wan a dîrokî jî nizanin.

Despêka hebûna Êzdiyan li navça Çi.Kurmênc

Demeke diyar û rind naskirî ji hebûna Êzdiyan re li navçeya Çi.Kurmênc ne hatiye zanîn. Lêbelê hin lêkolîn û jêderên dîrokî ên rastgo li ser wê pirsê nivîsandine û li derbara peyda bûna Êzdiyan li navçê axivîne. Emê di vê lêkolînê de, wekî ku ji destê me hat, li ser dîroka Êzdiyên Çi.Kurmênc rawestin.

Yek ji jêderên nivîskî, ku li ser Êzdiyên navça Çi.Kurmênc axivîne, Qis Hênry Lamans e. Wî li despêka sedsala bîstan li ser Êzdiyên devera Çi.Lêlûn wiha gotiye:

((Li dema berê, rûniştina Êzdiyan li Sûryê li başûrê Çi.Sem'an/Lêlûn bû. Gundê Kefer Basînê ku niha Erebbê lê rûdinin, li ba Êzdiyan bi dîrokeke wan e buha ve girêdayî ye, ew dîrok digihê dema berî gihîştina Êzdiyan li Bakurê Sûryê. Li Sûryaya navîn jî, tewir hindik, me şûnewarekî çûnhatina Êzdiyan dît. Wek tê zanîn, berê bawermendên Ola Êzdî bi “Bisîniye” jî dihatin binavkirin. Me jî ev nav li gundekî ku dora bîst kîlomitran li Bakur Rojavayê bajarê Humsê ye, dît. Me nivîsek li ser tabûta Qidîs Tomas Salos ligel neqşine din ku bi du zimanan hati bûn nîgarkirin dît, ew nivîs wiha bû: ((Kurdên Dazîniya))⁽¹⁾. Yanê ew gundê

¹ - Di perçê yekê de ji pirtûka Şerfname ku ji çapkirina wergêr Mihemed Elî Ewnî ye, wergêr li binê rûpela çaran nivîsiye, û dibêje ku di pirtûka “Ferhenga Welatan” de li derbara navê Dasnî wiha hatiye: ((Ew li bakurê Mûsilê li aliyê Diclê yê Rojhilat e, ew çiyakî gewre ye, şênîyê wê ji hozên Kurd in, jê re dibêjin (Dasnî) û bi nofa Êzdî tê nasîn)). Bêjeya Dasnî jî ji (Di êve sine) hatiye, koka wê (Dêv) an (Dêw) e, ew jî Xwedêyekî Arî yî kevin bû.

Kurdên Dazîniya, ango Kurdên Êzdî bû. Yanê em kanin di (Kurdên Dazîniya) de, komeke Êzdî e kevin bibînin... Li dema komên miletên ku ji aliyên nijadî, şaristanî û koka xwe de cuda bûn, arziyên impretoriya Silcûqî li hev parve dikirin, Êzdiyan jî Ferat derbas kirin û bi Rojava de hatin, û belkî hatina wan berî wê dîrokê be jî. Lewre em bawer dikin, ku gerek e hatina Êzdiyan li navça çiyayên Kurmênc û Sem'anê piştî şerên xaçeperstan be, yanê li sedsala sêzdehên zayînî be. Yanê komên despêkê ji Êzdiyan li wê demê gihîştin Çi.Sem'anê. Belkî sedemên hatina wan, pevçûnên xwebixwe bûn, yan jî talanên tund ku bi ser wan de dihatin bûn, dîroka Êzdiyan ji wî alî de jî pir dewlemend e.

Û ji ber hejmara Êzdiyan a hindik û olbaweriya wan a taybet, wan di wê navçê de (Cûm, Çiyayên Lêlûn û Kurmênc), di nava kaviên bajarên ku ji cîgehên navendên bajarên mezin û riyên sereke dûr bûn, warekî hêmin ji xwe re dîtin, ku tê de tukes şerê wan neke))⁽¹⁾.

Şerefxanê Bedlîsî jî, dema ku di “Şerefnamê” de li ser Îmareta Kilisê deng dike, hebûna Êzdiyan li Bakur Rojavaya Helebê bi bîr tine wiha dibêje:

((Mîrekî Kurd bi navê Mend, hêzek ji hozên Kurd li dora xwe civand, û bi siltanên Eyûbiyan re gerî. Pişt re, yekî ji wan Siltanan devera Qusêrê ji wîlayeta Entekê, wek senceq da Mîr Mend û ew û xelkê wî lê rûniştin. Pişt

¹ - Lêkolînek ji hêla Qis Hênrî Lamans de, li sala 1907an li Çi.Lêlûn û gundên Cûmê yên Êzdî hatiye kirin, û di kovara zanîngeha Qidîs Yûsif ya li Bêrût li sala 1957an, di bin navê ((lêkolînek li ser xaknîgarî û şaristaniya gelên rojhilatî, belindahiyên Çiyayê Sem'an û Êzdiyên Sûryayê)) hatiye belavkirin, Rûpel 376-388.

re, Kurdên Êzdî li Cûmê, Kilisê û ewên ku di navbera Hemayê û Meraşê de bûn jî, li wî kom bûn...))⁽¹⁾.

Ji gotina jorîn xuya dibe, ku Mîr Mend li dema di navbera derhatina Selahidînê Eyûbî û sala têkçûna dewleta Eyûbî 1260an/Z de, angû di nîvê yekê de ji sedsala sêzdehên zayînî, bi Eyûbiyan re geriyaye. Ji ev gotina Şerefnamê tê têgihîştin, ku hebûna ola Êzdî û bawermendên wê, berî dîroka Eyûbiyan li navçê hebû, yanê ew ji dema derhatina Şêxadî û belavbûna mirûdên wî de li sedsala dozdehên zayînî, li navçeyên Bakur û navîna Sûryê hatine dîtin.

Wek hatiye zanîn jî, di wan deman de, komine mezin ji hozên navenda Kurdistanê bi mîrên Eyûbiyan re derketin û berve welatê Şamê û Misirê hatin, wan taybetiyên xwe ên netewî, civakî û baweriyên xwe ên olî jî bi xwe re rakirin, bê guman, di nav de bawermendên ola Êzdî (Ededwî) jî hebûn, ku wê hîngê nû li nav Kurdan belav bû bû. Yanê em kanin dîroka sala 1183an, sala vekirina Helebê ji hêla Siltan Selahidîn de, wek dîrokeke nêzîktir ji gihîştina ola Êzdî re li van navçan bipejînin bikin.

Eger em tiştê ku di pirtûka Şerefnamê de hatiye, û dîroka gihîştina Selahidîn li Bakurê Helebê û vekirina kela Ezazê li sala 1183an û dîroka sedsala sêzdehan a ku Qis H.Lamans wek dîrok ji hatina Êzdiyan re li van navçan biriye, eger em van dîrokan bidin ber hev, emê bibînin, ku ew hemû li dîroka sala 1247an/Z tîn.

¹ - Şerfxanê Bedlîsî: Pirtûka Şerefname, rûpel 230.

Li wê demê, mîritiyêke Şêx Husên kurê biraziyê Şêxadî li derdora Mûsilê “li Kurdistana Êraqê” hebû. Lêbelê li sala 1247an/Z, Bedridîn Luilui xwedanê Mûsilê, mîrê Êzdiyan Şêx Husên kuşt û şênîyê mîritiya wî û Êzdiyên wê jî dan ber kuştinê, û hejmareke mezin ji Êzdiyan jî bi her aliyekî de mişext kir.

Ji wan Êzdiyan, lawekî Şêx Husên bi navê “Şêx Zênidîn Yûsif” berve welatê Şamê çû, wî ji wir de hewilda ku mîritiya bavê xwe vegerîne, lê ew li sala 1298an/Z mir û armanca xwe bicih neanî. Kurê wî Şêx Ezdîn jî di wê şopê de xebitî, lê ew jî bi ser ne ket, û di girtîgeha Memalîkên Çerkez de jiyana xwe ji dest da. Êzdî dibêjin, mêravekî Şêxadî li “Bab El-Meqam” li Qahîrê heye, belkî ew jî ji wan deman de be.

Li warên mişextiyê, neviyên malbata Şêx Husên baweriyên xwe ên olî parastin, gelek ji wan li Helebê û li deverên derdora wê jî bi cih bûn.

Li despêka serdema Osmanî, mîrekî wê malbatê bi navê Ezdîn Yûsif El-Kurdî bû mîrê Îmareta Kilisê û tevahiya Kurdên li welatê Helebê⁽¹⁾. Mîr 'Ezdîn ji mala

¹ - Di pirtûka Ebdirezaqê Hûsênî /Êzdî li niho û pêşeroja wan, di rûpel 18 de hatiye, wî jî ji pirtûka ((Dur El-Ĥubeb)) ya El-Rredî El-Ĥemebelî (ji sedsala dehan goçerî ye) bîriye, û dibêje: ((‘Ezdîn kurê Yûsifê Kurd ê ‘Edewî, li dawîya dewleta Çerkezî û despêka ya Osmanî, mîrmîranê senceqa Helebê bû. Ew li ser şopa Şêx ‘Edî bin Misafir, Xwedê jê razî be bû, û bi mala Şêx Mend dihat nasîn. Di dema wî de, mîr Ĥebîb kurê ‘Erebo li bin kela Helebê hat bidardekirin, ji ber ku di navbera mîr ‘Ezdîn û lawên ‘Erebo de dijmantiya dîn û dinyayê hebû. Çinkî mala ‘Erebo şopedara Sinne bû û mala Şêx Mend jî Êzdî bûn)).

Şêx Mend bû, Şêx Mend jî şaxek e ji bineola 'Edewî⁽¹⁾.
Mîr 'Ezdîn jî li sala 1541an jiyana xwe ji dest daye.

Lê gelo, ma Mîr Mendê ku Şerfxanê Bedlîsî çêrê
bûye, û li sedsala sêzdehan mîrîtiya Kilisê damezrandiye,
ew jî Êzdî bû?

Ji bo bersivdana vê pirsê, gerek e em van rastiyan bi
bîr wînin:

- Li despêka bicihbûna Mîr Mend li devera Qusêrê
(Deşta Hêmqê), Kurdên Êzdî ku li deşta Cûmê û Kilisê
hebûn, li dora wî kom bûn. Wek tê zanîn, li wan deman
ol û bineolan reng û navên komemerovan, desladaran û
dewletan jî diyar dikirin. Em bawer dikin, ku kombûna
Êzdiyan li wê çaxê, li dora Mîr Mend, Êzdiya wî diyar
dike.
- Di pilevaniya ola Êzdî de, pileya (Şêx Mend) heye,
endamên wê ji tamara Şêx Mend dikşên. Di pirtûk û
jêderên ku me xwendine de, ji bilî vî Şêx Mendî, em
rastî tu Şêxên Êzdî, yan ne Êzdî, ku navê wî (Mend) be,
ne hatin. Ji bilî ku di qewla “Lava Rojava” de, a ji
gotina Şêx Husên, navê “Şêx Mendê Helebê” bi
şêweyekî zelal hatiye gotin; li dawiya wê Qewlê wiha
hatiye:

*((Bidî xatirê mîrê bilind, Feqîrê sozdayî,
mîrê Tebekê Şamê, Siltan Êzîd li Şamê, şêx
Mend Paşayê Helebê, mezela Kekê Ezîz)).*

- Têkliyeke xort di navbera neviyên Mîr Mend mîrê
Kilisê û alîgirên bineola Durzî de li Lubnanê heye. Li

¹ - Ebdirezaqê Husênî: Pirtûka /Êzdî li niho û pêşeroja wan, rûpel 18/.

sala 1607an, li dema şerê neviyên Mîr Mend bi Osmaniyan re, Canpolatîyên Mendî xwe avêtin çiyayê Dirûzan li Lubnanê, pişt re jî, ew bûn kesine payebilind di civaka wan de. Ev jî dest nîşan dike, ku Mîr Mend û neviyên wî -ya tewir hindik- ne mislimanên Sunne bûn. Bi rastî jî, hîn cil û qiyafeta Êzdiyan û Dirûzan nêzîk hev in. Dirûzên gundên parêzgeha Idlibê jî, Kurdîtiya xwe dupat dikin, û ew jî mîna Êzdiyan pîrozgeha Şêx Berkêt, ku li ser Çi.Şêx Berkêt e, pîroz dikin.

Guman heye jî ku koka têkliyên Êzdiyan û Dirûzan digihê Şêx 'Edî bin Misafir, çinkî ew li despêkê, li gundê (Bêtil Farê – Enefarê) li deşta Buqa'a Lubnanê rûdinişt, paşê ew ji wir çû li Kurdistanê bi cih bû, ew dema jî tenê dora pêncî salî ji dema derhatina Mîr Mend dûr e.

Hêja ye em bi bîr wînin jî, ku Isma'îlê Durzî damezrawê bineola Durzî, belkî ji koka xwe a netewî de Kurd be, çinkî ew ji deverên rojhilatiye ji welatê Kurdan, ew ji navça Mêrdînê derketiye, li serdema dewleta Fatimî çûye misirê û ji wir jî hatiye Lubnanê û baweriyên xwe ên olî li wir belav kirine, paşê jî ew olbawerî bi paşnavê wî “Durzî” hatiye nasîn. Em bawer dikin, ku ev dîrok kane pir tiştên hevbeş ku di navbera Êzdî û Durûzan de hene, şirove bike.

Em guman dikin, ev zanînen ku me li jor anîne, Êzdîtiya Mîr Mend mêlag dikin, û tu gumanên mezin li ser wê yekê nahêlin.

Êzdî piştî Mîr Mend

Piştî ketina dewleta Eyûbî li ser destê Megol û mirina Mîr Mend, malbata wî mîrîtiya xwe li navçeyên Kilis û Çi.Kurmênc parastin, û li drêjiya dema dewleta Memalîkên Deryayî (Tirk) /1260-1382an/Z, serbixwe man.

Piştî ku li sala 1382an/Z, deslata dewleta Memalîkên Tirk ket destê Memalîkên Bircî (Çerkez), qeralên wan xwastin mîrîtiya malbata Mendî jî bixin nava sînorên dewleta xwe, lê Ehmed Beg kurê 'Ereb begê, ku wê hîngê desladarê Mîrîtiya Kilisê bû, serê xwe ji wan re danenî, û serbixwebûna mîrîtiya xwe parast, [Şerefname, rûp 231].

Wê hîngê Memalîkan mîrekî Kurd î Êzdî, bi navê Şêx 'Ezdîn, ji mîrîtiya Kilisê re vebjartin, lêbelê digel gelek hewildanên Şêx 'Ezdîn û Siltanên Memalîkan, wan nikanî Ehmed Beg ji ser textê mîrîtiyê danîna, û herwiha wî serbixwebûna mîrîtiya xwe bi şeweyekî serghayî parast.

Piştî mirina Ehmed Begê, kurê wî Hîbîb begê deslat wergirt, lêbelê qeralên Memalîkan bi şora Şêx 'Ezdîn, Hîbîb Beg bi dibare vexwandin Helebê, li wir kuştin û deslata mîrîtiyê jî radestî Şêx 'Ezdîn kirin.

Lêbelê Qasim Beg birayê Hîbîb Begê, li dijî wê yekê rabû, wê hîngê Şêx 'Ezdîn artêşek ji Êzdiyan bi hev xist, û bi serdariya Şehreyar Begê, û alîkariya serbazên Siltanê Memlûkî El-Ġorî, hêriş birin ser Qasim Begê, lê ew di wê cengê de bi ser ne ketin, û bê encam vegeftin Helebê, û herwiha dîsa serbixwebûna mîrîtiyê hat parastin, [Şerefname, rûp 232].

Êzdî li serdema Osmanî

Li sala 1516an, cenga “Merc Dabîqê” ya ku di dîrokê de navdar e, li nav sînorên mîrîtiya Kilisê a Kurdî rabû, û di encamê de Siltanê Osmanî Selîm Xanê Yekê deslata Memalîkan têk bir.

Di ew rewşên siyasî ên nû de, Şêx 'Ezdînê ku em li jor çêrê bû bûn, xwe gihand hakimê Osmanî ê yekê li Helebê “Qerece Paşa”, û bêbextî li ba wî li Qasim Begê kir. Bi wê yekê, Qasim Beg li Stembûlê hat bidardekirin û mîrîtiya Kurdên wîlayeta Helebê jî radestî Şêx 'Ezdîn bû.

Desladariya Şêx 'Ezdîn ra mirina wî li sala 1541ê ma. Û ji ber ku -wek jêder dibêjin- di nav law û merovên wî de, kesekî hêjayî kurkê mîrîtiyê tu ne bû, mîrîtiya Kurdan radestî mirovekî bi navê Mihemed Beg bû, ku ji malbata desladarên mîrîtiya Heskêfa a Kurdî bû, [Şerefname, rûp 232].

Lêbelê pir ne çû, desladariya mîrîtiyê dîsa li malbata Mendî vegeirî, û vê carê postê wê kete destê mîr Canpolat kurê Qasim begê, û mîrên Malbata Canpolatî ra sala 1607an li ser textê Mîrîtiyê man.

Li wê salê, Elî Begê Canpolatî serbixwebûna xwe li Bakurê Sûryayê ragihand. Lê ew li sala 1607an, di cengekê de bi artêşa Osmanî re têk çû, û mîrîtiya Mendî hat rûxandin û Elî Beg bi xwe jî bi xinizî li ser destê Osmaniyan hat kuştin, û bi wî rengî, û piştî ku malbata Mendî a Kurd, ku ji koka xwe a olî de Êzdî bû, dora çar sed sal li ser textê mîrîtiya Kilisê serbixwe ma, rola xwe bidawî hat û mîrîtiya xwe jî li Kilisê wêran bû.

Piştî têkçûna malbata Mendî, hakimên mîrîtiya Kilsê bûn Mislîman, û ji koşka Siltên de li Stembûlê dihatin binavkirin.

Serdema Belata Axa

Wek çavkanî dibêjin, û şênîyê navçê jî dizane, li navîna sedsala hejdehan, rêberkî Kurd î bi navê Betal Ağa kurê Betal Ağayê Gênc li navça Kilisê û Çi.Kurmênc derket. Wî ji Kela Basûtê de desladarî li deverên Cûm, Kilis û navçeyên Bakurê Helebê dikir.

Jêderên ku li derbara ola Betal Ağa axivîne pir hindik in, lê tiştê tekûz ew e, ku wî piştî xwe dabû Kurdên Êzdî yên ku li deverên Cûmê û Lêlûn rûdiniştin, û motka hêza wî ya çekdar jî ji wan pêk dihat⁽¹⁾. Serdariya Betal Ağa li ser wan deveran ra dagîrkirina Îbrahîm Paşa kurê Mihemed Elî Paşa ji Bakurê Sûryê re ma.

Li serdema Îbrahîm Paşa, waliyê Helebê Betal Ağa bi dibare vexwend ba xwe û ew, lawê wî û çerxciyê wî ê Êzdî (Eliyê Şindî ji Gu.Marâtê), li binê kela Helebê bi dar ve kirin.

Piştî kuştina Betal Ağa û derketina Îbrahîm Paşa ji Sûryê, alîgirên Betel ên Êzdî toşî zordariya Osmaniyan bûn, û ji wê demê de rola wan li Çi.Kurmênc û li navçeyên Helebê pir dagerî. Li wan deman, û di bin zora gelek kirdeyan de, hejmareke mezin ji Êzdiyan neçar dibûn ola xwe berdin û bibin Mislîman.

¹ - Tê gotin, dema ku serbazên Îbrahîm Paşa kela Basûtê dorpêç kiri bûn, û gava ku mirovek digirtin, û dixwastin nas bikin ku ew peyayê Betal Ağa ye lê na, jê dixwastin navê (Firiştayê Xînanîyê-Iblîs) hilde, eger hîlnedida, wer dizanîn ku ew Êzdî ye, û ji peyayên Betal Ağa ye.

Ma em bêjin, ku li despêka serdema Osmanî, Êzdî wek bawermendên oleke cuda dihatin dîtîn, û ji ber xizmeta leşkeriyê ve dewletê pere ji wan distandin. Lê li dawiya serdema Osmanî, ew mîna bineoleke Îslamî hatin nasandin û diçûn lêşkeriyê jî, û li ser nasama wan wiha dihat dinivîsandin: (Mislêm-Yezîdî).

Êzdî li sedsala bîstan

Êzdiyên navça Çi.Kurmênc bi pergaleke lawaz û bê rêberên olî û civakî derbas sedsala bîstan bûn. Li wan deman, gelek Êzdî û piraniya Ağeyên hoza Şikêk û Cûmê jî di nav de, ola xwe berda bûn û bû bûn Mislîman. Wê yekê valahiyeke hikardar di nav civaka Êzdiyên navça Çi.Kurmênc de hîştî bû.

Lêbelê, di heyama Şerê Cihanî yê Yekê de, û di rewş û encamên wê de, rêbertiyeke Êzdî e civakî e nû hat meydanê. Vê carê ew ji nav pileya olî ya Mirûdan derket. Ew rêberê nû Dewrêşê Şemo ji gundê Qîbarê bû.

Dewrêşê Şemo kî ye?

Kesên ji mala Şemo li Gu.Qîbarê dibêjin, ku bapîrên wan li sedsala şanzdehan li ku dema Şêx 'Ezdîn El Kurdî (ji neviyên biraziyê Şêxadî) li Helebê rûdiniştin, û li şeqama Necaran karê necariyê dikirin. Lê ji ber hin nîrên civakî ên taybet, wan ji Helebê bar kir û hatin li nav mirovên xwe li gundê Qîbarê rûniştin û karê necariyê kirin.

Li dema şerê cihanê ê yekê, deslata Osmanî biryarek derxisti bû, li gora wê, herkesê ku ji bo Çimana Rojhilatî a Lezok di birîna daran de dixebitî, belgeyeke taybet didanê,

û ne diçûn eniyên şer. Wê hîngê, dandina wan belgeyan di destê hin mirovên Çi.Kurmênc de bû, yek ji wan jî Dewrêşê Şemo bû. Wê yekê kir ku Dewrêş bêtir were nas kirin û di nava civaka Êzdî de bi rûtir bibe.

Piştî ku deslata Osmanî li Sûryê têkçû, û Firensiyayê bakurê Sûryê dagîr kirin, Dewrêş û birayê wî Nasir, ji ber Êzdiyan ve bi Qiral Fêsel re rûniştin, helwesta xwe ya li dijî Osmaniyan jê re diyar kirin, û ji deslata wî re erê kirin.

Wek tê zanîn, li dawiya şerê cîhanê ê yekê, deslat û dewlet li deverên Bakurê Sûryê ne ma bû, wê yekê rewşeke bêhêminiyê li navça Çi.Kurmênc jî peyda kiri bû. Li wê demê, ango li sala 1918an, Tirkan hêzên Çete “Qıwayî Milî” li navçeyên Bakur û Rojavaya wîlayeta Helebê a Osmanî damezrandin, û doza şerê gawiran kirin, hinekan ji wan çeteyan doza dijîtiya Êzdiyan jî dikir, lewre çend pevçûn di navbera çetan û Êziyan de derketin. Yek jê li kêleka Gu.Qîbarê rabû, tê de Dewrêşê Şemo bi xwe jî birîndar bû⁽¹⁾. Û gava ku hêzên Firensî bi şopa wê pevçûnê ketin, û piştî nas kirin ku pirs çî ye, Misteşar Firensî xwast bi nûnerên Êzdiyan re rûne. Wê hîngê, du mirovên Êzdî çûn hevdiîtina Misteşêr, yek Dewrêş bû, yê din jî 'Eliyê Cîndo ⁽²⁾ ji Gu.Qestela Elî Cîndo bû. Li dema hevdiîtinê, Misteşêr ji wan xwast ku nûnerêkî ji ber Êzdiyan ve bi nav bikin. Wê hîngê Dewrêş xortekî jîr bû, û di nav Êzdian de naskirî bû, û herwiha ew wek nûnerê Êzdiyan hat vebjartin.

¹ - Dewrêş li bakurê Gu.Qîbarê, li cihê Çi.Sipî di pevçûna bi çetan re di lingê xwe de birîndar bû.

² - Ew bavê jina Dewrêş Ağa ye, û ji pîşmanên wî ye.

Ji hêleka din ve, li despêka ketina Firensiyana a navça Çi.Kurmênc, ew dixebitîn daku aramiyê li navçe biçespînin. Loma jî, wan hewildida ku hemû komikên olî, bineolî û hozî ji xwe razî bikin.

Li wê demê, Êzdî nofeke olî e mezin û li ser hev bû, hinek peyayên xwe ên çekdar jî hebûn. Lewre, Firensiyana xwastin wan bi aliyê xwe xînin, û rê dan Êzdiyan daku hêzeke xwe e çekdar e rewa jî ava bikin. Ew hêz bi navê (subaya siwarên Kurd) hate naskirin, û Nasir birayê Dewrêş jî bû serdarê wê. Li wê demê, dibistanek taybet jî ji bo zarokên Êzdiyan hate vekirin.

Pişti ku îdara Sûrî a sîvîl li navça Çi.Kurmênc hate damezrandin, mixtar û navserên gundên Êzdiyan, daxwaznamek pêşkêşî misteşarê Firensî kirin, tê de xwastin Dewrêş bibe serokê Êzdiyên Navça Çiyayê Kurmênc. Wê hîngê qeymiqamê Kurdaxê-Efrînê li dîroka 10.5.1925an li ser daxwaza wan erê kir, û Dewrêş bi şêweyekî fermî bû (serokê hozên Êdiyan) li navçeyên Ezazê û Çi.Kurmênc, û wek payebilindiyeye civakî, navnîşana “Ağê” jî wergirt.

بسم الله الرحمن الرحيم
 بحسب ما علمني من شئنا من سيرة جلالنا في قربة باعده وانما بعد لقبنا الشيطان في لورا
 المفضل وما ذكره في غيرنا من شئنا وذلك بحسب ما نأبوا الوفا المصنوع من فن ناس العدل المفضل الموعود
 والرقم بسمه و...
 عليه من سن سوزم و...
 الشيخ عاري الله...
 يصنع معنا...
 وعلى لها...
 الطبه والتفطير...
 والترتيل...
 فاعلم من...
 التي تتوقف...
 تفسر العبدات...
 تروية...
 ومعلم...
 الرواق...

Belge -1-
Wekaleta Se'îd begê
ji Dewrêş Ağa re

Piştî wê bi du salan, Dewrêş Ağa wekaletnameke tevahî ji bo seroktiya Êzdiyên Bakurê Helebê ji Mîrê Êzdiyan li Welat Şêx jî anî, ew wekaletname li dêroka 2.6.1927an derketiye, [Belge 1]. Li gora wê wekaletnamê, Dewrêş Ağa karûbarên rewşa Êzdiyan li her du navçan, Ezaz û Çi.Kurmênc, bi dest xwe xist, û bi wê yekê, rêbertiya Dewrêş ji Êzdiyên Çi.Kurmênc re tekûz û sergihayî bû⁽¹⁾.

1- Hin malbatên Êzdî li hember wî sekinîn. Helwesta wan, wek kencekê bû ji nakokiya çekane, ku wê hingê li Welat Şêx hebû. Li

Û Herwiha, piştî çar sed sal ji mirina rêberê Êzdiyan ê dawîn li wîlayeta Helebê (Şêx 'Ezdîn kurê Yûsîfê Kurdî), rêbertiyeke Êzdiyan e nû derket, ji nû ve bûn hêzeke civakî e naskirî li navça bakurê Helebê, û rol û gernasîya Dewrêş Ağa jî mîna Ağeyên navçê ên din hat çespendin.

Ev e wergera deqa belgeya wekaletê, [belge -1-]:

((Li gora wekaleta min a tevahî ji ber Mîrê Şêxan Se'îd Beg kurê Elî Begê kurê Husên Begê ve, ku li Gu.Ba'ezrê ya bi ser qeza Şêxanê li Senceqa Mûsilê ve ye, rûdine, û rêdana wî ji min re ji bo wekaletkirinan li gora belgeya wekaletnameya ji hêla nivîskarê 'edliyê de, dîroka 10 Şubatê 1923an, nimre 461/217, ez eşkere dikim ku min jî ji hêla xwe de, Dewrêş Ağa kurê Şemo ji Gu.Erş Qîbarê li Qeza Ezaz/Kurdax a bi ser bajarê Helebê ve ji bajarên Sûryê, wekaleteke tevahî li ser hemû doz û nakokiyên ku pê re, û li ser wî bibin daye wî, min ew li ba hemû dadgehan daniye ser ewqafên Şêx Adî yên di nivîsara wekaletê de hatine, ew dadgeh jî: Şer'î, medenî, mafî, bazirganî, cezayî sulhî, û li dayîre û encûmenên fermî, wek dozkar û dozbar û kesê sisiyan û yê ketiye dozan... û wek encam, min bi ew wekaleta tevahî, nûnertiya xwe û ewqafên Şêxadî yên bi vê wekaletê ve girêdayî ne, dan dest Dewrêş Ağa kurê Şemo, da her tiştê ku dibîne baş e bike, mafên mirovê ku ez wekilandime û mafên ewqafê jî biparêze, ew li ber roniya wê çawa xwast û dît kane bilive, ew li gora vê wekaletê bi rewa û destûr e, û ji bo diyarkirina wê yekê min ev belgeya nivîskî dayê.

*Wekîlê tevahî ji ber
Se'îd Begê kurê Elî Begê Mîrê Şêxanê,
li gora wekaleta ku dîrok û nimra wê hatiye nasandin.
Avokat Ebdilehed kurê Ilyas)).*

wê demê, Hemoyê Şerê dixwast mîrîtiya Êzdiyan bi dare zorê ji dest Se'îd begê bigre.

Rola Dewrêş Ağa:

Dewrêş Ağa li dema xwe, ji rêberên Çi.Kurmênc ên çalak bû. Ew ji koka xwe de ne dewlemend, ne jî xwedan arziyên pir bû. Lê wî bi keda xwe, û bi alîkariya Firensiyî, xizmet bawermendên ola xwe dikir.

Wek nimûne, li dema ku Ağayên navçê li hember xwendinê û vekirina dibistanan disekinîn, Dewrêş dibistaneke fermî bi pereyên camêriya Êzdiyan, ji zarokên Êzdiyan re li Gu.Qîbarê vekir, û mamosteyê Êzdî “Xidir Efendî” ji Şengalê jê re anî. Di wê dibistanê de, fêkirina zimên û zanînan bi zimanê Erebi bû, zanînen ola Êzdî jî bi Kurmancî bû.

Fêkirina zanîna ola Êzdî li wê dibistanê ra sala mirina Dewrêş Ağa li sala 1931an hebû, piştî wê, mamoste Xidir

Kevirê ser avahiya dibistana Êzdiyan, wiha li ser hatine nivîsandin: ((Ev dibistan bi saya Xwedê û bi westana Dewrêş Ağa Şemo li sala 1927 hate damezrandin)).

Efendî vegeerî welatê xwe, û fêrkirina ola Êzdî jî rawestî.

Li aliyekî din, li dema ku bajarokê Efrînê hat damezrandin, û bû navenda kargêrî ji navça Çi.Kurmênc re, Dewrêş Ağa jî mîna Ağeyên navçê, maleke xwe lê ava kir⁽¹⁾.

Ji hêla siyasî de jî, pêwendiyên Dewrêş Ağa bi rêberên tevgera netewî a Sûrî re wek Îbrahîm Henano... xurt bûn. Ji bilî ku dostaniya wî bi rêberên malbatên ku ji koka xwe de Kurd bûn re jî hebû, wek Henano, Bermede û Kîxiye...

Ji aliyê netewî de jî, pêwendiyên baş di navbera Dewrêş Ağa û neviyên Bedirxan Paşa, Mîr Celadet û Kemîran Begê de hebûn. Wan her duyan seredana Gu.Qîbarê dikirin û li Dewrêş Ağa dibûn mêvan. Piştî mirina Dewrêş Ağa, wan têklî bi Cemîl Ağa re jî berdewam kir.

Di wê navberê de, yanê li nîvê diduyan ji salên bîstan ji sedsala bîstan, pilanek hevbeş ji hêla Firensî û Îngilîzan de ji bo Êzdiyan hate pêşniyarkirin, wan dixwast teşeyek siyasî li navçeyên Şengalê û Şêxanê li Kurdistana Êraqê ji Êzdian re damezrînin. Li gor wê projeyê, wan dê Êzdiyên Çi.Kurmûnc li Sûryayê û yên Çi.Reşa li Tirkîyê rakirana, û li nava sînorên wê deslatê bi cih bikirana.

Dewrêş Axa li ser wê pilanê erê kir, û birayê xwe Nasir şand Mûsilê daku Mîrê Êzdiyan bibîne, pê re baxive, û warên rûniştina wan a nû jî nas bike. Lê ew pilan ji ber

¹ - Ew avahî li dawiya dehsala sisyan ji sedsala bîstan hate avakirin. Ew ra demeke nêzîk navenda postexanê û telefûnê bû, pişt re xudiyê wê yê niha ew kirî.

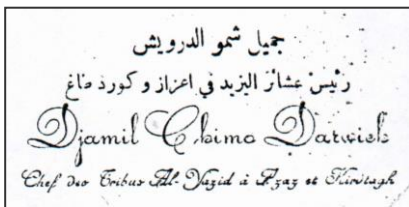
**Di nivî de Kamîran Bedirxan, li aliyê wî yê çepê Dewrêş Ağa,
li aliyê rastê Sma'îl Bag, li paş jî Cemîl Ağa.**

sedemine ne diyar bicih ne hat. Tê gotin, ku sedemek jê, nakokiya ku di navbera Mîrê Şêxan û kesê bi navê Hêmayê Şero de bû, ji ber ku evê dawîn dijîtiyeke çekdar li dijî Mîr rakiri bû, û doza Mîrîtiya Êzdiyan ji xwe re dikir, û ew li dijî projeya Englo-Firensî rabû.

Dewrêş Ağa têkliyên xwe ên baş bi hemû aliyên siyasî û civakî re li Bakurê Sûryê diparastin; ji hêlekê de ew ji

Firensiyan ve nêzîk bû, û li sala 1926an nîşanek ji desteya erkana subayên rojholatî a Firensî wergirt. Ji aliyekî din ve jî, pêwendiya wî bi welatperwerên Sûrî re rind bûn. Ji bilî ku, wî guh dida pîrsa netewî a Kurdî jî. Ji xwe, wî wekaleteke tevahî ji bo serokatiya Êzdiyên Bakurê Helebê ji Mîrê Şêxan jî wergirti bû. Ango wî ji her aliyekî de, xwe girti bû. Belkî ji ber wan hemû tiştan jî, çavên Ağeyên Çi.Kurmênc li ser Dewrêş Ağa sor dibûn.

Dewrêş Ağa li sala 1931ê bi destê Êzdiyekî ku pasewaniya wî dikir hate kuştin, li wê çaxê ew pênçî salî bû. Sedema kuştinê jî, di rû re, kesane bû, lê bawerî hebû, ku nakokiyên civakî û siyasî yên wê demê di paş kuştina wî de, û çavsooriya ku em li jor çêrê bûne jî, hebû.

**Kerta Cemîl Şemo Derwîş
Serokê hozên Êzdiyan li
Ezazê û Kurdaşê.**

Rola Cemîl Ağa:

Piştî mirina Dewrêş Ağa, kurê wî Cemîl ji bo serokatiya Êzdiyan hate vebjartin. Û li gor belgeyên waliyê Helebê ya dîroka 9.3.1932an, [Belge 3], Cemîl bi şêweyekî fermî wek serokê Êzdiyan li wîlayeta Helebê hate binavkirin, ew bû dadmendê olî yê şer'î jî, û hemû karûbarên Êzdiyan ên zagonî û olî ketin destê wî.

Se'îd Begê jî, li sala 1934an, wekaleteke tevahî ji bo serokatya Êzdiyên wîlayeta Helebê ji Cemîl Axa re şand, [Belge 4]. Piştî mirina Se'd Begê, diya wî Meyane Xatûn keça Se'îd Begê, ku li ser neviyê xwe ê biçûk Tehsîn Begê wesîdar bû, wekaleteke tevahî ji Cemîl Ağa re şand, [Belge5].

ولاية حلب

مقامية كردخان

ديوان الرسائل

عدد

العام

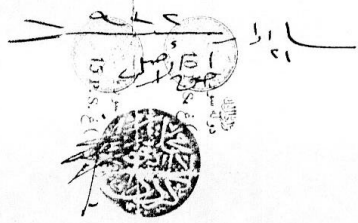
الحاضر

حضرة قاضى مقام كردخان المحترم

٧٧٤ العام
١٢٩٤ هـ

على سعادة معاون مدير المفوضية السامية المشرف محمد بن درويش المحترم استواء تباينها في الساعات
اتمس خزانة تقرر في السلطان الادارية والعسكرية بلونه يسايرنا للبريدس وانذ تأييد لغيره اس مشيئة
بتوقيع من مديرتي قضا خانة - كردخان و اضاف سعادة المندوب المعاون بان لا لدرى قد وامن حياية
طلبه و في المصلحة النعمان الادارية فضلا عن السلطان التي الراجح ان القضا سبه المذكورين فان بلغ في مقام
ذلك للمعلم به اذ جاية ما يطلبه من الاعتراف به بالصفا التي كانت لذي المتورث قبلوا احراما في
والجواب
الادعاء : محمد بن

رؤية
لهذا ان في المصلحة
الظان رسا والدور المحترمة
الادعاء : محمد بن

Belge -3- Erêkirina waliyê Helebê li ser serokatiya Cemîl Ağa ji Êzdiyên Ezazê û Kurdayê re.

Cemîl Ağa li ser riya bavê xwe meşî, wî pêwendiyên xwe bi Firensiyên, welatperwerên Sûrî û bi Bedirxaniyên Kurd re jî parastin. Wî bi alikariya Kamîran Begê, serokê zanîngeha Emerîkî li Bêrûtê “Piyard Dodc” jî nas kir, û pêwendiyên dostaniyê di navbera wan de hatin girêdan. Hin name ji sala 1934an de di navbera wan de hene, Cemîl Ağa tê de bicihkirina hin şagirtan di zanîngehê de daxwaz dike. Deqa erêkirina waliyê Helebê, [belgey -3-]:

((*Wilayeta Helebê*
Qeymiqamtiya Kurdaxê
Dîwana Nameyan

Cenabê Qeymiqamê Kurdaxê ê rêzdar

Xoşewîst, alîkarê Nûnerê Payebilind ê Firensî ez agahdar kirim, ku Cemîl kurê Dewrêşê Şemo, daxwaznamek li roja 27 Şubatê/1932an pêşkêş kiriye, tê de daxwaz dike, ku deslatên kargêrî û dadgehî û seroktiya Êzdiyan bi wî were hilpesartin, wek piştgirî jî ji daxwaza xwe re, belgenomek ji bawermendên bineola xwe li qezayên Ezazê û Kurdaxê aniyê. Nûnerê alîkar ê xoşewîst dibêje, ew tu egeran ji bo nepejirandina daxwaza wî nabîne. Tika me ew e, ku win agahiyên gerek ji deslatên her du qezan re bişînin, da ku li daxwaza wî, û wek çawa ku ji bavê wî ê mirî re hebû, mikûr werin. Ê rêzgirtina me qebûl bikin. 9 Adar 1932

Waliyê Helebê: Mihemed Nebîh

*Ji bo ku Cemîl kurê Derwêşê Şemo wek serokekî olî ji tayfa Êzdî re were dîtin. Bigihê serokên dayîreyan ên rêzdar.
Qeymeqamê Kurdaxê... Ehmed Hemdî Ebdilnûr)*

اني سعيد بن علي بك بن حسين بك أمير الشهبان الساكن في مركز باعذرة في
 في لواء الموصل بالاصالة عن نفسي وبحسب توليتي على أوقاف الشيخ عادي قد وكلت من
 جميل أغسا بن درويش أغسا بن شومن أهالي قرية عرشتهار في قضائي عزازو كرد طاع التابعين
 لعديسة حلب من مدن سوريا وكالة عامسة عن جميع الدعاوى والمخاضات الحادثة والتي ستحدث
 لي وعلي بالاصالة عن نفسي وبحسب توليتي على الأوقاف المشار اليها في جميع المحاكم
 الشرعية والحقوقية والتجارية والجزائية والصلحية وفي سائر الدوائر والمجالس الروحانية
 والرسومية بصفة مدعي ومدعى عليه وشخص ثالث ودأخل في الدعوى واعتراض الغيرم كلمعن
 كان ممن نتوجه لي وللأوقاف المذكورة من انضمام والدعاوى وعلى كلما يتعلق بي وبالأوقاف
 المالفة ذكرها وعلى طلب القسم وعلى تعيين ونصب حكم ومميزين وانتخاب اهل خبرة وعزلهيم
 وعلى اقامة دعوى الحيلة والتفسيرات وعلى تقديم الهينة واظهار المعجزتها وعلى طلب
 اليمين وتحليفه عند وجوده في سائر ما يجوز به وعلى الاشهاد والاستشهاد وعلى طلب
 الجلب والاحضار وعلى التطيع والتطغ وعلى الاقرار والصلح والابراء وطلب روضة الحساب وعلى
 تنظيم جميع ما يلزم من المستدعات والاحتجاجات (بروتست) والاحطارات واللوائح والاوراق
 السائرة وتقديمها بامنائقه وعلى كافة المعاملات التي تتوقف عليها الدعاوى والمخاضات وما
 يتفرغ عنها بدائسة واعتراضا واستئنافا وتميزا واعادة الى آخر درجة وعلى طلب تنفيذ الاعلانات
 والمقررات الصادرة من المحاكم وعلى طلب الحجز ونكده وعلى جمع وجباية الوارثات المستي
 تعود لي وللأوقاف الكائنة تحت توليتي وايصالها الي وعلى الاحذ والقبض والحاصل انسي
 قد نصبت واقسمت مقام نفسي ومقام الأوقاف المذكورة بوقف الشيخ عادي جميل اغسا بن درويش
 بن شومن على ان يعمل كلصا واه حسنا وبموافقة محافظة حقوق وحقوق الأوقاف المذكورة
 فعليه ان يتظاهر بماي وجه شاة وكالة عامسة متعلقة بصحيفة شرعية معرسة ولاجل
 بيان ذلك اعطيت كتاب الوكالة هذا تحريرا نفسي

١٩٤٤

الوكيل بما فسيه
 من سكان مركز قصبه باعذرة في لواء الموصل
 سعيد بن علي بك بن حسين بك
 أمير الشهبان

Beleg -4- Wekaleta Se'îd Begê ji Cemîl Ağa re.

Deqa wekaletnama Se'îd Begê ji Cemîl Ağa re,
[belge-4-]:

((Ez Se'îd kurê Elî Begê kurê Husên Begê Mîrê Şêxan, ku li navenda Ba'ezrê ji Senceqa Mûsilê rûdinim... ji ber xwe ve, û wekî ku ez wesîkarê ewqfa Şêxadî me, min Cemîl kurê Dwerêş Ağa kurê Şemo ji gundê 'Erşqîbarê li nevçeyên 'Ezaz û Kurdaxê yên bi ser bajarê Helebê ve ne ji bajarên Sûryê, min wekaleteka tevahî daye wî, da ku li hemû doz û nakokiyên ku hene, û yên dê bi min re, û li ser min bibin wekaletdar be, ew li ba hemû dadgehên Şer'î, Hîqûqî, Ticarî, Cezayî, Sulhî û li ba hemû dayre û civatên giyanî û fermî, wek dozvan, berdoz, kesê sisiyan mafdar be, û wek encam min Cemîl Ağa Kurê Dewrêş Ağa kurê Şemo li şûna xwe li ser hemû ewqafên ku bi weqfên Şêxadî ve girdayî ne danî, daku kani be her tiştê ku dibîne baş e, bike, û mafên min û mafên ewqafên ku em çêrê bûne biparêze, ji ber wê jî ew kane bi vê wekaleta min a tevahî û durust û şer'î û rewa, tiştê ku dibîne baş e û gerek e bike, ji ber wê jî min belgema wekatetê bi nivîskî dayê.

14.7. 1934.

*Yê ku ev wekatet bi naveroka wê ve daye
ji navenda devera Ba'ezrê li senceqa Mûsilê
Se'îd Beg Kurê Husên Begê
Mîrê Şêxanê))*

دائرة كاتب عدل الموصل
 عدد محرمي ١٢٤٩
 عدد شمسي ٢٥١٩ تاريخ ٢٦/١٢/١٩٤٩
 ١١٧٨٦/٧٤
 ٧٥٠ -

ان فيما نه سائر توريدات غيرى بك بالوجه المذكور من رجب وصار على ايدى حسيه بن سعيده
 الذى يعينه يد الشىخانه بوجوب ايلانه لصفار من وزارة الداخلية العراقية المرقم ١٩٦٤
 والمرفق ٥٥٠/٩٤٤ لانه اذ كان ذلك عامه سائله صفته من كاتى عدل الموصل
 بتاريخ ١٠/١٠/١٩٤٤ وتحت عدد ١١٤٤٠/٢٥٦ نواف الموقوفه در ريس مجبور حسيه كاتى
 المذكوره الى اعطى في حق تولى الفيد من رطب جميل غابن در ريس اعلا السلكه فى حرية
 عرض فيما الطابفة الى روية حبيب سوريا ذلكه مطلقه على اجراء جميع الطغوس اليه
 والمطالاة الشرعية وادارة الطابفة اليزيديه فصلك وايضا كلما يقض من المطالاة
 والبركات الطائفة ضمن المذهب اليزيدى بيد ازار اليزيديه فهو مطوقه بمطال الرورى التى
 الملة اليزيديه فهو من قبل اليد الشىخانه المولى اليه حسيه بك ذلك التوقيعه الى اعطيه الوجوه
 المولى اليزيدى حاتون والذى توفى على تولى الفيد. لما اتى حسيه كاتى من حاتون المولى
 جميل انما على مراجعة جميع الدرر الاخرى من المطالاة في سوريا على اختلاف انواعها در رجب كاتى
 حسيه الحاجة ذلك فيما حسيه الطابفة اليزيديه وذلك من راجعه لانه المحاكم راتاة
 العزاري والفقول في العزاري وايضا كلما يقض اصولها لتاثيره حاتون الطابفة لما اتى حاتون
 على تولى عن القضاء وخرال التولى وتبديله صفوة القول ناه المولى جميل اعلاه لانه صفوة
 والمصلا حسيه في طوا سئلوه باسم الطابفة فصلك والبيان رقت على هذا صحت التولى حررى الموصل
 المولى : در ريس مجبور من طه تربية عمره بنى حاتون
 شىخانه بطوا الموصل حسيه ذلكه العادة عند حاتون

حاتون
 حاتون
 حاتون

Belege -5- Wekaleta Meyane Xatûnê ji Cemîl Ağa re))

Ev e beşek ji wekaletnameya Meyane Xatûnê ji Cemîl Ağa re, [belge 5]:

((Meyane Xatûn keça Ebdî Begê ji ber xwe ve, û wekî ku wesîkar e li ser Tehsîn kurê Se'îd Begê, ku li gor nama wezaretê Êraqê ya karê hundir, di bin nimre 21963 û dîroka 25.9.1944 wek Mîrê Şêxan hatiye binavkirin, ... ew wekaleteke tevahî dide Cemîl Ağa kurê Dewrêş Ağa ku li gundê Erş Qîbarê ya bi ser wîlayeta Helbê- Sûryê ve ye rûdine, li gor wê wekaletê, ew kane hemû rêwresmên olî, karûbarên Şer'î û birêvebirina Êzdiyan li wir bike, kane jî hemû karên ola Êzdî, û pirsên di nav Êzdiyan de çareser bike. Ew di guhdan û bendewariya şênîyê Êzdî de xwedî biryar e, û ji hêla Mîrê Şêxanê û wesîkara wî Meyane Xatûnê ve rewadar e. Û gava ku gerek be, Cemîl Ağa kane bi vê wekaletnamê serdana hemû navendên deslata Sûrî bike.....

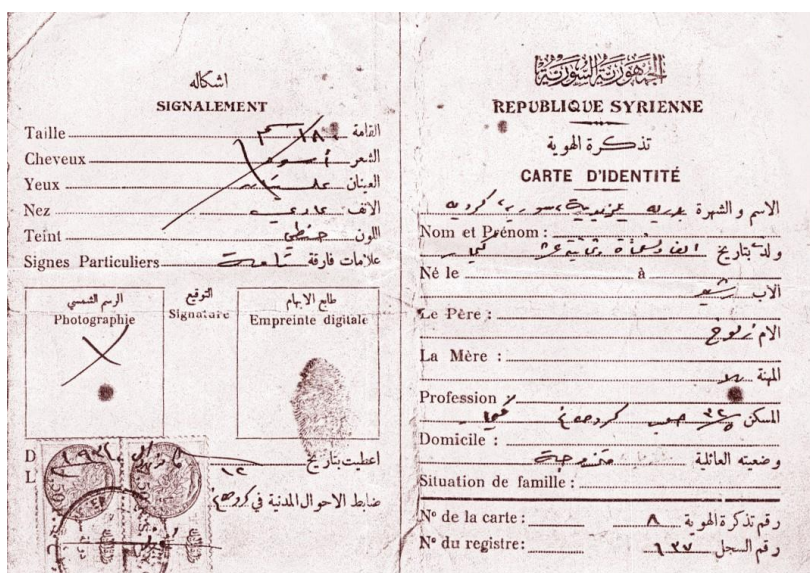
Wekaltdar: Derwîş Mecîd ji şênîyê gundê 'Ên Sifnê- Qeza Şêxan li Senceqa Mûsilê, li gora wekaleta tevahî ji ber Meyane Xatûnê ve)).
26.9.1945.

Li despêka rêbertiya Cemîl Ağa li sala 1932an, serhejmartin û tomarkirina yekê ji Êzdiyan re bidawî bû, û nasname jî hatin dan. Di nasnaman de, di cihê ola mirov de, (ola Êzdî) dihat nivîsandin, carina wiha jî dinivîsîn (Sûrî – Êzdî), carina netewa mirov jî dihat nivîsandin, wek: (Sûrî – Êzdî – Kurdî), [Belge 6].

Li despêka salên pêncî ji sadsala borî, Misto lawê Dewrêş Ağa, di civîneke serokên hozên Sûryê, Êraqê û Urdunê de beşdar bû, ew civîna li Urdunê hat girêdan, lawekî Şerîf Husên jî lê amade bû bû. Mebesta wê

komcivînê ew bû, ku raparînekê rakin, û deslatine qeraltiyane li wan her sê welatan damezrînin. Lê ew piroje ne çû serî.

Piştî serbixwabûna Sûryê, û bi behaneyê ku têkliyên Cemîl Ağa bi Firensiyan re hebûn, hemû destkeftiyên olî û civakî jê hatin kişandin. Cemîl Ağa jî xwe da alî, û li mala xwe rûnişt, ta li 11. 12. 1972an çû ser qedera xwe.

Belge -6- Nasnama jinekê ji Gundê Kîmarê ji sala 1934an.
Nav û paşnav: Bedriyê, Yezîdiyê, Sûriyê, Kurdiyê.

Rewşên niha yên Êzdiyên Na.Efrînê:

Li van dehsalên dawîn, Êzdî li ola xwe xwedî derdikevin, berdana wan jî ji ola xwe re pir hindik bûye.

Lê dîsa mîna berê, rêberên olî ên xwende peyda nabin, ew jî pirseke îjdil û ziyandar e ji ola Êzdî re.

Ji hêla dewleta Sûryê de jî, teşeyeke fermî û nasraw ji ola Êzdî re tune. Ji ber ku ol û bineolên ku bi şeweyekî fermî li ba dewletê naskirî ne, ev in:

- 1- Misliman û rêolên wan.
- 2- Fileh û nofên wan.
- 3- Ola Mûsewî (Cihû).

Ev lêmikûrnehatina ji ola Êzdî re li Sûryê ji serdema Osmanî de maye, dewleta Sûrî a nû, bêyî ku rewşên olî û civakî yên ku hene, di ber çavan re bibe, û li ser raweste, wê ew zagona Osmanî wek berê hîşt, û bi kar tîne⁽¹⁾.

Di van çend salên dawîn de, guhdaneke baş ji hêla sazî û alavên ragihandinê ên Kurdî ve bi ola Êzdî çê bûye û wê baş didin nasîn. Lê ya ji hemiyar giringtir ew e, ku mirovê Êzdî mîna berê ji ber ola xwe ve bi kêmaniyê hestewar nabe, û kane eşkere kurdîtiya xwe jî xuya bike.

Roja îro, digel ku gelek dewlemend û rewşenbîr di nav Êzdiyan de hene, lê rêbertiyê Êzdiyan e civakî e yekbûyê li Na.Efrînê ne tê dîtin.

Li dema niha, Êzdî baş guh didin xwendinê, gelek xwedan fêrnameyên zanîngehî û zanîna bilind di nav wan de peyda bûne, lêbelê hîn helwesta piraniya rewşenbîr û xwendevanên Êzdî li derbara ola xwe neyînî ye, û ne wek tê xwastin e.

Ji despêka salên şêstî de ji sedsala borî, penabertiyêke pir mezin di nav Êzdiyên Na.Efrînê de çê bûye. Piraniya

¹ - Fuad Hilal û Nedîm Feqş: Rêbera Helebê ya geştavanî, rûpel 173.

wan barkirine û çûne bajarê Helebê, hejmareke mezin çûye welatên Ewropî, û bi taybetî jî Aleman. Ên ku li gundên xwe mane jî, di çandinyê de dixebitin, û karên aborî ên têvel dikin.

Ji aliyê siyasî de jî, Êzdî di hemû rêxistinên siyasî ên Kurdî û Sûrî de kar dikin, lêbelê, tu kes ji wan ne gihîştîye astên bilind û giring di postên deslata Sûryê de. Tenê rehmetî Sebrî Huso ji gundê Qestela Elî Cindo, di salên heştê de ji sedsala bîstan, bû endamê encûmena parêzgeha Helebê.

Hemû Êzdî Kurd in, lewre qezenckirina mafên wan ên olî, civakî û siyasî jî, bi rewşa tevahî ya gelê Kurd ve girêdayî ye.

Lêkolîna Diduyan

Hejmara Êzdiyan li navça Efrînê

Li sala 1907an, Qis H.Lamans hejmara Êzdiyan li Çiyayê Kurmênc bi qasî 3000 kes texmîn kiri bû. Tê bawer kirin, ku ew hejmar li wê hîngê nêzîk rastiye bû. Çinkî wî texmîna xwe li ser seredana yekser ji gundên Êzdiyan re danî bû.

H.Lamans di nivîsara xwe de, gundên Êzdiyên ku Îslam bû bûn jî anîne zimên. Tiştê ku bala mera dikşîne, hejmara Êzdiyan ya ku H.Lamans ji gundên ku lê rûdiniştin re aniye, pir nêzîk rewşa wan a niha ye.

Serhejmara fermî ya Êzdiyan a yekê li navça Çi.Kurmênc, li sala 1932an bi dawî bûye. Ji bilî wê, me kanî du serhejmarên fermî yên Êzdiyan ên din jî, ji serdema Firensî de li Sûryê, bi dest bixistana, ew jî wiha bûn:

Yek: Serhejmara salên di navbera 1927-1932an de, di wê de, lîstek bi navên gundên ku Êzdî lê rûdiniştin, û navên kes û famîleyên wan jî hene. Ew lîsta, wê hîngê, ji Êzdiyan re wek kutikê nifûsê bi kar dihat. Belgeyên wê serhejmarê li ba Dewrêş Ağa Şemo bûn, û paşê jî li ba Cemîl Ağa man.

Didu: Serhejmara 3.6.1941ê ji nifûsgeha Efrînê.

Dema ku mera van her du serhejmaran dide ber hev, cudatiyeke aşkere di navbera wan de tê dîtin. Çinkî, di serhejmara nifûsgehê de, belkî ji ber helwestên dilteng yên hin nivîskarên nifûsê di tenga ola Êzdî re bû jî, gelek Êzdî, bêyî ku zani bin, di kutikê nifûsê de, bi navê Mislîman hatine tomarkirin⁽¹⁾. Wê yekê hîşt, li şûna ku hejmara Êzdiyan li gora pîrbûna xwazayî bilind bibe, ew hejmar piştî deh salan di kutikê nifûsê de nîvnîv daketiye.

Me jî ji hêla xwe de, bi alîkariya Şêx Husên, li sala 1995an Serhejmareke texmînkî çê kir. Me malên Êzdiyan li her gundekî jimartin. Li gor wê, hejmara malên Êzdiyan gihîştî bû 677an, eger em zani bin ku hejmara endamên mala Sûrî a gundî heft kes in, dê hejmara Êzdiyan li wê sale, li navça Efrînê wiha be: $677 \times 7 = 4975$ kes. Û ji ber ku pileya goçkirinê ji deverên gundên Êzdiyan li wê salê dora %53 bû, hejmara Êzdiyan a tevahî li sal 1995an, li gor serhejmara me a texmînkî, dê dora deh hezar kes be.

Ev e lîstek bi wan hersê serhejmarên Êzdiyan, û navên gundên ku lê rûdinin. Me navên gundan wekî ku çawa di serhejmara Firensî de hati bûn, nivîsandine, [lîste -1-]:

¹ - Hin Êzdî Ehmed Ce'fer tewanbar dikin û dibêjin, dema ku ew li salên 1940-1942an nivîskarê nifûsê bû li bajarê Efrînê, bêyî ku Êzdî zani bin, wî gelek ji wan Mislîman nivîsandine. Lê gava ku me ew yek da rûyê Ehmed Ce'fer, wî ew tişt bicarekê înkâr kir.

Gund	Serhejmara Firesî 1927- 1932an	Kutkê nifûsê 1941ê	Serhejmara texmînkî 1995an
Qîbar	431	313	350
Îska	38	20	70
Remadiyê	6		
Dêwa	6		
Cûmkê	10		
Kanî Gewrkê	22		
Cindirês	7		140
Çolaqa	7		
Qujûma	7		
Kokebê	14		
Basûtê	12		
Tilhemo	11		
Miskê	15		
Çeqelê Cûmê	24		70
Başemrê	50	109	
Fafirtîn, Kibêşîn	114		
Gundî Mezin	171	68	21
Bircilqasê	72	12	
Kîmar	149	157	60
Xezîwê	219	161	
Turundê	139	123	120
'Endarê	22		70
Birca Evdêl	115	76	
Şadêrê	111	21	70
Keferzîtê	57		35
Basûfanê	199	245	910
Qerebaş	216	60	700
Baflûn;	64		350
Sînka	187	64	98
Qestela Cindo	361	235	840
Beradê		112	
Qitmê	228	13	300

Bî'iyê		14	
Birc Hêderê		6	
'Elî Qîna			105
Aşkê Şerqî			42
Bajarê Efrînê			500
Tevahî	3369	1746	4975

Lîste -1- Lîsteya serhejmarên Êzdiyan li salên (1927-1932)an 1941ê, û serhejmara me a texmînkî ya sala 1995an.

Sedemên dagerîna hejmara Êzdiyan

Berî nîvê yekê ji sedsala nozdehan, piraniya şênîyê gundên Dešta Cûm, devera Şikaka û Çi.Lêlûn, ku pêtirî sed gundî ne, Kurdên Êzdî bûn.

Lê ji despêka nîvê diduyan de ji sedsala nozdehan, hejmareke mezin ji Êzdiyan ola xwe berdan û bûn Mislîman. Wê berdana hindik û lê berdewam, ra dawîya nîvê yekê ji sedsala bîstan ajot, û ola Êzdî li Çi.Kurmênc toşî windabûneke rastînkî kir.

Ew guhertina olî, di bin bandora hin kirdeyên civakî, aborî û siyasî de çê dibûn. Em kanîn van kirdeyan, wek sedem ji dagerîna hejmara Êzdiyan re bijmêrin:

1. Li nîvê yekê ji sedsala nozdehan, gelek hêrişên subayên Osmanî bi ser welatê Kurdan de dihatin. Li wan deman, Osmanîyan gelek çar, artêşa xwe bi ser navçeyên Êzdiyan de li Şengalê û li Şêxanê, û bi ser warên hozên Kurd ên Êzdî de dibirin. Li navça Çi.Kurmênc jî, piştî ku Betal Ağayê Diduyan li sala 1832an hate kuştin, hejmarîna mezin ji Êzdiyan ji tîrsa

deslata Osmanî re, êzdîtiya xwe înkâr dikirin û li dawiyê jî yekcar Îslam dibûn.

2. Deslata Osmanî ji despêka serdema xwe de, Êzdî wek komeke olî ku ji Misilmantiyê veqetî bûn, didîtin. Dorhêla gelêrî a civakî a Îslamî jî, Êzdî wek gawiran dijmartin, û digotin ew perestvaniya Firîşteyê Xinaniyê dikin. Lewre, û daku wan ji (gawirtiyê) rizgar bikin û bikin Mislîman, deslatê û hin Mislîmanên Kurd û cîranên wan ên li gundên Rojhilata Çiyayê Lêlûn dijîn jî, fişarên (zixt) derûnî, civakî û aborî didan ser wan, û gelek çaran neçar dikirin ku Êzdîtiya xwe înkâr bikin, û li dawiyê Îslam jî bibin.
3. Êzdiyên Çi.Kurmênc ji gelek hozan dikşên, wek Şikak, Dina, Xaltî, Dimilî... û hwd. Ev komikên hozî ên biçûk, Êzdî ji piştgiriya hozî ya ku li wan deman pir giring bû, bêpar kirin, û rê ne da ku rêbertiyeke Êzdî e civakî e xort were meydanê, daku kani be bawermendên ola Êzdî biparêze.
4. Ji bilî tunebûna rêbertiya civakî, rêbertiyeke Êzdî e olî jî peyda ne dibû. Rojekê ji rojan, rêbertiyeke olî e xwedî giraniyeke zanistî li Çi.Kurmênc derneket, û herdem û ra niha jî Şêxên olî ne xwende bûn.
5. Bi demê re, pêwendiyên Êzdiyên ku ji navenda Olî li Şêxanê dûr keti bûn, lawaz dibû, coşa wan ji ola xwe re kêm dibû, û roj li dû rojê ew winda dibûn.
6. Di çar salên piştî şerê cihanê ê yekê de, çalakiyên çekdar ên germ, ji hêla çetan de li navça Çi.Kurmênc dihatin kirin. Di wê heyamê de, Êzdiyên navça Çi.Kurmênc jî toşî destdirêjyên wan dibûn. Ew

destdirêjî li salên sihî ji sedsala bîstan ji hêla Tevgera Mirûdan ve jî hatin kirin, û heyameke tirsê li dor Êzdiyan peyda dikir, loma jî, gelek Êzdiyan ji tirsê re ola xwe înkâr dikir û paşê jî dibûn Misliman.

7. Di dehsalên sisiyan û çaran ji sedsala bîstan de, dema ku pere ji bo karûbarên rêbertiya Êzdîtiyê dihatin civandin, tê gotin ku gelek malên Êzdî ên xizan, ji bo ku peran nedin, digotin em Îslam bûne, paşê jî bi rastî ola xwe berdidan.
8. Êzdîti oleke Kurdî ye, yanê di nav Kurdan tenê de heye. Ew tu caran jî, ji penaeke (kiyan) siyasî re ne bûye oleke fermî. Ango kirdeyê siyasî ku derfetên baştir ji mandina olan û pêşdebirin û belavbûna wan re peyda dike, ji Êzdîtiyê re peyda ne bûne. Ew jî kirdeyê neyînî e zor giring bû di rewşa ola Êzdî de.
9. Ji bilî van tiştan, Êzdîti olek ne vekiriye, ango ji bilî kesên ku ji bav û diya xwe de Êzdî ne, ew tu kesên din di nava rêza xwe de napejrîne.

Xişmûtarên ku bi ser Êzdiyan de hatine "Di navbera sedsalên sêzdehan û nozdehan"

Êzdî dibêjin, ew di dîroka xwe a dirêj de, ji hêla gelek artêş û dewletan ve, toşî 72 fermanên qirkirinê bûne. Ew gotin jî ta radeke bilind rast e. Çinkî li dirêjiya heşt sed salî, Êzdî û navçeyên wan, li ser destê desladaran, paşê jî ji hêla waliyên Osmanî de, toşî gelek talan, kiryarên kuştinê û goçkirinan bûne; war, pîrozgeh û rêberên Êzdiyan bûne armancên hêrişan, û wan zordaran pêkol

dikirin ku ola Êzdî ji meydanê rakin, û bawermendên ola Êzdî jî tune bikin.

Zordariya despêkê, li sala 1246an bi destê xwedanê Mûsilê Bedridîn Luilui hatiye kirin. Wî biraziyê Şêxadî û rêberê ola Êzdî ê navdar Şêx Husên kuşt, mîrîtiya wî kavi kir, alîgirên wî jî yan kuştin yan jî derbeder kirin.

Wê hîngê hejmareke mezin ji Êzdiyan li deverên Kurdistanê belav bûn, hinek jê ra li deverên Helebê û Şamê bicih bûn.

Pişt re, bêtarine din bi ser Êzdiyan de hatin, çî li navenda olî li Welat Şêx, û çî bi ser hozên Kurd ên ku bû bûn Êzdî de.

Di wan zordariyan de û li dirêjiya sedsalan, bi deh hezaran Êzdî hatin kuştin, û komine mizin jê mişext bûn. Hinek ji Êzdiyan ra gihîştin Ermenistanê û Gurcistanê, gelek jî hatin li ba kesên ji ol û netewa xwe li deşta Cûmê û li Çiyayên Kurmênc, Zagê û Reşa li Rojavayê çemê Ferêt bi cih bûn.

Emê dîrokên hin hêrişên subayî ku li dijî Êzdiyan û encamên wan, wek di jêderên nivîskî de hatine, hewaldin⁽¹⁾:

- Li sala 1571an, waliyê Bexdadê Silêman Paşa hêrişek bir Şengalê, û hezar peya kuşt û wêrankirineke mezin kir.

- Li sal 1638an, Ehmed Paşayê Osmanî, artêşek rakir ser Çi.Şengalê, 13 hezer peyayên Êzdiyan kuştin û bi hezaran jin û zarok bi xwe re birin.

1 - Şakir Fetah: Êzdî û ola Êzdî, Rûp 108-123.

- Li sala 1786an, waliyê Mûsilê Ebdilbaqî Paşa, hêriş ser hoza Dina ya Êzdî kir, bêtirî sed mêrî jê kuşt û hejmareke mezin jê mişext kir.

- Li sala 1799an, waliyê Mûsilê, tev hin hozên Ereb, hêriş birin ser gundên Êzdiyan, gelek ji wan kuştin û hejmareke mezin ji zarok û jinan birin li bazarên Mûsilê firotin.

- Li sala 1807an, waliyê Mûsilê Nu'man Paşa kuştineke mezin di nav Êzdiyên Şêxanê de çê kir.

- Li salên 1767, 1779, 1792, 1793, 1794, 1800, 1802, 1803, 1809, 1835, 1836, 1839⁽¹⁾, 1844, 1847an, Êzdî ji hêla waliyên Bexdadê û Mûsilê ve toşî gelek hêrişên leşkerî bûn, hejmarine mezin ji wan hatin kuştin, hin mişext bûn, perestgeh û gundên wan hatin hilweşandin û arziyên wan jî hatin talankirin.

Piştî hêrişa sala 1847an, Înglîzan xwe gihandin Siltanê Osmanî, û wê yekê kir ku hinekî destê Siltên li ser Êzdiyan sist bibe.

Lê li sala 1890, serokê artêşeke Osmanî bi navê Umer Wehbî Paşa, dîsa hewilda ku Êzdiyan ji dînê wan derxe. Wî mêrava Şêxadî veguhast û kir dibistaneke olî e Îslamî, lêbelê ew zû li biryara xwe vegeirî.

Ew kiriyara hewildana Osmanî a dawîn bû, ku li dijî Êzdiyan û ola Êzdî hate kirin⁽²⁾.

1 - Guman dibe, ku Welî Aqayê Hec Omer desladarê Kilisê li wê demê, di bareya leşgerî ya 1836an, yan 1839an de beşdar bû bû. Wî du jin ji talana Êzdiyan anîn. Bawer dibe ku pêwendiyên mirovatiya wan jinan bi Mîrze begê re hebû. Jinek jê bi navê (Gulê Xatûn) bû.

2 - Ebdirezaqê Husênî: Êzdî li niho û pêşeroja wan, rûp 154-155.

Beşê Sêyem

Servehî - (I)

Zeredeşt Pêxemberê yekirina Xwedê

Piraniya jêderên dîrokî dibêjin, ku Zeredeşt di sedsala şeşan berî zayînê de, li herêma Medya ku di navbera derya Xezerê û çemê Dicle de bû, jiyaye.

Di kultûra Zeredeştîyê de hatiye gotin, ku roja jidayîkbûna Zerdeşt rojêke bêmînak bû. Di wê rojê de, sirûşt tevde şa bû, Iblîs jî revî û xwe veşart, lê wî peyayên xwe şandin da ku ew zarokê nûhatî bikujin. Û gava ku ew nêzik dergûşa wî bûn, nûbûyiyê şirmij deng kir, lavek ji Xwedê re kir, û peyayên Iblîs birevandin dan.

Gava ku Zeredeşt piçekî mezin bû, dîsa Iblîs xwest wî ji rê bike, û vê re qirar kir, ku eger ew "peyama xwe a Pêxembertiyê" berde, dê hukmê tevahiya gerdûnê têxe destê wî, lê Zeredeşt razî nebû û Iblîs qewitand.

Zeredeşt hîn di xortaniya xwe de cihê baweriya xelkê bû, û ji sinciyên baş re mînak bû. Piştî, derbas nava olperestan (kahinan) bû, û bû bawermendekî oldar ji olên "Hindo Ewruhî" ên Xwedênenas re. Wê hingê, ew di nav hevalên xwe de bi zanebûna olî dihat nasîn. Lêbelê pir neçû, ew ji wan veqetiya û guhertineke olî e gewre di olbaweriyên Êranê û hemû mirovatîyê de çêkir.

Jêder dibêjin, rojekê, Zerdeşt daketi bû nava avê, daku avê ji hevrêyên xwe ên bawermend re wîne. Û gava wî kunê avê dagirt, û kir ku ji avê derkeve, jîndarekî ji roniyê li ber kendalê çemê jê re diyar

bû. Zerdeşt jê tirsî, lê jîndar xwe danasîn, vê re peyivî, û ew hêmin kir û got, ku ew “Fohomana” ye, ew yek ji şeş teşeyên giyanî yên li dora Xwedayê tekûbitenê “Ehoramezde” ye.

Wî Firişteyî bi destê Zerdeşt girt, bir ezmên û di nav destên Ehoramezde û teşeyên giyanî “Emîşe Spênte” de danî. Wê gavê, Zeredeşt peyama pêxembertiyê ji Xwedê wergirt û jê hate xwastin, ku miletê xwe û hemû mirovan pê agahdar bike. Dema ku Zerdeşt peyama pêxembertiyê wergirt, ew di sî saliya xwe de bû.

Piştî ku Zerdeşt ji ezmên vegeerî, wî doza peyama Xwedawendî kir. Lê gelê wî jê bû bi guman, û bi tirs li doza wî nihêrî, nemaze gava ku wî ew bi êşkenceya dinyadin gef dikirin û digot, ku her mirovek kane nemirî bibe, û ne tenê mirovên dewlemend.

Piştî deh salan ji dozkariyê, û gava ku Zerdeşt ji gelê xwe bêhêvî bû, wî barkir û çû welatê Xuwarizmê. Li wir Qeralê Xuwarizmê bixêrhatina wî kir, û wî û jina wî bi ola Zeredeşt bawer kirin, û herwiha rê li ber Zerdeşt vebû ku ola xwe belav bike.

Zeredeştîya resen di rêwesmên xwe de, pir sivik û hêsan bû. Li despêkê, gerek bû mirov zanînên olî nas bikirana û bi wan têgbihişt, paşê jî ev lava bigota:

“Ez Ehoramezde pîroz dikim, bi Zeredeşt bawer dikim, Iblîs tu ne dikim, her şeş Emîşe Spêntan rêzdar dikim û çêxwaziye li ba Ehoramezde dibînim”.

Bi vê laveyê mirov ola xwe a berê berdida û dibû bawervanê Zeredeştîyê.

- **Bingeha baweriya Zeredeştîyê:**

Hîmê Zeredeştîyê ê bingehîn yekbûna Xwedê bû. Çînkî ew cara yekê bû, ku di dîroka mirovtiyê de dihat gotin: Xwedê yek e, Ehoramezde ye, tekûbitenê ye, wî her tiştên çê û baş afirandiye, ji bedxwaziye ne raziye, ji ber wê jî ew ji despêkê de li dijî şer rawestiye, û çêxwazî û rastî dê li dawiyê biserkevin, bedxwazî jî dê bişkê, Iblîs û karên wî jî dê bicarekê têk biçin.

- **Afirandina civata giyanî/Firîşte:**

Li despêkê, ji Ahoramezde pêve tişteke tune bû. Piştî wî cêwiyek giyan afirand û her du azad kirin, yek "Spêntemayno", yê din jî

"Angiramayno" bû, û Xwedê rabû ji bo vebjartina delameta wan a sinciyane ew azad kirin.

Spêntemayno sinciya çêxwaziyê vebjart û bi "Giyanê Pîroz" bi nav bû. Angramayno jî sinciya şerxawziyê vebjart û bi "Giyanê Xinan" (xebîs) bi nav bû. Ê ji ber ku ew vebjartina vebjartineke azad bû, pêgerek bû, ku heryek ji vebjartina xwe re dilsoz û pêbend be. Loma jî, sê baweriyên Zeredeştiyê ên bingehîn hene: Azadî, vebjartina azad û dilsozî ji wan her du bingehên sereke re. Li gor wê yekê, bingeha birêveçûna heyînê di Zeredeştiyê de, çi ji şênîyê zemînê, û çi ji yên ezmên re, li ser pêkanîna wan her sê hêman û baweriyên radibe.

Piştî ku wan her du teşeyan şopên li dijberî hev vebjartin, pevçûna dijwar û demdirêj di nav wan de dest pê kir. Ê digel ku Xwedê ji despêkê de kanî bû Angiramayno tu ne bikira, lê wî biryar xwe standi bû, ku gerek e ew jî ji zagona azadiyê re, ewa ku ji hemû afrandeyên xwe re danî bû, pêbend û dilsoz be.

Ê ji bo ku ew zagona "vebjartina azad" bicih wîne, Xwedê bi dilê xwe bi aliyê Spêntemayno girt. Ê da ku hêza xwe ji pevçûnê re xurt bike, wî bi beşdariya "giyanên pîroz", şeş teşeyên ji roniyê, wekî ku çawa mûmekê ji mûmekê vêxe, ji giyanê xwe afirandin û nav li wan kir "Amîşaspênta", yanê "nemirên pîroz", ew teşe jî ev bûn: Fohoyama (ramana çê), Aşa vahêsta (rastiya rast), Kişatar Vêra (firîşteyê paşrojê), Spênta Armaytî (dilsozî), Horvat (sergihayî), Êrmîfî (nemirin).

Wan her şeş pêriyan, alîkariya Xwedê di afrandina gerdûnê de kirin, û di navbera Xwedê û hemû afrandeyên wî de bûn navbêncî. Emîşespênta jî çend jîndarên pîroz afirandin û bi navê "Ahora" hatin nasîn, û Ehoramezde ew jî di warê pevçûna bi şerxawziyê re stubarkirin.

Li hember wê, Angramayno jî çend teşeyên giyanî, ku berê bi rû bûn û bi (Dêva) bi nav dibûn, hişyar kirin, ew xapandin û kirin ku li kêleka Angramayno, li dijî her karekî qenc ku ji Xwedê tê bisekinin. Ê herwiha, bi vî hawî, jiyana giyanî, berî jiyana şênberî (madî) hat afrandin.

Di ser vê jiyana dudijberane re, Ahoramezde bi gewretiya xwe a payebilind, di ser her tişteki re radiwestî. Lêbelê wî di ew pevçûna dergûşki û hemta de, piştî hêzên çêxwaziyê digirt.

Lêbelê Ahoramezde dizanî, ku şikandina bedxwaziyê û alîgirên wê, dê bê afirandina jiyanêke şênberî (madî) ku mirov navnîşana wê be, ne gengaz be. Wî didît ku jiyana şênber dê bibe meydaneke lêhatî ji pevçûna di navbera serbazên rastiyê û xinaniyê de. Û dizanî jî, ku Angramayno dê bi hemû hêza xwe, hêriş rindî û qencyê bike, lêbelê ewê li dawiyê, di keftelêta şerê dijwar û berdewam de, biweste, were tunekirin, û rola mirov jî dê di wê serkeftinê de giran be.

• Afirandina gerdûnê:

Xwedê gerdûn bi du qonaqên çêkir:

1. Li despêkê, Xwedê rewşeke şênberî e hevîrkî (cêlî, hûlamî) e bê reng û şêwe bi navê "Mênog" afirand.

2. Piştî ku Xwedê giyan bi tiştan de berda, rewşa şênberî a bi reng û şêwe peyda kir, navê wê rewşê "Gêting" bû. Gêting bi şeş qonaqên demkî hate çêkirin. Li despêkê, Xwedê ezman ji zinarekî kirîstalî çêkir, paşê jî ev tiştina li pê hev çêkirin: Av, zemîn, keskahî, jîndar û li taliyê jî mirovê yekê çê kir.

Piştî ku Ehoramezde afirandina gerdûnê kuta kir, Engrameyno xwe avête nav û dûzana wê ji hev xist. Wî stêrk li ezmên belav kirin, ava deryayê şor kir, nerindî li cîhanê belav kir û tovên şer û kavliyê di gerdûnê de çandin. Piştî, ew ket mejiyê mirov jî û sinciyên her ne baş tê de çandin.

Wê hîngê, Emîşespênte rabûn li hember wî sekinîn û tiştên ku Engrameyno û alîgirên wî wêran dikirin, durust dikirin. Û herwiha, pevçûn di navbera her du aliyan de ranaweste. Û digel ku çêxwazî dê li taliyê bi ser bikeve, lê Firişteyên Emîşespênte, wekî ku teşeyên çêxwaziyê ne, dê bê alîkariya mirov bi ser nekevin.

Ji ber wê jî, ji mirov tê xwastin, ku erkên xwe ên sinciyane nas bike, bi ramana xwe, gotina xwe û bi karê xwe ê qenc, piştî hêzên çêxwaziyê bigire, daku pevçûna gerdûnê a çêxwaziyê biserkeve û dîrok biçê asta xwe a dawîn. Tenê li wê demê, dê heyîna şênberî û giyanî ji şer û ji xinaniyê pak bibin.

- **Qonaqên dîrokê û derketina "Rizgar":**

Ehoramezde dizane ku dawiya bedxwaziyê dê were, loma jî wî pîlaneke ji sê qonaqan danî, her qonaqek jî bi serdemeke demê dest nîşan dike:

1. Qonaqa yekê (qonaqa afirandina bêkêmanî): Ehoramezde gerdûn bi ciwantirîn û sergihatirîn şêwe afirand, û ew demeke dirêj wilo ma, û Iblîs jî di wê demê de razayî bû.

2. Qonaqa diduyan (qonaqa têkilhebûnê): Iblîs hêriş afrandeyên Xwedê kir, jehra xwe berda nav û çêxwazî û bedxwazî têkil hev kirin.

3. Qonaqa sisiyan: Ew bi cudakirina çêxwaziyê ji bedxwaziyê dest pê dibe, û Iblîs têk diçe. Wê hingê gurdûn dê vegere rengê xwe ê ciwan û bêkêmanî, dîrok jî dê bigihê dawiya xwe, û demeke herdemî e bê nakokî û bê dijberî dê dest pê bibe. Di wê demê de, nexweşî, êşek, xeydîn û mirin namîne.

Qonaqa sisiyan bi hatina Zeredeşt dest pê dibe, û bi hatina Rizgar ((Şawşinyat yan Şoşanz – Mesîhê Bendewar)) digihê dawiya xwe, ji ber ku Şoşanz dê rêbertiya şerê taliyê di navbera hêzên çêxwazî û hêzên reşantiyê de bike.

Rizgar bi xwe jî dê ji keçeke keçîn bibe, gava ku ew xwe di gola ((kana sava)) de bişo, dê bi ducanan bibe, çinkî tova Zeredeşt ya ku ji hêla Firîşteyan de di golê de hati bû hilanîn, dê derbas malçûka wê bibe û wê avis bike. Yanê Rizgar ji piştta Zeredeşt tê. Û digel ku Rizgar bi ew şeweyê awarte dibe û tê cîhanê, lê ew jî dê û bavekî mirovî ye, ev yek jî diyar dike, ku rizgariya gerdûnê ji bedxwaziyê ji stubariya mirov e, ewê keftleftê bajo serî û dê li her deverêkê bide pê serbazên reşantiyê û wan jî rûyê zemînê bimale.

- **Çawahiya Pişdawiye (cîhana din)**

Piştî ku mirin derbas jiyana mirov bû, bawerî bi vijînê, hesêb û jiyana din hat. Mirov bawer kir, ku mirin guhertineke, jîndar pê ji rewşa "Gêting" a şênberî derbas a giyanî a zelal "Mînog" dibin.

Piştî ku giyan ji govdê mirov derdikeve, ew ta dema ku govde ji binê zemînê radibe di berbeqa Mînog de li benda roja rabûnê (qiyametê) dimîne, wê hîngê ew her du dîsa bi hev re bibin yek.

Sirûdên Gata yên ku li ser zimanê Zeredêşt hatine gotin, wiha dibêjin:

Piştî ku giyan govde berdide, li ber "Mîsra" serokê dadmendên cîhana din radiweste. Mîsra li karên ku wî di jiyana xwe de, ji ber mirovatî û çêxwaziya gerdûnê de kirine, dipirse. Her du alîkarên Mîsra, Sirwaşa li aliyê rastê û Raşno li aliyê çepê disekin, û karên mirî bi mêzîna hesêb dipîvin. Qencyên wî dixin aliyekî û xirabiyên dixin aliyê din, eger kêla xêran giran bû, ew diçe bihuştê, û eger a xirapiyan dagerî, ew diçe dojhê. Wê hîngê, qurban, rêwresm û laveyên wî sûtê lê nakin, tenê raman, gotin û karên wî ên qenc tene hesabkirin.

Piştî wê, giyan diçe ser "Pira Sîratê". Ew pira li pêş giyanê mirovê çêxwaz fere dibe û bi hêdîka berve deriyê bihuştê diçe. Lê ew li ber giyanê pîs teng dibe û di nav agirê dojhê wer dibe. Giyanê ku rindî û pîsîyên xwe bi qaserî hev bin jî, pirê derbas dike û diçe li cihekî di navbera bihuşt û dojhê de mîna remtelekî bê hest dimîne.

Gava ku Rizgar Şawşinyat dertê, dawîroj nêzîk dibe. Zemîn hestiyên miriyên ku ji kûraniya dîrokê de di bin xakê de veşartî bûn, hildide. Dojh û bihuşt jî ji mirovan vala dibe, û hemû tene roja hêşra gewre. Li wir, kesên ku ji hezar salan de mirine û yên ku hîn dijîn, hevdu dibînin û hemû tene hesabê dawîn.

Di wê rojê de, Firîşte êgir berdidin zemînê, çiya dihelin, çemekî ji ronaveke agirî çêdibe, divê herkesek tê re derbas be. Kesên çêxwaz, wekî ku çawa di çemekî ji şîrê sarûgermî re dimeşin, derbas dibin. Ên bedxwaz jî, li ber lehiya êgir diçin û ji rûyê zemînê winda dibin. Li wê çaxê, serbazên reşantiyê yekcar têk diçin, û ew jî bi lehiya çemê êgir re diçin kûrahiya dojhê cihê ku Engramayno û yên pê re jî revî bûnê. Û herwiha yekcar dawîya bedxwaziya tê.

Piştî wê, dojh jî mîna hemû gerdûnê, xwe pak dike û dibe herêmek ji zemîna şehreza. Ew kesên ku çemê êgir derbas kiri bûn jî, li ser zemîneke pak û li bin ezmanekî nû dijîn, ew zemîn û ezman yên berê bixwe ne, lê mîna despêka afrandîna xwe a despêkê, pak û zela bûne.

Piştî wê, Ehoramezde radibe ava nemiriyê dide hemûyan, û di bihuştê ku ferehiya wê qaserî erdê û ezmana ye, nemirî dibin. Her

qunceq ji wê bihuştê di buhareke herdemî de dimîne û ji her rengên darûber û gul tê de şîn dibin.

• Sincî, lave û erkên sinciyane di zerdeştiyê de:

Li gor baweriya Zeredestiyê, mirov û Teşeyên Pîroz (Firişte) ji hêla erkên dijîtiya bedxwaziyê de mîna hev in. Loma jî, gereke mirov li birayê xwe yê mirov û li hemû afrandeyên Xwedê miqyat be, li giyan û govdeyê xwe jî miqate be. Lêmiqatebûna govde jî bi paqijî, xwarin û vexwarina sivik û bi hevsengiya (tewazin) di her tiştî û karî de tê kirin. Lêmiqyatbûna giyanî jî bi pêkanîna sîstema sinciyan a rast ya ku Zeredest daniye pêk tê. Ew erk jî bi sê hêmanan tê pêkanîn:

1. Ramana baş: Gerek e mirov bi ramanên baş mijûl bibe û ên pîs jî ji xwe dûr bixe.

2. Gotina baş: Gerek e gotinên baş ji devê mirov derkevin.

3. Karê baş: Gerek e mirov herdem karê baş ji bo mal û civata xwe bike, û hîç ziyane negihîne jîndarên din.

Û ji ber ku mirov hêjatrîn afrendeyê Xwedê ye, gereke hiş û zanebûna ku Xwedê dayê, têxe xizmeta rindkirina gerdûnê, daku bigihê asta xwe a pak û gewre, ya ku dê li dawiya demê bigihê. Çinkî mirov di nav hemû afrendeyên Xwedê de motik e, wê lomê jî, stubariya wî ye, ku afrandeyên Xwedê ji bindestiya Iblîs rizgar bike.

• Rêwresim û lave:

Di dema Zeredest de, Zeredestî oleke sade û hêsan bû, tenê çend rêwresmên wê ên olî hebûn. Lê bi demê re, bawermendan gelek tiştên têvel û têkilhev lê zêde kirin.

Zeredest pênc çax nimêjê ferz kirin, Berbangî, Nîvro, berhêvarî (Îkindî), Rojava û Nîvê şevê. Nimêja nîvro û nîvşevê xwedî giringiya taybet bû, ji ber ku li nîvro, hêzên ronahiyê di bilintirîn hêza xwe de ne, mîna dema ku Xwedê gerdûn çêkiri bû. Li nîvşevê jî, hêzên reşantiyê di bilintirîn çalakiyên xwe de ne, ji ber wê jî, û ji bo piştgiriyê hêzên ronahiyê, bawermend êgir dadidin û li ber nimêjê dikin.

Berî nimêjê, bawermend avdaz dike, dest, rû û lingên xwe dişo, radibe li nav destên Ehoramezde disekine, destê xwe bi xwe de berdide û lavyên nimêjê dibêje. Di dema nimêjê de, gerek e çavên

wî li êgir bin. Li dema nimêjê jî, pişta xwe vedike, bi her destan digire, paşê jî wê sê caran li nava xwe dalîne û li pêş û li paş girêdide, bi wê yekê, ew destnîşana hersê sinciyên Zeredeştiyê yên ku me li jor goti bûn, dike.

Di ola Zeredeşt a resen de, pîrozgeh, pût û cihên şerjêkirina qurbanan tu ne bûn, ji ber ku Xwedê li her derekê ye. Xwedayê ku zemîn û ezman têrê nake, di maleke ku bi destê mirov hatiye çêkirin de rûnane, ji ber wê jî, nimêj li her dereke pak ku ûcaqê êgir lê hebe, gengaz bû.

- **Rêwresmên mirinê:**

Govdeyên jîndarên zindî ji gerdûna Ehoramezde ne, pak in, lê dema ku dimrin, laşên wan dikevin gerdûna Engirameyno û dibin tiştine pîs û pintî. Ji ber wê jî, û ji bo ku zemîn qirêj nebe, Zeredeştiyan laşê miriyan danetanîn ser xakê, ew li cihekî bê kes li ser tehtekê datanîn ta goştê wî diriziya, yan balindeyan dixwar, pişt re û da ku kani be li roja vejînê ji nû ve rabe, ew hestû binax dikirin.

- **Rêbazên pakbûnê:**

Di Zeredeştiyê de, kufik, gemar û qirêjî ji karên Engiramayno ne, wê ûştê jî kesên Zeredeştî, bêtir pakiya govde, kinc û xwarina xwe diparêzin. Li ba Zerdeştiyan, pakbûn di asta nimêjê û karê qenc de ye. Ji ber ku mirov bi pakbûnê jî kane tevle Xwedê dibe, û li dijî hêzên Iblîs û bedxwaziyê şer bike.

- **Rola Zeredeştiyê di dîrokê de:**

Ola Zerdeştî li Rojhilat û li Rojava belav bû. Olbaweriyên wê ketin nava hemû olên ku li dû wê hatine. Hin ji wan baweriyên ra niha hikariya xwe li jiyana giyanî ya mirovatiyê dikin. Ên Giringtirîn jê ev in:

1. **Bingeha sinciyane ji heyînê re:**

Xwedayê jorîn Xwedêyekî sincîdar e. Pêwendiya di navbera wî û mirov de, li rada yekê, sinciyani ye. Rêwresm û şeweyên perestvaniyê ne ji bo koletiya mirov ji Xwedê re têne kirin, ew ji bo bor (nefs) ji nerindiyan pak bibe, û ji dijîtiya pîsîtiyê re xurtir dibe, têne kirin.

Di Zeredeştiyê de, bingeha sinciyane, ji tevahiya afrandeyan re bingehêke sereke û cewherî ye. Yanê, hebûna gerdûnê li ser wate û bi mebesteke sinciyane ye, ji ber ku ji despêka afrandina wê de, heyînê şêwe û salixêke sinciyani standiye.

2. Hevkariya Xwedê û mirov:

Di olên Rojhilatî ên kevnare de, armanca mirov a dawîn ew bû, ku mirov daxwazên Xwedêyan nas bike û di jiyaneke bê wate û bê armanca de, û di demêke bêdawî de bi Xwedê re bibe yek. Lêbelê, di Zeredeştiyê de, mirov di projeya gerdûnî ya li dijî Iblîs û ji bo vegerandina pakî û zelaliya gerdûnê a despêkî de dibe hevparê Xwedê. Û wilo, berpirsiyariya guhertin û nûjenkirina gerdûnê, li rada yekê dikeve ser milê mirov.

3. Yekirina Xwedê:

Zeredeşt kesê yekê bû ku têgihîştineke zelal di warê yekbûna Xwedê de danî, û bi rêbazek tekûz û hevgrîtî darijt.

4. Bingeha bedxwaziyê û ramana Iblîs:

Zeredeşt bedxwazî di kesayetiyeke giyanî e mezin de bicih kir. Bi wê yekê, wî yekemîn şirovekirin ji hebûna şerxawziyê re li gerdûnê, ku bi hêsanî tê pejrandin, danî. Lêbelê digel hemû hêza Iblîs, bedxwazî ne herdemî û ne jî nemirdî ye, û dê li dawiyê têk biçê.

Yanê baweriya Zeredeştiyê ji habûna gerdûnê re dudijberane ye, **çêxwazî** û **şerxazî**, lêbelê cewherê gerdûnê yekirin e, yanê ew bi destê Xwedêyekî tek, û bi şêwekî pak û çêxawz hatiye afrandin.

5. Azadiya mirov:

Taybetiya bingehîn ya ku agahiya giyanweran ji şênberiya bêgiyan (Madî) cuda dike, azadî ye. Ji ber ku agahiya bê azadî, şêweyek e ji şêweyên bêgiyantiyê. Di Zeredeştiyê de, mirov di jiyana xwe de azad e, ne dibin tu zordariyê de ye. Lêbelê, ew azadî, mirov dixê bin berpirsiyariyê, bi berpirsiyariye re jî hesab tê meydanê, çinkî her berpirsiyariyek hesabek e, gava ku berpirsiyarî tu ne be hesab jî ne tê kirin.

6. Mebesta mirovatiyê:

Cara yekê bû ku di dîroka mirovatiyê de, têgihîştineke diyar ji mirovatiyê re di Zeredeştiyê de hat dîtin. Zeredeştiyê diyar kir, ku mirovatî ne tenê komeke mirova ye, û her kes bi çarenûsa xwe de

mijûl dibe, wê da zanîn ku bi mirovan civateke yekgirtî çê dibe, û hemû mirov roleke bi hev re di tevgera dîrokê û mebesta wê de dilîzin.

Servehî - (2)

((Qewl û srûdên olî, ji gotina Şêx Husên kurê Şêx Birîm))

Afrandina dinê

((Qewla zibûnê dilmeksûr))

Qendîl ji ba nazil bû
Padşê min lê kiri bû çav e
Çi got wê durrê ji durrê werî av e
Av ji durrê weriya
bû derya û pengiya
Padşe merkeb best (çêkir) û tê geriya
Ew û her çar yar e
Li merkebê bûn siwar e
Tê seyrî çar kenar e
Hat li Lalişê sekinî û got : Ev heq war e
Padşê min hêvan avête vê deryayê
Derya meyî dûmanek jê hincinî
Heft ezman pê nijinîn
Padşê min bi ezmana ve biraste (çû)
Mekan danî û textê xwe veguhaste
Xwedê Ti'ala got:
Hezkirina min ji qebda (dest) rast e
Bi ezmana ve kiri bû sefer e
Cara zinar kiri bû ker bi ker (perçe) e
Kire riknî çendî menber (dîne) e

Aşiqan (milaîke) jê xeber da
Şaxeka dî jê berda
Ew jî kir riknî çendî erda

Erd ma bû behitî
Xudûdekî (ihtîzaz) xwe dikî
Erd bê wê surê ne ditebitî

Piştî çel salî bi hejmar e
Erdê xwe ranedigirtî heşar e
Hat mihbet û xerza nûranî di nav de dihinare (dişand)

Ku Laliş nezilî
Nûra mihbetê tê de qendilî
Erd şabû û pê xemilî

Ku Laliş dahat
Li erdê şîn bû nebat
Pê xemilî çendî kaynat

Çendî kaynat pê zeyinîn
Av, ax , ba û agir têk hincinî
Qalibê Adem pêxember pê nijinî

Paşê min rebil izet e
Wî ewil afirand melayket e
Da destê wan doje û cinet e

Paşê min herheft surên xewle ne
Ew rayekê (fikrekê) dikine
Yêqîn bike ez dê kinyatekê ava bikime

Şemiyê danî esas e
Li Înê kirî xelas e
Piştî heft sed sal
Heft surr gihaştin durran û kas e
Qalibê Adem ma bû bê kaf e (rih)

Gote rihê bo çi naçî nav e
Rihê got: Bo aşîqa me'ilûm e
Heta jî me re nê saz û qudûm e (def û şîbab)
Nîveka rihê û qalibê Adem zor tixûm e

Saz û qudûm hatin hedîrîn
Nûra mihbetê hingufte serî
Rih hat û tê de wetinî(kire welat)

Adem pêxember ji wê kasê vedixwar û vedijiya
Mest bû hejiya
Goşt lê rihiya xwîn tê geriya

Hewa kasa nûrî ne
Adem pêxember vewxar eşq û dilê yeqî ne
Lew li cesedê wî gerî goşt û xwîn e

Adem pêxember ji kasê vedixware
Kerameta wê kasê hatî bal e

Ew kasa li adem pêxember xwaş tê
Kerameta kasê digihîştê
Wê kasê Adem pêxember bire bihiştê

Şehîd pêxember (Şîs) ji wê kasê dibû nest e
Ne pê ye ne dest e
Rebê min keramet ber wî dixiste

Şehîd pêxember ji wê kasê vedixware
Ew kerameta wê kasê hatî bal e
Li horiya nav Hena borî hinar e

* * * *

Du'a Şifaqê

Ya rebî sibe ye
Mîr û melek ji te didin medeh e
Ew in xasê navê Qubeh e

Ew in ronahiya ber siba
Ronika berê sibê lê dahir bû
Bor li îbadeta xwedê siwar bû

Sed xaza min li wî rihî be
Pêş terîqeta xwe pawesta bû
Sed xaza mina li wî rihî be
Pêş terîqeta xwe pawest e

Aşiq û meşûq (Şêşems û melek Fexredîn) û raya desta
Me mirazê xwe ji wan dixwaste
Wan mirazê xwe ji heqîqetê dixwaste

يا سيد الصبح، الأمير العالي، الفقير الودعاني،
يا ربي تقبل دعاءنا مع دعاء المؤمنين،
يا رب تقبل دعاءنا مع دعاء الصالحين،
يا ربي تقبل دعاءنا بدعاء المختارين،
يا سيد الصبح، الصباح الجديد، الملك الشهيد
'Nefesa heq sira siltan Êzîd
انت المفرد يا سلطان إيزيد،
شيخ، وپير، ومريد، أحد الآخر ما بريد،
نحن مریدوک، كما تأمر نحن نريد.
آمين الله، يا ربي تفتح علينا باب الخير،
عملنا مع عمل المؤمنين،
يا ربي فتح قريب، عملنا مع عمل المؤمنين،
يا ربي ادفع البلاء عنا، عملنا مع عمل المؤمنين.

Şêxadî şêxê çî ye?
Wî danî bû ol û erkan me'rîfet û rê ye
Erd û ezman pê xwaş dibe ye

Şêxadî şêxê kehfê ye
Ewilî ji wî lûfî ye
Lûh û mehfûz navê xwedê ye

Şêxadî û melek Şêxesen bi şêxiti qebiland
Erş û kursî bor dixemiland
Horiya ezman bor hilhilandin

Şêxadî şêx qebûle
Zeyînan dibû Sitiya stona
Dîwan Şêxadî û melek Şêxesen şewq û nûr e

Sercêş binî me ye
Kaniya sipî quble ye
Sinexane bi navê Xwedê
Siltan Şêxadî melek Şêxesen didan şehde ye
Temam Xwedê.

* * * *

Du'a Sibê

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû idîn, Ellahû eh̄senû mîn kull xaliqîn
Himeta me Şemsedîn, Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Amadîn,
Babadîn
Şêşems e , qiweta dîn
Melekî Tawis tacjil ewlîn heta êxrîn
Xêra bide şera wergerîn
Heq el hemdila rebil alemîn
Şehda dînê min yek Elah
Melek Şêxesen heq hebîb Elah
Sibeh e ro li me hildihate
Li ser milê me du celat e
Hilo (rabin) ji me re bibin şahîd

Sibeh e ro zeriqî
Nûr bi nûrê şifiqî
Melek 'Umrîn (Şêşems) li ber tifiqî

Sibhan ji te xaliqî
Sibe ye rojhilat e
şukriya me ji te xwedê ye
Ya Xwedê:
Me yek sidiq, heya dîn û îman ji te divê ye

Sibe ye Şêşems da beyan e
Nav û dikarê (zikir) şêşems 'Elê Selam e
Roniya Şêşems da çarde tebeqe red û ezmên e

Ji malê heta malê
Şêşemsê xwedanê sîqalê (pakhbûnê)
Em Şêşems ne birin û xeyal e

Ji derecê heta derecê
Şêşems xwedanê ferecê
Em tewaf bin dest û damana Şêşems
Şona birkit ke'bit Ella û hecê

ji stonê ta stonê
Çel mifte hundira xezînê
Şêşems da dest xwedanê merîfet û nasînê

Ji çava heta devî
Mora Şêşmes lê dikevî
Ji muhbeta mîr meleka
Ger me nehêle em binivî (xafil)

Ji devî heta çav e
Mora Şêşems geriya li nav e
Ya Şêşems me bi te silav e
Ya Şêşems hev dinya si'et û gav e

Serî heta pê ye
Ya Şêşems te em nexşandine ser vê rê ye
Em sinetxane ji te hêvî ye

Ya Şêşems te em vexwendin ber vê xilmetê (rêkê)
Ber me veke dergekî rehmetê
Bipirse li hâlê me ehlî çendî sinetê

Sinetê ku sinet e
Zibûnekî kêr taqet e
Ewana Şêşems înet e

Sinetê go sinî ne
Zibûnê mandîn e
Ewana ji Şêşems hêvîn e

Ya Şêşems, umetê behrê giran dimeyînî
Bo min mezheb û dîn e
Sed xazma min li wî rihê be
Ba te tê ye û jê nastîne
Zor dereca re bigerînî

Ya rebî tuyî rehîm î
Xaliqekî minî ji ezel de tuyî qedîm î
Li hemû derda tuyî hekîm î
Ya rebî tuyî rehîm î

Xaliqekî minî bi can î
Li hemû derda tu derman î
Li hemû mixliqata bi xwedan î

Şêşemsî minî mîr e

Bavê me derwîşa, qelendera (xwedan keramet) û feqîra
Kaniya şêxan û pîra

Ya Şêşems tuyî li bangê tuyî li gaziyê
Gel ixtiyara gel rêwiya
Erkan sikiniye li ser milê Edewiya

Em sinetxane ji te hêvî ne
Ya Şêşems tuyî li bangê tuyî li mihdera
Gel ixtiyara (zanyarên dîn) gel rêbera
Erkan sikiniye li ser milê Qelendera

Ya Şêşems me bi te nefer e
Ya Şêşems tuyî mefer e
Ya rebî tu xaliqekî min î her û herî
Tu rizqa didî rizqa dibirî

Şêşemsî minî nûrîn e
Ser kursiya zêrîn e
Kilît û mifte bi destê wî ne
Vedike derê zor xezîne

Em sinetxane ji te hêvî ne
Tu dermanê hemû birîna

Temam Xwedê û Siltan Şêxadî, baqî Ella

* * * *

Du'a Nîvro

Ya Rebî..

tu bidî xatirê Hesên zerbaba (keramet)

Def û şibaba

Qudis, Meke, Medîne û Ki'be

Êzdîn e mîr bavê bava

Mezinê çendî sihaba

Ya Rebî ..

tu bidî xatirê melekê ber rojê

Çawîşê Şêşems, Bercis Adêl, Marîn, Es'ed, Malikil Mişterî, Amadîne
Şemsa, Qedîbilban, Hicm û Mendûm, Mendê Şerîf, Mendê Tûkilkî.

Ya Rebî..

tu bidî xatirê durra sipî ye,

Pedişe û bêrî ye
Nefesa heq sira Siltan Êzdî ye
Melek Şerfedîn, xêr û sebîl, şerpik û çira ye
Perî qendîl dergehê dîwan siltan Şêxadî kî
Ya Rebî..

tu bidî xatirê Ixtiyarê Mixfî
Surra li pê pira seratê
Hêdêr, Nadêr, Qadêr, Cencerî, Cebrîn
Qubit xilûrî alî tu bi 'Umranê Hindî kî
Ya Rebî..

tu bidî xatirê mezin meydana meleka
Ser holê sekiniye dewrêşê Qatanî
Serdarê heştê hezar siwarê mala Adiya
Pîrê Libna, pîra Fat, Re'biya Edewî, Sitiya Ês, Maka Şêxadî, Xatûna
Fexra, Şêxfexrê Adiya, Şêx Mend, Nasirdîn, Sicadîn, Kafê û
Zemzemê, qublîtil bidûr, Êzdînemir kî
Ya rebî..

tu bidî xatirê Kaniya sipî
Seyêdil Kewdel, Hêwdel, kewdel kekê Şêx şehîd Ella, Pîr Bab, Pîr
Mendî Gorî, Delîlî Behrî, Zencerî wereq, Miş'el, sira Tawisî Melek,
her heft kurê Pîrê, sûka me'rîfetê, pênc ferzên heqîqetê, dîwana agê
Qelendera, dergeha Mîr li Mîr Amadîn kî
Ya Rebî..

Tu bidî xatirê Idrîsê Xeyat, banî erş e,
Bilalî Hebeş, Şêx Mihemedî Harûnî, Reşî Gorayî, Melek Zîn, Melek
Fexredîn, Çel Mîrî li ber secadê kî
Ya Rebî..

Tu bidî xatirê Pîrî Kûza, Pîrî Kemal, Pîrî Tercuman, Şahê Siwara,
Seyêdil Bekir, Guharzer, Zerguhar, Dara Qewala, Darê Qelendera,
Sitiya Ês, Maka Şêxadî, Qepiyê Reş, Qepê Miraza kî
Ya Rebî..

Em mirazê xwe ji te dixwazin
Dîn û îman û kemal e

Temam Xwedê û siltan Şêxadî

* * * *

Du'a Rojava

Ya rebî, bidî bona xatirê mîrê Rojhilat, Rojava, dotê û dayê, çel eynil beyzayê

Ya rebî, me sinetxanê xelas bikî ji qeda û belayê

Ya rebî, bidî bona xatirê erş û kursî, ga û masî

Ya rebî, tu li hâlê me û sinetxanê bipirsî

Ya rebî, tu bidî bona xatirê erş û sema, lûh û qelem e, Hewa û Adem, Êsa û Meryem

Ya rebî, li bangîna me û sinetxanê bê hemû çaxa, hemû dema

Ya rebî, bidî bona xatirê zerhêvarî, bihuşt û darê, kafê û zezemê û miğarê, Siltan Êzîd xwedanê biryarê, Siltan Şêxadî li bêtil farê

Ya rebî, li bangîna me û sinetxanê bê vê evarê

Ya rebî, bidî bona xatirê Siltan Êzîd edqatê, rehîl fi'êla xwedanên xêra, kafê û her heft mêra, melek Fexredîn her çar gêla

Ya rebî, li ber me û sinetxanê Vekî dergekî xêra

Ya rebî, bidî bona xatirê erşan û feleka horiya û meleka Tawis Melek çarde tebeka

Ya rebî, ferceka xêrê li ber me û sinetxanê vekî

Ya rebî, bidî bona xatirê sûka me'rîfetê, Pênc ferzê heqîqetê

Mêrê çê, Derwêş bi rojê dike xilametê, bi şev û roj digîşte îbadetê

Ya rebî, li ber me û sinetxanê vekî dergekî rehmetê

Ya rebî, bi qedrê kasê kî, bi qedrê durrê kî, bi qedrê Ixtiyarê Mixfî sira binî behîr kî, nefesa heq, sira Siltan Êzîd kî, hêvî û mehdere kî, li ber me û sinetxanê li ba xwe ciyekî

Ya rebî, bidî xatirê durra sipî ye, padşê bê rî ye, nefesa heq Surra siltan Êzêdî ye

Ya rebî, me û sunnetxanê ji te hêvî ye

Ya rebî, bidî bona xatirê durra zer e, ba û agir e, erd û ezman û ber e, dîwana axê Qelender e, Êzdî ne mîr her çar surra e

Ya rebî, di bangîna me û sunnetxanê were

Ya rebî, bidî xatirê durra sor e, kursiya ji batin de mor e, mekanê siltan Êzîdî minî sor e, Lalişek ava kir li jor e, dergek lê danî qubitil bidûr e

Ya rebî, li bangîna me û sunnetxanê were

Ya rebî, bidî bona kursiya rehmanê, can lawê can e, erd û ezman e, Qudis û mûşhan e, surra qere Şêxmendê Fexran e, li ber me vekî dergekî xêran e

Ya rebî, bidî bona kursiya cebêr e, xwedanên xêra, gavê her heft mêra

Ya rebî, li bangîna me û sunnetxanê were

Ya rebî, bidî bona xatirê Ezazîl, Dirdaîl, Mekaîl, Cibraîl, Israfil, Şemxaîl, Nûraîl, her heft melekên kibêr

Ewan çiqas sal û wext û bedîl

Her û her sekinîne li qehîf û qeyser, hizreta melekil celîl

Di dest wan de mifte û kilît

Ya rebî, me û sunnetxanê nekî ji bîr e

Ya rebî,

Bidî xatirê mîrê bilind, Feqîrê sozdayî, mîrê Tebekê Şamê,

Siltan Êzîd li Şamê, şêx Mend paşayê Hêlebê, mezela kekê

Ezîz.

((Temam Xwedê û siltan Şêxadî))

Du'a Hêvarê

Şihada dînê min yek Elah, melek Şêxesen heq hebîb Ella.

Meqbûlî mergeh selah

Silava meqbûlî li mergehê

Li Lalişê xwedanên qubehê

Ciyê mehê binê mehê

Ciyê Sunnetxanê li dû Şêxadî dikşîn ber xwedê

Jê re dikin ebadet û sicadetê

Xwedayê minî xefûr e

Şêşems nûr e

Min şihade îmana xwe bi navê Xwedê û Tawis Melek dike qebûl e

Şêxadî padişa ye

Şêxubekir mewla ye

Şêşems çira ye

Melek şêxesen serî xetma ye

Şihada îmana xwe bi navê Tawisî Melek min heq dida ye

Heq Xweda ye

Melek Şêxesen serî xitma ye

Xwedê heqê min e

Şihada dînê min yek Ella , Melek Tawis heq hebîb Ella

Du'a Si'ûra

Eyneta dînê Êzdî te li me kiriye ferz, em sê ro rojî li bo te bigirin.

Du'a Fitara

Ya rebî westana me li boşê nedî, xilmeta me qebûl bikî.

Du'a Biskê

Rojeka ji rojan e

Em destûrê xwedê û mêran e

Biska şêxalê Şemsan e

Roj e kaniya sipî didan e

Lê danîn hed û sed û ol û erkan e

Micade û Çelxan e

Leylet Qedir sîret rehman e

Kaf bilind bû çû ezman e

Du çiya li hev dan wekî beran e

Şemsê Êzdî lê danî nîşan e

Ya siltan Şêxadî ji dest e ji te lava ne

Ya rebî qurbana vê biskê jê re qebûl bikî

Heger gay e û heger beran e

Hoz hoz bimbarek be. Pîroz.

Fatîh

Amîn Amîn Amîn

Tebarek Ellahû idîn, Ellahû ehsenû mîn kull xaliqîn

Himeta me Şemsedîn , Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Amadîn,

Babadîn

Şêşems e , qiweta dîn

Melekî Tawis tacjil ewlîn heta êxrîn

Xêra bide şera wergerîn

Heq el hemdilla rebil alemîn

Şehda dînê min yek Ellah

Melek Şêxesen heq hebîb Ellah

* * * *

Ev lava jêrîn jî li ser miriyan, û gava mirov di ber mezelekê,
pîrozgehekê û tiştên mîna wan re diçe, tê gotin:

Heq tu Xweda yî
Xwedanê mor û mayî
Ya rebî kes ne ji te û tu ne ji kesa yî
Ya rebî tu layiqî medhâ yî
Kes nizane tuyî çawa yî
Kes nizane tu çi lewnî çi reng î
Kes nizane tu çi sewtî çi deng î
Ya Rebî tu rehmî tu rehîm î
Xaliqê ezel de tu qedîm î
Li vê dinê tu kar tînî
Vê ezmanî vê stûn radiwestînî
Li hemû derda tu hekîm î
Sed xwaziya wî rihî tu pê dî jê nestînî
Zor derece bigihînî
Tu bi rehma xwe ya Xwedê Tu me birehmînî

* * * *

Jêder

1. Qis Hênî Lamans: Kovara zanîngeha Qidîs Yûsif sal 1957, Bêrût:
2. Fuad Hilal û Nedîm Feqş: Rêbera Helebê ya geştevaniyê, weşana çaran, 1997.
3. Corc Hebîb: Êzdî bermahiya oleke kevin, weşangeha Pêtra, Şam 1996.
4. Nûrî Sma'îl: Ola zerdeştî- Mezdîsna, lêkolîneke taybet.
5. Mihemed Berzincî, koka ola zerdeştî.
6. Şerfxanê Bedlîsî: Pirtûka Şerefname, çapxana Bexdad, 1953.
7. Şakir Fetah: Êzdî û ola Êzdiyetî, 1997, Bêrût, Libnan, wergerandin ji Kurdî Dr.Dexîl Şemo.
8. Ebdîrezaqê Husênî: Pirtûka /Êzdî li niho û pêşeroja wan, çapa heftan 1980.
9. Kovara Metîn, hejmara meha Tebax 1994, ji belavokê Partiya Demokrat a Kurdistanê Êraq.
10. Pîr Xidir Silêman: Pirtûka Êzdiyetî, çapxana fêrkirina bilind, Hewlêr 1996.
11. Fîlîp Sîrîng: Nîşandek di huner, ol û jiyanê de.
12. Dr.Xelîl Cindî: Li derbara naskirina rastiya ola Êzdî, sîstema pilevanî, sal 1998.
13. Entîwan Mortkart: Dîroka rojhilata nêzîk ya kevin, biderhatina sala 1950, wergerandin: Tewfîq Elî, Elî Ebû Esaf û Qasim Tiwêr.
14. Kovara “rengrengiyên kolîja rojhilatnasiyê” ya zanîngeha Qidîs Yûsuf li Bêrûtê, sal 1957, gotara: ((lêkolînek li ser xaknîgarî û şaristaniya gelên rojhilatî, bilindahiyên Çiyayê Sem'an û Êzdiyên Sûryayê- sal 1907 - Qis Hênî Lamans)).
15. L.Wolly: Alalax Qiraltiya jîbîrkirî, şalyariya Çendeyî ya Sûrî, Şam 1992, wergerandina Mihemed El-Dalatî.
16. Dr.Şewqî Şe'is: Kela Sem'anê, belavokên weşangeha “dar El-Qelem El-Erebî”, Heleb, 1991.

17. Dr.Mufîd 'Abêd: Dîroka Girêkan/Yûnan, Zanîngeha Şamê 1992-1993.
18. Ebdela Heccar: Kinîsa Mar Sem'an û şûnewarên çiyayên Lêlûn û Heleqe, weşangeha Mardîn, çapxana Elêfba El-Edîb, 1995.
19. Bilis Yetîm: Gotarin di şûnewarên SûryAYê de, çapxana Îman, Heleb 1977.
20. Diyagonof: Pirtûka Medya, werger Dr.Wehibiye Şewket, Ram ji bo çapê û belavkirinê, Şam.
21. Kovara Laliş, hejmar 11, sal 1999, ji navenda Lalişê ya Çandeyî.
22. Mishefa Reş û Celwe, du nivîsarên Êzdiyan ên kevin.
23. Kizênfûn: Rêwîngiya deh hezaran (Anabasîs)sal 401 b.z, pirtûxana Besam, Mûsil. Wergerandin ji Îngilîzî Ye'qûb Efram Mensûr.
24. Fîras El-Sewah: Rehman û Şêtan, belavokên weşangeha 'Eladîn, çapa sisiyan 2004.
25. Fîras El-Sewah: Çalakiya hiş a despêkê, çapa diduyan, 1981, Dar El-Kelîme, Bîrût-Libnan

Naverok

Beşê Yekem Êzdîtî li Çi.Kurmênc

Pêşgotin	3
Lêkolîna Yekem	7
- Ola Êzdî li Çi.Kurmênc	
Lêkolîna duyem	33
- Bawerî û perestvaniyê sereke	
- Cejn û boneyên Êzdiyan	
- Adet û teqalîdên taybet	
- Pilevanî di ola Êzdî de	
- Pîrozgehên Êzdiyan	

* * * *

Beşê duyem Dîroka Êzdiyan li Çi.Kurmênc

Lêkolîna yekem	95
- Êzdî û hebûna wan a despêkê li Çi.Kurmênc	
- Êzdî li serdema Osmanî	
Lêkolîna duyem	129
- Êzdî li sedsala bîstan	
- Rewşên Êzdiyan ên niha	
- Belayên serê Êzdiyan	

* * * *

Beşê sêyem

- Biservehî (1)... Zeredeştî	137
- Biservehî (2)... Qewlên herêmkî	146
Jêder	160

=====

Di malpera Yek-Dem, meha Cotmehê 2024.Z- 2636 .

K de, hate weşandin

www.yek-dem.net

info@yek-dem.net

Êzdi û Êzdiyetî

Dr. Mihemed Ebdó Elî

